

नेपालको चुनाव र त्यसभन्दा पतिरि

एसिया रिपोर्ट नं. १४९ — २ अप्रिल २००८

सम्पादकीय टिप्पणी

यो इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुपद्वारा प्रकाशित रिपोर्टको नेपाली अनुवाद हो। यसको आधिकारिक संस्करण अङ्ग्रेजीमा प्रकाशित छ। क्राइसिस ग्रुपका नेपालसम्बन्धी सबै रिपोर्टहरू वेबसाइट (www.crisisgroup.org) बाट डाउनलोड गर्न सकिन्छ। नयाँ रिपोर्टका प्रकाशित प्रति प्राप्त गर्न निम्न ठेगानामा सम्पर्क राख्नुहोला :

इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुप
प्रशान्ति कोलोनी, सानेपा, ललितपुर
फोन: ५५४८३२८, फ्याक्स: ५५४८९५८
nepal@crisisgroup.org

विषयसूची

सारसङ्क्षेप र सुझाउ	i
१. पृष्ठभूमि	१
२. चुनावको तयारी	२
क) चुनावी प्रक्रियालाई कसरी बाटोमा फर्काइयो	२
ख) दलहरू र तिनको गठबन्धन	३
१. चुनाव घोषणापत्रहरू पार्टीको दृष्टिकोण	३
२. उम्मेदवारहरू	४
३. गठबन्धन	५
ग) दलबाहेकाका शक्तिहरू	५
घ) उपयुक्त वातावरण?	६
ङ) सम्भावित खतरा	७
३. निर्वाचन	९
क) निर्वाचन प्रणाली	९
ख) निर्वाचन आयोगको भूमिका	१०
ग) तयारी	११
१. प्राविधिक तयारी	११
२. सुरक्षा व्यवस्था	१२
३. मतदाता चेतना	१३
घ) चुनावमा हुन सक्ने धाँधली	१४
ङ) निर्वाचन पर्यवेक्षण	१५
४. निर्वाचनपछि	१७
क) पुनःमतदान	१७
ख) मतगणना	१७
ग) परिणामहरू	१८
घ) प्रतिक्रियाहरू: स्वीकृति, अपिल वा अस्वीकृति	१९
५. चुनौतीपूर्ण सङ्क्रमणकाल	२१
क) अन्तरिमकालीन शासनको मार्गचित्र?	२१
ख) संविधानसभाको पहिलो बैठक	२२
ग) अस्थिरताका सम्भावित कारक तत्वहरू	२३
६. संविधानसभा र त्यसपछि	२५
क) संविधानसभाको प्रकृति	२५
ख) मुख्य मुद्दाहरू	२६
ग) जनसहभागिता	२७
६. निष्कर्ष	२८

अनुसूचीहरू

क) नेपालको नक्सा	२९
ख) सङ्क्षेपीकृत नामहरू	३०
ग) इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुपको परिचय	३१
घ) इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुपले सन् २००४ देखि तयार पारेका एसियासम्बन्धी प्रतिवेदन र जानकारीहरू	३२
ङ) इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुपका कार्यकारी बोर्डका सदस्यहरू	३४

नेपालको चुनाव र त्यसभन्दा पतिर

सारसङ्क्षेप र सुझाउहरू

नेपालको शान्ति प्रक्रियाले यो महिना एक महत्त्वपूर्ण परीक्षाको सामना गर्न लागेको छ। निर्वाचनका लागि निर्धारित तिथि १० अप्रिल २००८ का दिन निर्वाचन हुने प्रबल सम्भावना देखिएको छ तर राजनैतिक अशान्ति र हत्याहिसाका कारण निर्वाचनको तयारीमा व्यवधान उत्पन्न हुन सक्छ र निर्वाचनपछिको समयमा उथलपुथल हुन सक्छ। युद्धपछिको नाजुक परिस्थितिमा सम्पन्न गरिने निर्वाचन सोझो र सरल हुँदैन। नेपालमा समस्याका झिल्काहरू धेरै छन्। यहाँ एकअर्कासित युद्धमा भिडेका दुईथरी सेनाहरू जस्ताको तस्तै छन्। राजनैतिक रूपले उनीहरू कुनै सम्झौताको पक्षमा छैनन् र जुनसुकै बेला युद्ध आरम्भ गर्न तम्तयार भएर बसेका छन्। निर्वाचनको नतिजा घोषणा भएपछि राजनैतिक नेताहरूले कठिन परिस्थितिसित जुध्न तयार रहनुपर्छ। संविधानसभालाई एक प्रभावकारी निकायका रूपमा स्थापित गर्नका लागि गठबन्धनमा रहेका सात दलबाहेक सरकारमा अन्य दलहरूलाई पनि स्थान दिनुपर्छ तथा सुरक्षाका क्षेत्रमा सुधारका कामलगायत निर्वाचन अवधिमा ओझेल परेका अन्य महत्त्वपूर्ण मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि सहमतिको राजनीति आवश्यक पर्छ। अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय उपर निर्वाचन सुपरीवेक्षण कार्य जस्ता महत्त्वपूर्ण कार्यको जिम्मेवारी छ र यसले निर्वाचन प्रक्रियाको विश्वासनीयताको आकलन गर्दा नेपालका राजनीतिक र नागरिक समूहहरूका आवाजलाई सुन्नुपर्छ।

नयाँ संविधान बनाउने र अन्तरिम विधायिकाका रूपमा काम गर्ने संविधानसभाको सफल निर्वाचन अग्रगमनको ठूलो पाइला हो। निर्वाचनका लागि गरिएका दुईओटा निष्फल प्रयत्नपछिको यो सफलता राजनैतिक नेतृत्वका लागि एक मनोवैज्ञानिक र ठोस उपलब्धि साबित हुनेछ जुन राजनीतिक नेतृत्वले आफ्नो अडानमा दृढ रहेका समूहहरूसँग राजनैतिक सहमति गर्दा केही विवादास्पद सहूलियत दिनुपरेको भए पनि त्यसै कारणले गर्दा आज शान्ति प्रक्रिया सम्भव भएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले यस सफलतालाई स्वागत गर्नेछ। यस मार्गचित्रको निर्माणमा नजिकैबाट संलग्न रहेको भारत निर्वाचन सफल होस् भन्ने चाहन्छ। विश्वसनीय निर्वाचनले

संयुक्त राष्ट्रको भूमिका घटाउने बाटो खोल्नेछ। धेरै विषयलाई सुल्झाउन बाँकी नै रहे तापनि निर्वाचन सम्पन्न गराउनाले विद्रोही समूहहरूसँग हालसालै गरिएका सम्झौता अल्पकालीन रूपमा सफल रहेको प्रमाणित गर्नेछ।

अहिले धेरै सकारात्मक सङ्केतहरू देखिएका छन्। सबै राजनैतिक दलहरू तुरुन्तै अभियानमा लागिसकेका छन्, उम्मेदवारहरूको चयन गरेर मतदाताहरूलाई आकर्षित गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न थालिसकेका छन्। सञ्चारमाध्यमले जागरुकताका साथ समाचार प्रसारण गरिरहेको र निर्वाचनलाई नजिकबाट नियालिरहेको कारणबाट निर्वाचन प्रणाली र दलहरूको स्थितिका बारेमा जनतामा रहेको अनभिज्ञता घटाउन मद्दत पुगेको छ। यसरी चुनाव प्रचारले गति लिइरहेको बेलामा कुनै पनि प्रमुख दलहरू निर्वाचनको मैदानबाट पछि हट्न सक्ने अवस्था छैन यद्यपि माओवादीलगायत केही दलहरू निर्वाचन प्रक्रियाका बारेमा अझै पनि सशङ्कित छन्।

तैपनि प्रमुख चुनौतीहरू कायमै छन्। निर्वाचन अभियान हिंसा र त्रासको चपेटामा लपेटिएको छ। प्रतिस्पर्धीहरूमाथि हातपात गर्नेमा माओवादीहरू अगाडि देखिएका छन्, तर उनीहरूका आठ जना कार्यकर्ताहरू पनि मारिएका छन् जुन तथ्यलाई प्रमुख सञ्चारमाध्यमहरूले खासै महत्त्व दिएनन्। युद्धविरामको अवधिभर नै शान्ति सुरक्षाको अवस्था नाजुक रहेको छ र तराईका हतियारधारी समूहहरूले हत्याहिसा, विस्फोट र अपहरणका बारदात गराएका छन्। उनीहरूले हिंसा अझ चर्काउने धम्कीसमेत दिइरहेका छन्। संविधानसभाको निर्वाचन गराउन यसै पनि प्राविधिक हिसाबले चुनौतीपूर्ण कार्य हो, त्यसमाथि अस्पष्ट समानान्तर निर्वाचन प्रणालीअन्तर्गत तीन तरिकाबाट संविधानसभाका सदस्यहरू छान्ने कामले झनै जटिलता थपेको छ। आमरूपमा सम्मानित निर्वाचन आयोग उपर निर्वाचनसम्बन्धी यावत प्रबन्ध गर्ने जिम्मेवारी छ तर आयोगसित यस्तो खालको बन्दोबस्त पहिले गरेको अनुभव छैन। यसभन्दा अधिका निर्वाचनमा सुरक्षाका साथै यस्ता व्यवस्थापनको

जिम्मा सेनाले लिन्थ्यो, तर अहिले शान्ति सम्झौताले गर्दा सेना व्यापकभित्र सीमित रहन पुगेको छ।

निर्वाचनपछिको समय कठिन र खतरनाक हुन सक्नेछ। निर्वाचन राम्ररी सम्पन्न भएको अवस्थामा पनि अन्तिम नतिजा आउन कम्तीमा तीन हप्ता लाग्न सक्छ। निर्वाचनका दिन हिंसा भएका वा चुनाव बिथोलिएका केन्द्रमा पुनः निर्वाचन गर्नपर्ने हुन्छ। यसले गर्दा निर्वाचनको अन्तिम नतिजा आउने समय अझै लम्बिन जानेछ। हार्ने दलले उजुर गर्ने निश्चित छ र निर्वाचनको नतिजा घोषणा गर्न ढिलाइ हुँदा जनसाधारणमा आउने निराशाले तनाव फैल्याउन सक्छ। दलहरू एकअर्काप्रति धाँधली र हिंसाको आरोप प्रत्यारोपमा लाग्नेछन्। निर्वाचनपछिको अवस्थालाई चुनावमा हार्ने बलशालीहरूको व्यवहारले निर्धारित गर्नेछ। केही दल विशेषगरी माओवादी समग्र निर्वाचनलाई बहिष्कार गर्ने मनस्थितिमा पनि पुग्न सक्छ। नतिजा जति नै राम्रो आए पनि त्यसले उनीहरूको वास्तविक शक्तिलाई प्रतिबिम्बित नगरेको ठान्ने छन् (किनभने समानान्तर संरचनामार्फत उनीहरूले त्यस्तो शक्तिको उपयोग गरिरहेका छन्)। राजावादीहरू देशलाई गणतन्त्र हुनबाट रोक्नका लागि आवश्यक सिट जित्रे अवस्थामा छैनन्।

प्रमुख दलहरूले निर्वाचनको नतिजालाई स्वीकार गरेर चर्को वादविवाद वा आरोप-प्रत्यारोपबिना नै अगाडि बढेमा सङ्क्रमणकाल सहज हुनेछ। तर हरेक पाइलामा व्यवधान उत्पन्न हुन सक्दछ र यस्ता व्यवधानको निराकरणका लागि दलका नेताहरूको सहयोग र परिपक्वताको खाँचो हुन्छ। गठबन्धनमा रहेका सात दलहरूभन्दा बाहिरका दलहरूलाई समेटेर एउटा एकताबद्ध नयाँ सरकार बनाउन पर्ने हुन्छ। तर त्यसले झमेला पनि त्यत्तिकै ल्याउन सक्नेछ। अन्तिम परिणाम आएको तीन हप्ताभित्रमा संविधानसभाको बैठक बसिसक्नुपर्ने हुन्छ र त्यस पहिलो बैठकले राजतन्त्र मिल्काउनुपर्ने हुन्छ। त्यो झनै समस्यापूर्ण हुनेछ। सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थापनबारे अन्तरिम संविधानमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छैन। त्यस्ता अस्पष्ट प्रावधानलाई व्यवहारमा कसरी उतार्ने भन्ने कुरा राजनैतिक समझदारीमा निर्भर गर्नेछ। संविधानसभाले अत्यन्तै कठिन कार्यहरू सम्पन्न गर्नुपर्नेछ — संविधानको मस्यौदा तयार गर्नेदेखि लिएर सुरक्षा क्षेत्रको सुधार गर्ने, सङ्घीयता, राजसंस्थाको भूमिका, धर्मनिरपेक्षता र समावेशीकरणलगायतका मुद्दाहरूको टुङ्गो संविधानसभाले लगाउनुपर्ने हुन्छ।

अहिले सबैको ध्यान निर्वाचनमा केन्द्रित भएकाले शान्ति प्रक्रियाका आधारभूत कुराहरू अघि बढ्न सकेका छैनन्। धेरै महत्त्वपूर्ण सम्झौताहरू कार्यान्वयन भएका छैनन्, दलहरूबीचको सहमति तथा पारस्परिक विश्वास कमजोर रहेको छ र अप्रिल २००६ देखि लागू गरिएको सैनिक युद्धविरामलाई दीर्घकालीन शान्ति संरचनामा ढाल्न बाँकी नै छ। शान्ति र आर्थिक-सामाजिक सुधारका क्षेत्रमा जनताका आकाङ्क्षा धेरै छन्, तर राजनैतिक नेताहरूप्रति उनीहरू उक्तिकै रूपमा निरास छन्। राजनैतिक नेताहरूका लागि आफूलाई सुधारेर देखाउने सबैभन्दा राम्रो मौका यही हो।

सुझाउहरू

नेपाल सरकारका लागि:

- १० अप्रिल २००८ मा हुन लागेको निर्वाचनका लागि स्वतन्त्र र निष्पक्ष वातावरण बनाउन सुरक्षा व्यवस्थामा सुधारका लागि निम्न काम गर्ने;
 - नेपाल प्रहरी र नेपाल सशस्त्र प्रहरी बललाई ठोस मार्गदर्शन र राजनैतिक सहयोग प्रदान गर्ने, म्यादी प्रहरीहरूलाई तालिम दिई तैनाथ गर्ने, उनीहरूले कुनै पनि दलप्रति झुकाउ नराखी तटस्थ रूपमा आफ्नो कर्तव्य पालना गर्ने कुराको सुनिश्चितता गर्ने ;
 - उम्मेदवारहरू र दलका प्रचार अभियानका कार्यकर्ताहरूका लागि सुरक्षा व्यवस्था बढाउने;
 - सुरक्षा योजनाहरूलाई स्थानीय समुदायको सहयोगमा आधारित गर्ने र मानवअधिकारको सम्मान गर्ने।
- विद्रोही समूहहरूसँग गरिएका सम्झौताहरूमाथि टेकेर:
 - संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेसी मोर्चा र सङ्घीय गणतान्त्रिक राष्ट्रिय मोर्चासँग गरिएका सम्झौता पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्ने;
 - निर्वाचनका समयमा युद्धविराम गराउन हतियारधारी समूहसँग वार्ता गर्ने र संवेदनशील क्षेत्रहरूमा सुरक्षा व्यवस्था सुदृढ पार्ने; र
 - नरमपन्थी मधेसी नेताहरूलाई उनीहरूको प्रभावको प्रयोग गरी हतियारधारी समूहहरूलाई निर्वाचन बिथोल्ने योजना बन्द गर्न लगाउने।
- माओवादी जनमुक्ति सेना र नेपाल सेनालाई निर्वाचन प्रक्रियामा प्रभाव पार्ने मौका नदिन निगरानी गर्ने: दुवै सेनालाई निर्वाचन अवधिमा लागू हुने आचारसंहिता स्पष्ट गर्ने र जनमुक्ति सेनालाई शिविरमा बसिराख प्रोत्साहित गराउन सुरक्षा क्षेत्रको सुधारका लागि तत्काल छलफल सुरु गर्ने।
- सुरक्षा व्यवस्था सम्बन्धमा स्वतन्त्र एवं निष्पक्ष निर्वाचनको वातावरण बनाउन सम्बन्धमा गरिने छलफलमा सात दलहरू मात्र नभएर निर्वाचनमा भाग लिने सबै दलहरूलाई समावेश गर्ने, सात दलभन्दा पतिर गएर पनि सहयोग जुटाउन खोज्ने।
- शान्ति प्रक्रियाका अन्य महत्त्वपूर्ण पक्षहरूबारे काम गरिरहने र विशेषगरी:
 - तेइस बुँदे सम्झौता र अन्य सम्झौताहरू कार्यान्वयन गर्ने; र
 - वृहत् शान्ति सम्झौता र युद्धविराम आचारसंहिताको पालना गर्ने।

निर्वाचन आयोगका लागि:

- निर्वाचन आचारसंहितालाई निष्पक्ष एवं कडाइका साथ लागू गराउने, सबै दलहरूलाई धाकधम्की नदिन र चुनाव प्रचार-

प्रसारमा राज्यका स्रोतसाधनको दुरुपयोग जस्तो खराब व्यवहार नगर्न दबाव दिने।

७. मतदाताहरूलाई शिक्षा दिने र प्रचार-प्रसारका अन्य कामलाई जारी राख्ने। मतगणना प्रक्रिया र यस प्रक्रियाले लिने वास्तविक समयका बारेमा व्याख्या गरी निर्वाचनको नतिजा घोषणामा हुन सक्ने ढिलाइका बारेमा नागरिकहरूलाई जानकारी दिने।

८. निर्वाचनपछि उठ्न सक्ने राजनैतिक रूपले संवेदनशील उजुरीहरू तथा पुनःनिर्वाचनलाई छिटोछरितो रूपमा व्यवस्थित गर्ने योजना बनाउने।

राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूका लागि:

९. निष्पक्ष र व्यावसायिक तवरमा निर्वाचनको पर्यवेक्षण गर्ने र प्रतिवेदन तयार पार्ने। कुनै पनि दलसँग सम्बन्ध गाँसिएका पर्यवेक्षकहरूलाई हटाउने र निर्वाचनअगाडि वा पछाडि कुनै पनि किसिमका उत्तेजनात्मक मुल्याङ्कन नगर्ने।

सञ्चारमाध्यमका लागि:

१०. निर्वाचन आचारसंहिताले तोकेको मापदण्डभित्र रही निर्वाचनसँग सम्बन्धित हिंसाका बारेमा निष्पक्ष र सही रिपोर्टिङ गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्ने।

राजनैतिक दलका लागि:

११. स्वतन्त्र एवं स्वच्छ निर्वाचनप्रति स्पष्ट रूपले प्रतिबद्धता जनाउने:

क) विश्वसनीय निर्वाचनको परिणाम जस्तोसुकै भए पनि त्यसलाई स्वीकार गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्ने;

ख) कुनै पनि प्रकारका हिंसा र डरत्रास फैल्याउने काम नगर्ने र निर्वाचन आचारसंहिताको पालना गर्ने;

ग) विद्यार्थी र युवा कार्यकर्तालाई निर्वाचन प्रचार-प्रसारमा परिचालन गर्दा संयम र जिम्मेवारीपूर्वक गर्ने, उनीहरूलाई व्यक्तिगत सुरक्षाबलका रूपमा प्रयोग नगर्ने।

१२. सङ्क्रमणकालीन अवस्थालाई व्यवस्थित गर्नका लागि दलहरूका बीचमा सहमतिको संस्कार स्थापित गर्दै निर्वाचनपछिको कठोर घडीका लागि तयार हुने, साथै निम्नलिखित काम गर्ने:

क) निर्वाचनका बेलामा एकअर्काका बीचमा हुने आरोप-प्रत्यारोप समाधान गर्न र अघि बढ्नका लागि सहमति कायम गर्न न्यूनतम सम्झौता गर्ने।

ख) निर्वाचन प्रक्रिया तथा नतिजासम्बन्धी विवादको समाधानका लागि औपचारिक प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने

ग) नयाँ सरकार बनाउने सम्बन्धमा वार्ताका लागि बृहत् संरचना उपर सहमति कायम गर्ने

घ) सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको कार्यान्वयनलगायत निर्वाचनअघि गरिएका सम्झौताहरू पूरा गर्ने प्रक्रियालाई स्पष्ट गर्नुका साथै यसका बारेमा प्रचार-प्रसार गर्ने।

१३. संविधानसभाअन्तर्गतका समितिहरू बनाउँदा र संविधान निर्माण गर्ने निकाय तथा विधायिकाका रूपमा संविधानसभाले गर्ने कार्यहरूको विभाजन गर्दा अपनाइने कार्यविधिबारे विषयमा साझा आधार निर्माण गर्ने

१४. संविधान निर्माण प्रक्रियामा जनसहभागिताका लागि स्पष्ट प्रतिबद्धता व्यक्त गर्ने।

अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय विशेषगरी भारत, चीन, अमेरिका, युरोपेली युनियन र संयुक्त राष्ट्रका लागि:

१५. निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूले:

क) अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचनको मूल्याङ्कन निम्ति प्रयोग गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको प्रचार-प्रसार गर्ने र ती मापदण्ड पूरा नगर्दा आइपर्ने परिणामहरूका बारेमा जानकारी गराउने;

ख) पर्यवेक्षणलाई देशभरि व्यापक बनाउनका लागि पर्यवेक्षकहरू खटाउने कार्यको समन्वय गर्ने र तुलनात्मक रूपमा सानो समूह भए पनि उनीहरूबाट सकेसम्म बढी काम लिने;

ग) जनतामा भ्रम नपरोस् भनेर निर्वाचनको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा विज्ञप्ति निकाल्दा समन्वय गर्ने र समग्र मूल्याङ्कनमा सकेसम्म एकरूपता कायम गराउने।

१६. निर्वाचनसँग सम्बन्धित हिंसाको निन्दा गर्ने, सबै दलहरूलाई आचारसंहिता पालना गर्न दबाव दिने र निर्वाचन आयोग तथा सुरक्षाबललाई निष्पक्ष ढङ्गले आफ्नो अधिकार उपयोग गर्न प्रोत्साहित गर्ने।

१७. चुनावपछिको अवस्थाका लागि तयार रहने जसका लागि:

क. सबै राजनीतिक दलहरूलाई निर्वाचनको परिणाम स्वीकारनुपर्छ भनी सम्झाउने

ख. पुनःमतदान आवश्यक परेमा निर्वाचन आयोगलाई राजनीतिक र व्यावहारिक तवरमा सहयोग पुऱ्याउने

ग. सत्तासाझेदारी गरी एकताबद्ध सरकार गठन गर्न आग्रह गर्ने तथा समर्थन गर्ने, र

घ. चुनावी प्रक्रियाको विश्वसनीयताको मूल्याङ्कन सम्बन्धमा नेपाली राजनीतिक समूह र नागरिक समाजको धारणा सुन्ने।

१८. संवैधानिक निर्माण प्रक्रियामा जनताको सार्थक सहभागिता जुटाउनका लागि आवश्यक पर्ने संयन्त्र तयार गर्नका लागि प्राविधिक र वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउने तथा संविधानसभाका सदस्यहरूका लागि प्रस्तावित तालिम र अभिमुखीकरण कार्यको समन्वय गर्ने।

नेपालको चुनाव र त्यसभन्दा पतिर

१. पृष्ठभूमि

डिसेम्बर २००७ मा माओवादीलाई पुनः सरकारमा ल्याउने सम्झौता र दोस्रो मधेसी आन्दोलनलाई टुङ्ग्याउन फेब्रुअरी २००८ मा गरिएको सम्झौताले नेपालको संविधानसभाको चुनावलाई पुनः आफ्नो बाटोमा ल्याएको छ।^१ सात दलको सत्ताधारी गठबन्धन बीचमा धेरै विषयमा मतभेद भए पनि १० अप्रिल २००८ मा चुनाव गर्ने कुरामा सबैले जोड दिएका छन्।^२

चुनाव सम्बन्धमा नेपालको धेरै लामो अनुभव छ। सन् १९५९ को आमनिर्वाचनपछि पञ्चायतकालमा अर्थपूर्ण निर्वाचनका लागि खास स्थान थिएन र सन् १९८० मा भएको जनमतसङ्ग्रहमा व्यापक धाँधली भएको आमविश्वास रहेको छ। तर सन् १९९१ को चुनावले नेपालको प्रजातान्त्रिक शासनतर्फको सङ्क्रमणलाई सजिलो बनायो। त्यस साल र सन् १९९४ तथा १९९९ का निर्वाचनलाई सामान्यतया निष्पक्ष र धाँधलीरहित मानिन्छ (यद्यपि अधिकांश दलहरूले स्थानीय तहमा दुर्व्यवहार गरेका थिए)। व्यवस्थापनका चुनौतीलाई ख्याल गर्दा यी निर्वाचनहरू राम्रोसँग सम्पन्न भएका थिए

र तिनमा धेरै मतदाताले भाग लिएका थिए।^३ सन् १९५० को दशकको सुरुदेखि संविधानसभाका लागि माग उठ्दै आएको भए पनि संविधान मस्यौदा गर्ने निकाय चुनलाई भने नेपालीले प्रथम पटक मतदान गर्न लागेका छन्।^४

अधिकांश दलहरूले पहिलेका आमनिर्वाचनमा जस्तै गरी चुनाव प्रचार गरिरहेका छन्। यसले नेपालको अवस्था सामान्यतिर फर्कन लागेको सङ्केत गर्ने हुनाले यसलाई उत्साहवर्द्धक नै मान्नुपर्छ। तर संविधानसभाले खेल्ने भूमिका बेग्लै हो भन्ने कुरालाई चाहिँ यसले ओझेलमा पारेको छ। यद्यपि बन्न लागेको संविधानसभाले विधायिकाको कार्य पनि गर्नेछ। चुनावका लागि ढुक्क हुने वातावरण अझै बनेको छैन। तैपनि चुनावको लहरलाई अब कसैले रोक्न नसक्ने देखिन्छ। अन्तिम क्षणमा आउन सक्ने बाधाले (खासगरी मुख्य दलहरूले चुनावको सम्भावित परिणाम आफ्ना पक्षमा नहुने आशङ्कामा आत्तिएर केही गरेका खण्डमा) चुनावमा ढिलाइ गर्ने वा प्रक्रियालाई बङ्ग्याउने खतरा पनि छ।

^१ हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुपको एसिया ब्रिफिङ नं. ७२, नेपाल: स्थगित शान्ति, १८ डिसेम्बर २००७। क्राइसिस ग्रुपका नेपालसम्बन्धी रिपोर्टहरू निम्नबमोजिम छन्: एसिया ब्रिफिङ नं. ६८, नेपालको नाजुक शान्ति प्रक्रिया, २८ सेप्टेम्बर २००७; एसिया रिपोर्ट नं. १३६, हिंसाको तापमा तराई, ९ जुलाई २००७; रिपोर्ट नं. १३२, नेपालका माओवादी: विशुद्धतावादी कि व्यवहारवादी?, १८ मे २००७ र रिपोर्ट नं. १२८, नेपालको संवैधानिक प्रक्रिया, २६ फेब्रुअरी २००७। यी रिपोर्टहरू नेपालीमा निम्न ठेगानामा उपलब्ध छन्: www.crisisgroup.org। नेपालको चुनावसम्बन्धी उपयोगी सामग्री यी वेबसाइटमा भेटिन्छन्: निर्वाचन आयोगको वेबसाइट (www.election.gov.np), नेपालमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मिसन (अनमिन) को वेबसाइटको निर्वाचनसम्बन्धी पृष्ठ (www.unmin.org.np/?d=peaceprocess&p=election) र नेपाल इलेक्सन पोर्टल (www.nepalelection.portal.org)।

^२ यस रिपोर्टमा “सात दल” भन्नाले सत्तामा बसेका ६ ओटा संसदीय दल र नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) लाई जनाउँछ। “६ दल” भनेको पहिलेको सातदलीय गठबन्धन हो। नेपाली काङ्ग्रेस र नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक) बीचमा एकता भएपछि, यस गठबन्धनमा ६ ओटा मात्र रहेका हुन्। यसअघिका क्राइसिस ग्रुपका रिपोर्टमा यस गठबन्धनलाई सातदलीय गठबन्धन भनिएको छ। आजभोलि सातदलीय गठबन्धन भन्नाले ६ दल र माओवादीको गठबन्धन बुझाउँछ यद्यपि उनीहरूलाई बाँध्ने कुनै “गठबन्धन” रहेको छैन। ६ दलमा नेपाली काङ्ग्रेस (नेका), नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एमाले), नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल मजदुर किसान पार्टी (नेमकिपा) र संयुक्त वाममोर्चा छन्।

^३ सन् १९९१ मा ६५.१ सन् प्रतिशत, सन् १९९४ मा ६१.८६ प्रतिशत र सन् १९९९ मा ६५.७९ प्रतिशत मत खसेको थियो। थप जानकारीका लागि निर्वाचन आयोगको वेबसाइट www.election.gov.np/EN/prevelection.html हेर्नुहोला।

^४ नेपालमा संविधानसभाको प्रस्तावको इतिहास जान्नका लागि क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट नं. ९९, *Towards a Lasting Peace in Nepal: The Constitutional Issues*, १५ जून २००५, पृ. ३६-३८ र नोभेम्बर २००५ मा मूलधारका राजनीतिक दल र माओवादी गठबन्धनले संविधानसभा स्वीकार गरेको विषयमा क्राइसिस ग्रुप एसिया रिपोर्ट नं. १०६, *Nepal's New Alliance: The Mainstream Parties and the Maoists*, २८ नोभेम्बर २००५ हेर्नुहोला।

चुनावको तयारी

क) चुनावी प्रक्रियालाई कसरी बाटोमा फर्काइयो

डिसेम्बर २००७ सम्म शान्ति प्रक्रिया अवरुद्ध थियो। माओवादीले राखेका नयाँ मागलाई अरू दलले अस्वीकार गरेपछि १८ सेप्टेम्बरमा माओवादी अन्तरिम सरकारबाट बाहिरिएका थिए।^४ माओवादीलाई सरकारमा ल्याउन र दुई पटक स्थगित चुनावको नयाँ मिति तोकन माओवादीसँग सम्झौताका लागि एकपछि अर्को वार्ता भए जो २३ डिसेम्बरमा गएर सफल भयो।

६ दलको सत्ताधारी गठबन्धन र माओवादीबीचमा भएको २३ बुँदे सम्झौताले संविधानसभाको बैठक बस्नेबित्तिकै नेपाललाई सङ्घीय गणतन्त्र बनाउने प्रतिबद्धता र शान्ति प्रक्रियाका अझै पूरा हुन नसकेका कुराहरूलाई लागू गर्ने विषयलाई सम्बोधन गरेको छ।^६ २८ डिसेम्बरमा भएको अन्तरिम संविधानको तेस्रो संशोधनमा यी नयाँ प्रतिबद्धता समावेश गरिए। तिनमा निम्न पक्ष महत्त्वपूर्ण छन् : संविधानसभाको पहिलो बैठकले नेपाललाई गणतन्त्र घोषित गर्ने, समानुपातिक प्रतिनिधित्वमार्फत संविधानसभाका सिट बढाउने, राजाको कुनै शक्ति छैन भन्ने कुरा प्रस्ट्याउने र गणतन्त्रको घोषणा कार्यान्वयन नभएसम्म प्रधानमन्त्रीले राष्ट्रप्रमुखका रूपमा काम गर्ने।^७ ३० डिसेम्बरमा माओवादी सरकारमा फर्किए। त्यसमा माओवादीले पहिलेका पाँच मन्त्रीपदबाहेक दुईओटा राज्यमन्त्रीको पदसमेत पाए।^८ अप्रिल १० मा चुनाव गर्ने घोषणा ११ जनवरी २००८ मा गरियो।

त्यसपछिको बाटो त्यति सजिलो थिएन। जनवरी-फेब्रुअरी २००७ मा मधेस आन्दोलन हाँकेको मधेसी जनअधिकार फोरममा त्यति बेलासम्म सरकारमा रहेको नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) बाट फुटेको र राजेन्द्र महतोले नेतृत्व गरेको सद्भावना पार्टी र पहिलेका नेपाली काङ्ग्रेसका नेता महन्थ ठाकुरको नेतृत्वमा खडा भएको नयाँ दल तराई मधेस लोकतान्त्रिक पार्टी (त.म.लो.पा.) बीच मेलमिलाप भयो। यी तीनओटा दलले संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेसी

मोर्चा नामक एउटा अनौपचारिक गठबन्धन बनाए। यस गठबन्धनले संविधानसभाको निर्वाचनमा मधेसको बढी प्रतिनिधित्व र समग्र मधेस एक प्रदेशको माग राखी १९ जनवरी २००८ मा नयाँ आन्दोलन सुरु गर्दै १३ फेब्रुअरीदेखि तराई बन्दको आह्वान गर्‍यो। कति ठाउँको विरोध प्रदर्शन उत्तेजनात्मक थिए। केही ठाउँमा हिंसात्मक घटनासमेत भए (एक जना सशस्त्र प्रहरी अधिकृत मारिए)। सरकारको कठोर कारवाहीले ६ जना प्रदर्शनकारीको मृत्यु भयो।^९ बन्दको असर नराम्रो पन्थो र काठमाडौँमा तेलको अभाव हुनाका साथै मूल्य वृद्धि भयो, तैपनि निर्वाचनका लागि उम्मेदवारी दिनलाई भने यसले असर परेन। दुवै पक्षमाथि सम्झौताका लागि दबाव आइरहेका बेलामा भारत अचम्मसँग यी दुई पक्षका बीचमा खुला रूपमा मध्यस्थता गर्न अघि सन्थो। कति चरणका महत्त्वपूर्ण वार्ता राजदूतावासभित्रै आयोजना भए।

अन्तिम चरणमा भएका वार्ताहरूमा निकै घम्साघम्सी पन्थो। मधेसी जनअधिकार फोरमका नेता उपेन्द्र यादवले वार्ता छाड्ने धम्कीसमेत दिए। आखिरमा सरकार र संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेसी मोर्चाबीच २८ फेब्रुअरीमा आठ बुँदे सम्झौता भयो।^{१०} विरोध कार्यक्रमहरू रोक्नका लागि त्यो सम्झौता यथेष्ट थियो। यसपछि तराईमा विजय जुलुसहरू भए र तराईका सहरहरूले राहत पाए। तर, सम्झौताका बुँदाहरू अस्पष्ट थिए। दुवै पक्षले चुनावको तयारी अगाडि बढाउन पाउनेबाहेक त्यस सम्झौताले अरू कुनै पनि किसिमका छुट दिएजस्तो देखिएन। निर्वाचन आयोगले उम्मेदवारी दिने समयसीमा बढाइदिएकाले मधेसी दलहरूले उम्मेदवारी दिए। त्यसका साथै मधेसका समस्या समाधान नभए चुनाव बहिष्कार गर्ने धम्की दिने पहिलेका राजावादी प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापाले नेतृत्व गरेको राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टीले पनि उम्मेदवारी दियो।

विरोध गर्नेहरूमा मधेसीबाहेक अरू समुदाय पनि थिए। पहाड र तराईका जनजाति समूहले सङ्घीय गणतान्त्रिक राष्ट्रिय मोर्चा गठन गरेका थिए। यस मोर्चाले बन्दको आह्वान गर्नुका साथै चुनाव बियोलने धम्की दियो।^{११} मधेस सम्झौता भएको तीन दिनपछि सरकारले यस मोर्चासँग जनजाति समूहको अधिकारमा जोड दिने, सङ्घीय गणतन्त्र स्थापना गर्ने र राज्यका सबै निकायमा उनीहरूको

^४ माओवादीले राखेका माग र उनीहरू सरकारबाट बाहिरिएको विषयमा थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुप ब्रिफिङ, नेपालको नाजुक शान्ति प्रक्रिया, माथि उल्लेखित।

^६ तेइस बुँदे सम्झौताका लागि हेर्नुहोस् www.unmin.org.np/downloads/keydocs/2007-12-24-23.Point.Agreement.SPA.NEP.pdf; यसको अनौपचारिक अनुवाद निम्न वेबसाइटमा उपलब्ध छ: <http://www.unmin.org.np/downloads/keydocs/2007-12-24-23.Point.Agreement.SPA.ENG.pdf>।

^७ अन्तरिम संविधान, धारा १५९। अन्तरिम संविधानको नेपाली मूल तथा आधिकारिक संस्करण र अङ्ग्रेजी अनुवाद राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमको निम्न वेबसाइटमा पाइन्छ: www.undp.org.np/constitutionbuilding/constitutionnepal/constitutionfile/Interim_Constitution_bilingual.pdf।

^८ माओवादीका मन्त्रीहरूमा कृष्णबहादुर महारा (सूचना तथा सञ्चार), देव गुरुङ (स्थानीय विकास), मातृका यादव (वन तथा भूसंरक्षण), हिसिला यमि (भौतिक योजना तथा निर्माण) र पम्फा भूसाल (महिला, बालबालिका र समाजकल्याण) छन्। राज्यमन्त्रीहरूमा नवीनकुमार विश्वकर्मा (महिला, बालबालिका र समाज कल्याण) र पदम राई (स्थानीय विकास) छन्।

^९ थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् “Summary of human rights concerns arising from the Terai protests of 13-29 February 2008”, Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal, काठमाडौँ, २७ मार्च २००८।

^{१०} यो आठ बुँदे सम्झौता निम्न ठेगानामा उपलब्ध छ: www.unmin.org.np/downloads/keydocs/2008-02-28-Agreement.SPA.Govt.UDMF.NEP.pdf; यसको अनौपचारिक अङ्ग्रेजी अनुवादका लागि निम्न वेबसाइट हेर्नुहोला: <http://www.unmin.org.np/downloads/keydocs/2008-02-28-Agreement.SPA.Govt.UD MF.ENG.pdf>।

^{११} यस मोर्चामा सङ्घीय लिम्बूवान राज्य परिषद् (लिङ्देन), तामाङसालिङ स्वायत्त राज्य परिषद् (यो परिषद् पहिले नै सङ्घीय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मोर्चामा एकीकृत भइसकेको थियो), संयुक्त थारू राष्ट्रिय मोर्चा र मधेसी जनअधिकार फोरम (विश्वास/गुसा), दलित जनजाति पार्टी, लोकतान्त्रिक मधेसी मोर्चा र मधेसी लोकतान्त्रिक मोर्चा संलग्न थिए।

समानुपातिक प्रतिनिधित्वको ग्यारेन्टी गर्नेलगायतका पाँच बुँदे समझदारी गरेपछि मोर्चाको विरोध कार्यक्रम पनि फिर्ता भयो।^{१२}

यति भइसकेपछि एक पटक फेरि चुनाव हुन सम्भव देखियो। तर चुनावका लागि वातावरण बनाउने सम्झौता प्रबल बाह्य दबावमा भएको थियो र यो सम्झौता टिकाउ रहने कुरामा सुरुदेखि नै प्रश्नचिन्ह लाग्यो। सात दलका केही घटकले आठ बुँदे सम्झौता हुनेबित्तिकै त्यसको विरोध गरे। नेपाली सेनाले पनि मधेसीहरूको छुट्टै गण बनाएर त्यसमा उनीहरूलाई भर्ती नलिने बतायो। सम्झौताका अरू कुरा पनि लागू नहुन सक्छ। एक जना पर्यवेक्षकले शङ्का व्यक्त गर्दै भने, “जुन सरकारले बिजुली दिन सक्दैन, फोहोर उठाउन सक्दैन त्यस्तो सरकारले अहिले सहमति नै नभएको सङ्घीय प्रणाली दिन्छु भन्छु।”^{१३} २३ बुँदे सम्झौता लागू गराउनेलगायत शान्ति प्रक्रियाका आधारभूत काममा कति पनि प्रगति भएको छैन। सात दलको समझदारी कमजोर छ र उनीहरूको आपसी सम्बन्ध तनावपूर्ण रहेको छ।

ख) दलहरू र तिनको गठबन्धन

१. चुनाव घोषणापत्र र पार्टीको दृष्टिकोण

दलहरू द्रुतगतिमा चुनावी माहोलमा जुटे। नोभेम्बरमा निर्धारित चुनावका लागि सबैभन्दा पहिले माओवादी पार्टीले आफ्ना कार्यकर्ताहरूलाई चुनावी अभियानका लागि तालिम दियो। त्यसपछि अरू दल पनि त्यस अभियानमा लागे, जुन अभियान नोभेम्बरमा हुने भनिएको चुनाव रोकिएपछि रोकिएको थियो। मार्च ७ मा चुनाव घोषणापत्र जारी गरेर माओवादीले यस काममा पनि अरू दललाई उछिने। यसपछि नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एमाले) ले ९ मार्च र नेपाली काङ्ग्रेसले १३ मार्चमा चुनाव घोषणापत्र सार्वजनिक गरे।

मुख्य राजनीतिक दलहरूको घोषणापत्रका धेरै कुरा मिल्दाजुल्दा छन्। सबैले नेपालको हालसालको इतिहासको लामो व्याख्या गरेका छन्। सबैले अप्रिल २००७ को जनआन्दोलनको म्यान्डेट पूरा गर्न आफ्नो दल सबैभन्दा योग्य भएको दाबी गरेका छन्। संविधान निर्माण प्रक्रियाको महत्त्वमाथि सबैले जोड दिएका छन्। उदाहरणका लागि, नेपाली काङ्ग्रेसले यसलाई “हामी, नेपाली जनता”^{१४} भन्ने नयाँ भावना जगाउने अवसर भनेको छ। नेपाली काङ्ग्रेस र एमालेको घोषणापत्रको धेरै भाग सरकारमा गएपछि आफूले गर्ने कामहरूको विवरणले ओगटेको छ। निर्वाचन प्रणाली, संविधानसभाको क्रियाकलाप अथवा त्यस प्रक्रियामा जनसहभागिता जुटाउने जस्ता कुरा पर्छन्पछि कसैले पनि धेरै ध्यान दिएका छैनन्। संविधानसभासँग सम्बन्धित धेरैजसो कुरामा माओवादीहरूले

अरू दलले भन्दा बढी कुरा समेटेका छन्। जातीयतामा आधारित स्वायत्त राज्यहरूका नक्सामेत उनीहरूको घोषणापत्रमा दिइएको छ। दलहरूका घोषणापत्रका मुख्य विशेषता निम्नवमोजिम छन् :

नेपाली काङ्ग्रेस। नेपाली काङ्ग्रेसले आफ्नो दलको लामो समयदेखि उदार बहुदलीय व्यवस्थाप्रति रहँदै आएको प्रतिबद्धतामा जोड दिएको छ। सन् १९५० मा अरू दलले भन्दा पहिले संविधान बनाउनका लागि निर्वाचित सभाको माग गरेको कुरा त्यसमा स्मरण गरिएको छ। नेपाली काङ्ग्रेसले मोटामोटी तवरमा तल्लो र माथिल्लो गरी दुई सदन हुने, प्रधानमन्त्रीले सरकारको नेतृत्व गर्ने र सेरिमनियल राष्ट्रपति हुने बेलायती-भारतीय शैलीको संयन्त्र हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ।

नेकपा (एमाले)। एमालेले संविधानसभाको मुख्य उद्देश्य प्रजातन्त्र, दिगो शान्ति र प्रगतिशील नीति हो भनेको छ। त्यसमा परिवर्तनका लागि आफ्नो पार्टीले गरेको सङ्घर्षको इतिहास र परिवर्तन ल्याउने दृढताप्रति जोड दिइएको छ। संविधानसभामा सहमतिको आवश्यकता रहेको उल्लेख गरे पनि आफूले सरकारको नेतृत्व गर्नका लागि एमालेले भोट मागेको छ। जितेका सिटको अनुपातमा सबै दललाई समेटेर सरकार बनाउने र “संविधान निर्माण प्रक्रियामा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने” कुरा एमालेले उल्लेख गरेको छ।^{१५} सरकार प्रमुखमा प्रत्यक्ष रूपमा निर्वाचित प्रधानमन्त्री र राष्ट्रपति सेरिमनियल हुने कुरा पनि प्रस्ताव गरिएको छ।

नेकपा (माओवादी)। “संविधानसभाको निर्वाचन पाँच-पाँच वर्षमा हुने संसदीय निर्वाचन जस्तो होइन” भन्ने कुरा माओवादीले सबैभन्दा जोड दिएर मतदातालाई सम्झाएका छन्।^{१६} माओवादीले नेपालमा सामन्तवाद र साम्राज्यवादको ऐतिहासिक समस्या विश्लेषण गर्न लोकतान्त्रिक आन्दोलनको विश्लेषण गर्दै उनीहरूको जनयुद्ध र जनआन्दोलनको मिश्रित स्वरूप भएको तथा सामन्ती राजतन्त्रको प्रतिगामी षडयन्त्रको व्याख्या गर्न र आफ्नो क्रान्तिकारी विश्वास एवं रूपरेखासँग अन्य संसदीय दलहरूको कमजोरीको तुलना गर्न ११ पृष्ठ खर्चेका छन्। आफ्ना नेता प्रचण्डलाई नयाँ, गणतान्त्रिक नेपालको कार्यकारी राष्ट्रपति बनाउने दाबी गर्दै माओवादीले भोटका लागि अपिल गरेका छन्। आफ्नो दल गणतन्त्र र राज्य पुनर्संरचनाको नयाँ एजेन्डा प्रस्तुत गर्ने एक्लो पार्टी भएकाले ती एजेन्डा कार्यान्वयनको जिम्मेवारी दिन सकिने एक मात्र विश्वासी दल माओवादी भएको तर्क घोषणापत्रमा गरिएको छ।^{१७} सार्वजनिक-निजी क्षेत्रको साझेदारी जस्ता धेरै नीतिगत कुरामा माओवादीले मध्यमार्ग रोजेका छन्।^{१८} माओवादीले पाँचवर्षभित्र निरक्षरता

^{१२} सरकार र मोर्चाबीचको पाँच बुँदे सम्झौता निम्न ठेगानामा उपलब्ध छ: www.un-min.org.np/downloads/keydocs/2008-03-02-Agreement_SPA.Govt.FRNF.NEP.pdf; यसको अनौपचारिक अनुवादका लागि हेर्नुहोस् www.unmin.org.np/downloads/keydocs/2008-03-02-Agreement_SPA.Govt.FRNF.ENG.pdf.

^{१३} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञ, ९ मार्च २००८।

^{१४} नेपाली काङ्ग्रेसको चुनाव घोषणापत्र, पृ. ४।

^{१५} एमालेको चुनाव घोषणापत्र, पृ. ३८।

^{१६} नेकपा (माओवादी), प्रतिबद्धतापत्र, पृ. ७।

^{१७} ऐ.ऐ., पृ. ३७।

^{१८} ऐ.ऐ., पृ. २५। माओवादी नेताहरूले यसलाई आफ्नो “नयाँ सङ्क्रमणकालीन आर्थिक नीति”को अङ्ग भएको र यसले आफ्नो समाजवादप्रतिको दीर्घकालीन प्रतिबद्धतालाई कमजोर नबनाउने तर्क गरेका छन्। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, बाबुराम भट्टराई, १४ मार्च २००८।

उन्मूलन गर्ने र सबैलाई शुद्ध खानेपानी उपलब्ध गराउने जस्ता संसदीय चुनावमा दिइने खालका आश्वासन पनि दिएका छन्।^{१९}

साना वामपन्थी दल। जनमोर्चा नेपालले प्रत्यक्ष रूपमा निर्वाचित कार्यकारी राष्ट्रपति र संसदका दुवै सदनबाट छानिएका प्रधानमन्त्रीबीच शक्ति सन्तुलनको प्रस्ताव गरेको छ। शिक्षा क्षेत्रमा भइरहेको व्यापारीकरण रोक्नुपर्ने माग पनि जनमोर्चाले गरेको छ। नेपाल मजदुर किसान पार्टीले प्रधानमन्त्री नराखी शक्तिशाली राष्ट्रपतिले शासन चलाउने प्रावधान प्रस्ताव गरेको छ। विखण्डनकारी सङ्घीय प्रणालीका^{२०} सट्टामा भौगोलिक रूपमा विभाजित हालका अञ्चललाई विधायिकासहितको प्रदेश बनाउन प्रस्ताव पनि नेमक्रिपाले गरेको छ। अर्को सानो वामपन्थी दल नेकपा (माले) ले प्रत्यक्ष रूपमा निर्वाचित प्रधानमन्त्री र संसद अनि सातओटा सङ्घीय राज्यले नियुक्त गरेको सेरिमनियल राष्ट्रपतिको प्रस्ताव गरेको छ। नेकपा (संयुक्त) ले केन्द्रीय र प्रान्तीय तहमा उत्तिकै शक्तिशाली संसद राख्ने एउटा बेग्लै खाले प्रस्ताव गरेको छ।

मधेसी दल। तराई मधेस लोकतान्त्रिक पार्टी (त.म.लो.पा.) ले अझै पनि समग्र मधेस एक प्रदेश बनाउनुपर्ने प्रस्ताव गरेको छ। प्रधानमन्त्रीले कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने र “राजनीतिक स्थायित्व” का लागि एक वर्षसम्म प्रधानमन्त्रीका विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव ल्याउनमा प्रतिबन्ध लगाउने प्रावधान प्रस्ताव गरेको छ। मधेसी जनअधिकार फोरमले कार्यकारी राष्ट्रपतिको प्रस्ताव गरेको छ। सेनामा मधेसी समुदायको सामूहिक भर्ती, अङ्ग्रेजीलाई राष्ट्रिय भाषा बनाएर त्रिभाषिक (स्थानीय मातृभाषा, नेपाली र हिन्दी) नीति हुनुपर्ने माग गरेको छ। राजेन्द्र महतोले नेतृत्व गरेको सद्भावना पार्टीले प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वको सरकार, सेरिमनियल राष्ट्रपति, निर्वाचित प्रादेशिक र केन्द्रीय संसद अनि मुख्यमन्त्रीद्वारा शासित स्वायत्त प्रदेशको प्रस्ताव गरेको छ। मधेसी नेता रामराजाप्रसाद सिंहको नवजनवादी मोर्चाले हिमाल, पहाड र तराई क्षेत्रका उम्मेदवार पालैपालै राष्ट्रपति हुने प्रस्ताव गरेको छ।^{२१}

राजावादी दल। राजाको शासनकालका गृहमन्त्री कमल थापाले नेतृत्व गरेको राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी नेपाल (राप्रपा (नेपाल)) खुला रूपले राजतन्त्रको पक्षमा वकालत गरेर चुनावी अभियान चलाउने एकलो दल हो। यस दलले राजतन्त्रका बारेमा जनमतसङ्ग्रहबाट छिनोफानो हुनुपर्ने माग गरेको छ र राजतन्त्रलाई संवैधानिक अङ्गका रूपमा निरन्तरता दिन आह्वान गरेको छ। राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी (राप्रपा) र राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टी (राजपा) राजाका विषयमा अस्पष्ट देखिएका छन्। घोषणापत्रमा उल्लेख नगरे पनि यी दुवै पार्टीले राजतन्त्रको भविष्यका बारेमा संविधानसभाले गर्ने निर्णय स्वीकार हुने कुरा सार्वजनिक रूपमा बताएका छन्। राजपाले संविधानसभाले

तयार गर्ने संविधानको मस्यौदा “जनताले प्रत्यक्ष रूपमा अनुमोदन गर्नुपर्ने” कुरा स्पष्ट उल्लेख गरेको छ। राप्रपाले राजतन्त्रको भविष्यका बारेमा “जनता” ले “उनीहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता” मा निर्णय गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ।^{२२} यसले सङ्घीयताको अवधारणा स्वीकार गरेको छ र माथिल्लो सदन जातीय आधारमा गठन गरिनुपर्ने प्रस्ताव गरेको छ। राप्रपाको घोषणापत्र राजतन्त्रबारे मौन छ। “समावेशी बहुदलीय प्रजातन्त्र” ग्यारेन्टी गर्ने खालको राज्यको पुनर्संरचना र मुख्यमन्त्रीद्वारा शासित सङ्घीय राज्यको प्रस्ताव यस पार्टीले गरेको छ।

२. उम्मेदवारहरू

उम्मेदवारको चयन गर्ने काम दलहरूका लागि मुख्य चुनौती बनेको थियो। टिकट बाँड्ने काममा जहिले पनि विवाद हुँदै आएको छ। समानान्तर निर्वाचन प्रणाली र विभिन्न समुदायका लागि कोटा प्रणाली लागू गरिएकाले अहिलेको निर्वाचनमा उम्मेदवार छान्ने काम अझ बढी कठिन बनेको छ। कार्यकर्ताहरू र अन्तरिम विधायिकाका मौजुदा सांसदहरूको आकाङ्क्षा अनि नयाँ अनुहार ल्याउनुपर्ने बाध्यता भएका ठूला दलहरूले यो समस्या अझ बढी मात्रामा झेलनुपरेको थियो।

नेपाली काङ्ग्रेसमा पाका उमेरका उम्मेदवारको अनुपात धेरै छ। उम्मेदवारमध्ये धेरै जना सन् १९९१ पछिका सबै चुनावमा लडेका उम्मेदवारहरू छन्। प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीअन्तर्गत खडा हुनेहरूमा सबैभन्दा कान्छा उम्मेदवार ३१ वर्षका छन्। अधिकांश (१७५ जना) उम्मेदवार ४१ देखि ५९ वर्षका, ४४ जना ६० वा सोभन्दा बढी उमेरका छन्। यस मामिलामा एमाले थोरै मात्र भिन्न छ।^{२३} यसको विपरीत, नेकपा (माओवादी) का उम्मेदवारहरूमा युवाहरूको वाहुल्य छ। माओवादीका उम्मेदवारहरूको सरदर उमेर ३९ छ।^{२४} प्रत्यक्ष निर्वाचनअन्तर्गत खडा गरिएका उम्मेदवारहरूमा सबैभन्दा विविधतायुक्त माओवादीकै छ। माओवादी उम्मेदवारहरूमा ११ जना दलित, ७३ जना जनजाति र ६३ जना मधेसी छन्। एमाले र काङ्ग्रेसले न्यूनतम महिला उम्मेदवार उठाएका छन्। प्रत्यक्ष निर्वाचनका २४० सिटमध्ये दुवै पार्टीले २६ जना मात्र महिला छानेका छन्।^{२५} यीमध्ये धेरैजनालाई त्यस्ता क्षेत्र दिइएको छ जहाँबाट उनीहरूले जित्ने सम्भावना एकदमै कम छ। १६ जिल्ला र ६७ निर्वाचन क्षेत्रमा उनीहरूका एक जना पनि महिला उम्मेदवार परेका छैनन्।^{२६} माओवादीले ४२ जना महिला उम्मेदवार उठाएको छ। यिनमा जनमुक्ति सेनामा कार्यरत महिला

^{१९} राजपा र राप्रपाका चुनाव घोषणापत्र।

^{२०} एमालेका १० जना उम्मेदवार मात्र ६० वर्षभन्दा माथिका छन्। ५२ जना उम्मेदवार २९ देखि ४० वर्षका र १२१ जना उम्मेदवार ४१ देखि ५० वर्षका छन्। युवा प्रतिनिधित्वको विषयमा हेर्नुहोस् Dipendra Tamang, “Youth Representation In CA”, *The Rising Nepal*, १० मार्च २००८।

^{२१} ४५ जना उम्मेदवार ३० वर्षभन्दा कम उमेरका, १०१ जना उम्मेदवार ३१ देखि ४० वर्षका र ६० जना उम्मेदवार ४१ देखि ५० वर्षका छन्।

^{२२} विभिन्न कोटाका सम्बन्धमा यसै रिपोर्टको खण्ड ३ हेर्नुहोला।

^{२३} “१६ जिल्ला र ६७ क्षेत्रमा महिला उम्मेदवार शून्य”, *नयाँ पत्रिका*, २४ मार्च २००८।

^{१९} नेकपा (माओवादी), प्रतिबद्धतापत्र, पृ. २९।

^{२०} नेमक्रिपाले राष्ट्रिय र प्रादेशिक गरी छुट्टाछुट्टै नागरिकता, अनिवार्य सैनिक तालिम र विदेशी बैकमा खाता खोल्न प्रतिबन्ध लगाउने कुरा पनि प्रस्ताव गरेको छ।

^{२१} “Nawa Janabadi Morcha unveils manifesto”, *The Rising Nepal*, १७ मार्च २००८।

पनि छन्। यसो गर्नु शान्ति सम्झौता विपरीत व्यवहार हो।^{२७}

मधेसी दलहरूका अधिकांश उम्मेदवारहरू मध्यम तथा उच्च जातका छन्। उदाहरणका लागि, मधेसी जनअधिकार फोरमले २५ जना यादव उम्मेदवार उठाएको छ र तिनमा महिला छैनन् भने हुन्छ। त.म.लो.पा.ले प्रत्यक्ष निर्वाचनतर्फ उठाएका ९४ मध्ये चार जना मात्र महिला उम्मेदवार छन्। सद्भावना पार्टीका ८७ मध्ये चार र मधेसी जनअधिकार फोरमका १०३ मध्ये तीन जना मात्र महिला उम्मेदवार छन्।

३. गठबन्धन

नेपालमा धेरै दलहरू भए पनि उनीहरू वामपन्थी र दक्षिणपन्थी गरी दुई मुख्य खेमामा विभाजित छन्। वामपन्थी खेमामा माओवादी, एमाले, जनमोर्चा, नेमक्रिपा र नेकपा (माले) अनि अरू केही साना दलहरू पर्दछन्। दक्षिणपन्थी दलहरूमा नेपाली काङ्ग्रेस (यद्यपि नेका आफूलाई समाजवादी भन्छ), राजावादी र विभिन्न मधेसी दलहरू पर्दछन्, जो समग्रमा वामपन्थी विरोधी हुन्। यसबाहेक दलहरूलाई अरू किसिमले पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ — धेरै मामिलामा एमाले र काङ्ग्रेसमा मध्यमार्गी संसदीय दलमा पाइने समान विशेषताहरू भेटिन्छन्।

मुख्य दलहरूले उनीहरूका प्रमुख नेताहरू कुनै ठूलो बाधाविरोधविनै निर्वाचित हुन सक्ने गरी सिटमा तालमेल गर्न सक्नेछन्। तर उनीहरू यस विषयमा सार्वजनिक रूपमा छलफल गर्न हिचकिचाउँछन् र यस विषयमा उनीहरूले मिश्रित सङ्केत दिएका छन्। उनीहरूले प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीअन्तर्गतका आफ्ना उम्मेदवारलाई बसाएर विपक्षीका लागि बाटो खाली गरिदिन सक्छन् (उम्मेदवारी फिर्ता लिन ढिलो भइसकेकाले यस्तो तालमेल भएको खण्डमा त्यसको व्यापक प्रचार गर्नुपर्ने हुन्छ।)^{२८} पार्टी नेताहरूले आपसी वैमन्यता बिसेर कुनै सहमति बनाए पनि स्थानीय कार्यकर्ता र उम्मेदवारहरूले त्यसलाई स्वीकार गर्न गाह्रो छ।

जनमोर्चाले वामपन्थी एकताका लागि आफ्ना केही उम्मेदवारहरूको उम्मेदवारी फिर्ता लिएको छ (उदाहरणका लागि, माधव नेपाल उठेको काठमाडौंको निर्वाचन क्षेत्रमा) तर ठूला दलबीचमा अझै पनि घम्साघम्सी छ। माओवादीले वाम तालमेलका लागि धेरै प्रयास गरेको थियो र उसले प्रगतिशील तथा राष्ट्रवादी शक्तिबीच बृहत्तर

तालमेलको आह्वान गरेको थियो।^{२९} कतिले यसलाई माओवादीले चुनावमा हार्ने भएपछि यस्तो तालमेल गर्न लागेको बताएका छन्। माओवादीले चाहिँ के भनेका छन् भने न्यूनतम साझा कार्यक्रममा यस्तो एकता पहिल्यै भइसक्नुपर्ने थियो र संविधानसभाको निर्वाचन सत्तामा पुग्नका लागि लडिने संसदीय निर्वाचनभन्दा फरक भएकाले यस निर्वाचनमा यस्तो बृहत् तालमेल विशेष ढङ्गले उपयुक्त हुन्छ।^{३०} एमालेले यस्तो तालमेल गर्न इन्कार गरेपछि माओवादीले एमालेमाथि बाहिरी दबावमा धोखा दिएको आरोप लगाएको छ। एमाले माओवादीसँग नमिलोस् भनेर स्वदेशी तथा विदेशी शक्तिले दबाव दिएका पक्का हो। तर एमालेले यस्तो तालमेल गर्न हिचकिचाउनुका पछाडि आफू एकलैले चुनावमा राम्रो गर्छु भन्ने आत्मविश्वासले काम गरेको छ। एमालेले यस्तो तालमेलको विषयमा निर्णय गर्ने अधिकार स्थानीय नेताहरूमाथि नै छाडेको छ। तर देशव्यापी तालमेलको ढोका भने एमालेले खुलै राखेको छ।^{३१} एमालेले माओवादीका कार्यकर्ताले आफ्ना कार्यकर्तामाथि आक्रमण नगरून् भनेर पनि यस्तो तालमेलको सम्भावनालाई खुलै राखेको हुन सक्छ। सुरुमा एमालेले तालमेल गर्न इन्कार गरेपछि एकाएक बढेको हिसालाई माओवादीको प्रतिक्रियाका रूपमा हेरिएको थियो।

मधेसी दलहरू संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेसी मञ्च गठन गर्ने बेलामा एक भए पनि चुनावका मामिलामा विभाजित भए। केही निर्वाचन क्षेत्रमा उनीहरूले एकअर्कासँग प्रतिस्पर्धा नगर्ने भनेका भए पनि चुनावमा कार्यगत एकता गर्न उनीहरू सहमत हुन सकेनन्। सद्भावना पार्टी र त.म.लो.पा.ले अन्त्यमा गएर तालमेल गरे, तर तिनीहरूमा अझ सशक्त मधेसी जनअधिकार फोरम तालमेलमा सामेल भएन। यस विभाजनले उनीहरूलाई निकै घाटा पुऱ्याउनेछ। विश्लेषकहरू उनीहरूले ५० भन्दा बढी सिट नजित्ने अनुमान लगाउँछन्। यसको मतलब हो धेरै मधेसी प्रतिनिधिहरू मुख्य दलहरूका तर्फबाट निर्वाचित हुनेछन्।^{३२} राजावादी दलहरू राजपा र राप्रपाले उम्मेदवार जुधाएका छैनन्, तर राप्रपा (नेपाल) सिट भने उनीहरूको प्रतिस्पर्धा हुनेछ।

ग) दलबाहेकका शक्तिहरू

आम नेपाली। आम नेपाली चुनाव होस् भन्ने चाहन्छन् तर राजनीतिक नेताहरूले चुनाव गर्न खोज्लान् र सक्लान् भन्ने कुरामा

^{२७} हेर्नुहोस् “Election Report No. 1”, UNMIN, Kathmandu, 22 March 2008, www.unmin.org.np/downloads/publications/2008-03-22-UNMIN.Election.Report.1.ENG.pdf.

^{२८} वरिष्ठ नेताहरू उठेका अधिकांश क्षेत्रमा प्रतिद्वन्द्वी दलहरूले कमजोर उम्मेदवार उठाएका छन्। उदाहरणका लागि माओवादी अध्यक्ष प्रचण्ड उठेका ठाउँमा एमालेले दोस्रो तहका नेता सानु श्रेष्ठलाई उठाएको छ भने नेपाली काङ्ग्रेसले नाम नसुनिएका राजन के.सी.लाई। देशका विभिन्न भागमा स्थानीय तहमा तालमेल भएका छन्, विशेषगरी वामपन्थी दलहरूमा।

^{२९} उदाहरणका लागि नेकपा (माओवादी) ले चुनाव घोषणपत्र सार्वजनिक गरेको भोलिपल्टै यस्तो तालमेलका लागि प्रचण्डले आह्वान गरेका थिए। “Prachanda says ‘nationalists’ and republicans should join forces in polls”, nepalnews.com, ८ मार्च २००८।

^{३०} बृहत् शान्ति सम्झौताले अन्तरिम सरकारका न्यूनतम साझा कार्यक्रमको उल्लेख गरेको छ। तर यो चुनावी तालमेल र संवैधानिक छलफलका हकमा लागू हुँदैन।

^{३१} क्राइसिस ग्रुपसँग अर्न्तवार्ता, एमाले र माओवादीका केन्द्रीय नेता र जिल्ला तहका कार्यकर्ता, मार्च २००८। थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् “UML chief rules out possibility of alliance with Maoists at the centre”, nepalnews.com, ९ मार्च २००८।

^{३२} उदाहरणका लागि हेर्नुहोस् Prashant Jha, “Murkier and murkier”, *Nepali Times*, २९ मार्च २००८।

उनीहरूको शङ्का रहेको छ। हालसालै तयार भएको चुनावी माहोलले उनीहरूको यस्तो शङ्का केही मात्रामा हटाएको छ। केही ठाउँमा देखिएका धाकधम्की जस्ता समस्या नबढेको खण्डमा धेरै मत खस्नेछ। सत्तारूढ सबै दलले अन्तरिम सरकारका कामकारवाहीबाट असन्तुष्ट जनता आफ्ना पक्षमा नहुन सक्ने बुझ्नुपर्छ। अन्तरिम सरकारले सुरक्षा तथा आधारभूत सेवा प्रदान गर्न र खाद्यान्न एवं पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धिबाट राहत दिने काम गर्न सकेको थिएन। तर पनि यस्ता असन्तुष्टिका कारण सडकमा विरोध प्रदर्शन हुने वा चुनाव बहिष्कार हुने सम्भावना छैन।

सञ्चारमाध्यम। प्रभावशाली हुँदै गइरहेको नेपाली सञ्चार माध्यमले चुनावसम्बन्धी जानकारी फैलाउनुका साथै दल र उम्मेदवारहरूका गतिविधिलाई आलोचनात्मक ढङ्गले नियालिरहेका छन्। सञ्चारमाध्यमले राजनीतिक दलका उम्मेदवारहरूको सूचीको विश्लेषण गरेका छन्, फर्जी उम्मेदवार उठाउने जस्ता गलत कामलाई उदाहरो पार्नुका साथै राजनीतिक दललाई आफ्ना नीतिबारे बताउन र छलफल गर्न मञ्चसमेत प्रदान गरेका छन्। निजी क्षेत्रका एफएम रेडियो र टेलिभिजन स्टेसनहरूको महत्त्व बढेको छ (सन् १९९९ को चुनावमा उनीहरूको स्थिति यति बलियो भइसकेको थिएन)। दाताका अनुदानबाट सञ्चालित कार्यक्रमबाहेक उनीहरूले आफ्नै खालका अति स्तरीय छलफल र अन्तर्वार्ता कार्यक्रमहरू चलाएका छन्। सरकार नियन्त्रित रेडियो र टेलिभिजनले पनि पहिलेभन्दा बढी मात्रामा व्यावसायिकता प्रदर्शन गरेका छन्। तर सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय माओवादीको मातहतमा भएकाले उनीहरूको निष्पक्षतामा भने प्रश्नचिन्ह लागेको छ। यस्तै गरी, निजी क्षेत्रका सञ्चारमाध्यमले पनि निश्चित राजनीतिक दलतिर झुकाउ राखेको भनी प्रश्न उठ्ने गरेको छ। निजी क्षेत्रका अधिकांश सञ्चारमाध्यमले माओवादीका गलत कामलाई तुरुन्तै उदाहरो पार्ने गरेका छन् भने अरू दल, विशेषगरी नेपाली काङ्ग्रेसप्रति नरम देखिएका छन्।

समग्रमा अहिलेको संवेदनशील सङ्क्रमणकालीन अवस्थाका बारेमा दृष्टिकोण बनाउन र यससम्बन्धी समाचार प्रसार गर्न सञ्चारमाध्यम त्यति सहज हुन सकेका छैनन्। चुनावसम्बन्धी रिपोर्टिङ परम्परागत दलगत लाइनबाट हुने गरेका छन्। द्रन्ढका परिस्थितिमा अपनाउनुपर्ने विशेष सावधानीलाई कि त उनीहरूले वास्ता गरेका छैनन् कि त त्यति महत्त्व दिएका छैनन्। चुनावका बेलामा सञ्चारमाध्यमले (९ मार्च २००८ देखि लागू भएको) आचारसंहिता^{३३} पालना गर्नुपर्नेछ। यस्तो आचारसंहिता पालना भए नभएको हेर्ने काम नेपाल प्रेस काउन्सिलले गर्दैछ। सञ्चारमाध्यमले गलत र उत्तेजनात्मक रिपोर्टिङ गरिरहेको अवस्थामा पनि यस निकायले कडा रेफ्रीको भूमिका निर्वाह गर्न सकिरहेको छैन।

^{३३} “सञ्चारमाध्यमको आचारसंहिता” भनिएको कुरा छुट्टै आचारसंहिता नभएर निर्वाचन आयोगले जारी गरेको चुनाव आचारसंहिताको खण्ड चार हो। यो आचारसंहिता www.election.gov.np/NP/electioncode/index.php मा उपलब्ध छ। यसको अनौपचारिक अङ्ग्रेजी अनुवादका लागि हेर्नुहोस् www.nepalmonitor.com/2008/02/ecs_nepal_media_code_of_conduct_during_ca_elections-print.html।

नागरिक समाज। नागरिक समाज विभाजित र एकपक्षीय भयो अनि यो पहिला जति सम्मानित र प्रभावशाली रहेन भन्ने आरोपलाई यसका नेताहरू स्वीकार गर्दैनन्। “हामीले दलहरूलाई घिच्याएर ल्याई अहिलेको ठाउँमा उभ्याएको कुरा नबिर्सनुस्। हामीले त्यसो नगरेको भए न त जनआन्दोलन हुन्थ्यो न त शान्ति प्रक्रिया नै अगाडि बढ्थ्यो”,^{३४} एक जनाले भने। नागरिक समाजको सक्रियताले गर्दा शान्ति प्रक्रिया अगाडि बढ्न सक्थ्यो, तर उनीहरू एकपक्षीय भएको र उनीहरूबीच व्यक्तिगत तानातानी रहेको आरोपचाहिँ निराधार होइन। धेरै मानवअधिकार संस्था र निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूको (तलको खण्ड हेर्नुहोला) दलगत झुकाउ रहेको छ। केही ठूला नेताहरू दलविशेषको प्रचारमा लागेका छन्। केही त चुनावमा समेत उठेका छन्। उदाहरणका लागि, दमननाथ ढुङ्गाना नेपाली काङ्ग्रेसमा फर्केका छन्। तथापि, नागरिक समाजको प्रभावशाली आवाजले चुनावी आचारसंहिता पालना गर्न र शान्ति प्रक्रियाका बाँकी रहेका कुराहरू पूरा गर्न दलहरूमाथि दबाव पारेको छ। दलहरूको पहिलेको जस्तै चाला देखेर दलीय झुकाउ नभएका धेरै जना अलमलमा परेका छन्। माओवादी मात्रै आफ्नो दलमा नभएका मानिसलाई मनोनयन गर्न इच्छुक देखिएको छ।

घ) उपयुक्त वातावरण?

चुनावका लागि तयार भएको माहोलले सकारात्मक भावना जगाए पनि चुनावी अभियानको क्रममा र त्यसपछि पनि तनाव बढ्ने स्पष्ट सङ्केत देखिएका छन्। नयाँ नेपाल बनाउन सबै एकजुट हुनुपर्ने रटान लगाइएको भए पनि धेरै दलहरू आक्रामक प्रतिस्पर्धामा भिड्न तयार भएका छन्। अप्रिल १ मा तीन मुख्य राजनीतिक दलका नेताहरूले स्वतन्त्र र निष्पक्ष चुनावी वातावरण बनाउनलाई गलत खालका व्यवहार रोक्ने र अनुगमन तथा संयोजन गर्ने निकाय स्थापना गर्ने दस बुँदे सम्झौतामा हस्तार गरेका थिए।^{३५} तैपनि कागजमा गरिएका प्रतिबद्धता व्यवहारमा लागू हुन सजिलो छैन भन्ने विगतका अनुभवले देखाएको छ।

चुनावको सिलसिलामा नौ जनाको हत्या भइसकेको छ। यीमध्ये एक जना बाँकेका राष्ट्रिय जनमोर्चाका उम्मेदवार छन भने बाँकी सबै माओवादी।^{३६} २९ मार्चमा विराटनगरको एउटा मस्जिदमा बम विस्फोट हुँदा दुई जनाको मृत्यु भयो। यस बम विस्फोटका लागि नेपाल डिफेन्स आर्मीले जिम्मेवारी लिएको छ। चुनावी प्रचार-प्रसारमा लागेका कार्यकर्तामाथि दर्जनौं ठाउँमा आक्रमण भएका छन्। राप्रपाका अध्यक्ष पशुपतिशमशेर राणाले टिप्पणी गरेका छन्,

^{३४} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, नागरिक समाजका नेता, काठमाडौं, १३ मार्च २००८।

^{३५} दस बुँदे सम्झौताको अनौपचारिक अङ्ग्रेजी अनुवाद निम्न ठेगानामा उपलब्ध छ: www.unmin.org.np/downloads/keydocs/2008-04-01-10.Point.Agreement.NC.UML.CPNM.ENG.pdf।

^{३६} मूलधारका सञ्चारमाध्यमले माओवादी कार्यकर्ताहरूको हत्याप्रति थोरै मात्र ध्यान दिएका छन्। यी सात जनाको मृत्युका सम्बन्धमा हेर्नुहोस्, “एक महिनामा सात माओवादीको हत्या”, *नयाँ पत्रिका*, २३ मार्च २००८।

“यो चुनाव होइन, युद्ध हो”।^{३७} माओवादी नेताहरूले चुनावलाई क्रान्तिकारी रूपान्तरणका लागि उनीहरूले थालेको “युद्ध” को अर्को चरण भएको बताएका छन्।^{३८} स्वदेशी र विदेशी मानवअधिकारवादी संस्थाहरू र पर्यवेक्षकहरूले चुनावका बेलामा दुर्व्यवहार हुन सक्ने बताउँदै हत्या, हिंसा र धाकधम्कीको विरोध गरेका छन्।^{३९}

योजनाबद्ध ढङ्गले दुर्व्यवहार गरेको आरोप माओवादीहरूमाथि लागेको छ। उनीहरूले खासगरी राजावादी दलका चुनावी सभा भाँड्ने र उनीहरूका कार्यकर्तामाथि पटकपटक आक्रमण गरेको भन्ने छ। प्रतिष्ठित तर एमालेसँग नजिक रहेको मानवअधिकार सङ्गठन इन्सेकले मतदान पूर्व गरेको पर्यवेक्षणमा चुनाव आचारसंहिता उल्लङ्घनका ९७ प्रतिशत घटनाका लागि माओवादीलाई जिम्मेवार ठहर्‍याइएको छ।^{४०} कुटपिटका साथै कतैकतै अपहरणका घटना पनि भएका छन्। दलका नेताहरूको आक्रामक भाषाले पनि उनीहरूका कार्यकर्तालाई यसो गर्न उक्साएको हुन सक्छ। सबै मुख्य दलहरूले घरदैलो प्रचार अभियान र मतदान केन्द्रमा आफ्ना युवा सङ्गठनलाई परिचालन गर्ने योजना बनाएका छन्। विगतमा जस्तै यस चुनावमा पनि यस्ता समूहले उम्मेदवारहरूको सुरक्षा गर्ने र मतदातालाई धम्क्याउने बलका रूपमा काम गर्न सक्छन्। राप्रपाका अध्यक्षका शब्दमा, “राज्यले पर्याप्त सुरक्षा दिन सकेको छैन, त्यसैले सबै दलले सुरक्षाका लागि आ-आफ्नो इन्तजाम गर्ने कोसिस गर्छन्”।^{४१}

उम्मेदवारहरू, तिनका दलका कार्यकर्ताहरू र निर्वाचनमा खटिएका कर्मचारीहरूले सबैभन्दा ठूलो खतरा बेहोर्नुपर्नेछ। तर जनसाधारणलाई दिइने धम्कीले पनि उत्तिकै क्षति पुऱ्याउँछ। तराईका धेरै जिल्लामा केही उम्मेदवारहरू जान सक्ने अवस्था छैन। सशस्त्र समूहहरू पनि त्यहाँ सक्रिय छन्। स्थानीय प्रशासनिक अधिकारीहरूको अनुपस्थितिले अवस्था सामान्य नभएको कुराको पुष्टि गर्छ। यस्तो अवस्थाले चुनाव र सुरक्षा अधिकारी दुवैलाई हतोत्साहित पार्न सक्छ।^{४२} अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरूले प्रहरीद्वारा निगरानी

गराउने योजनाले सुरक्षाप्रति जनताको विश्वास जगाउन नसक्ने चेतावनी दिएका छन्।^{४३}

विगतका सबै चुनावमा ६० प्रतिशतभन्दा बढी मत खसेको थियो (पछिल्लो चुनावमा त ६६ प्रतिशत मत खसेको थियो)। डर वा अनिच्छा जेले गर्दा भए पनि मतदान कम भएको खण्डमा यसले संविधानसभाको वैधानिकतालाई घटाउँछ। कुनै निश्चित ठाउँमा मतदान कम भएमा वा आंशिक बहिष्कार भएमा क्षेत्रीय स्तरमा फेरि तनाव हुन सक्छ। आमसहभागितामा सबैभन्दा ठूलो असर धाकधम्कीले नै पार्नेछ। मधेसी सशस्त्र समूहका प्रत्यक्ष धम्की र माओवादीका (कहिलेकाहीँ अरू दलका पनि) डरत्रासले गर्दा धेरै मतदाता चुनावका दिन घरै बस्न सक्छन्। मतदान कम भएमा यसका निश्चित चुनावी असर पर्छन्। परिवार र सम्पत्तिको चिन्ता हुने प्रौढ मतदाता यस्ता धाकधम्कीबाट बढी डराउने हुनाले नेपाली काङ्ग्रेसको मत घट्न सक्छ। युवाहरूको कम सहभागिता हुन गएमा माओवादीलाई घाटा लाग्न सक्छ। अर्कातिर धेरै युवाहरू विदेशमा वा अन्यत्र काम गर्न गएका^{४४} र हजारौँ युवाहरूको नाम मतदाता नामावलीमा नपरेकाले यसो हुन सक्छ।^{४५}

ड) सम्भावित खतरा

सशस्त्र लडाकू समूह। तराईका धेरै समूहले चुनाव भाँड्ने धम्की दिएका छन्। उनीहरूले हिंसात्मक गतिविधि सञ्चालन गरेका पनि छन्। तर उनीहरू राजनीतिक रूपले पहिलेभन्दा बढी एकिलएका छन्। हत्याहिंसाबाट जनता आजित भइसकेका छन् र उनीहरू चुनावका लागि आतुर छन्। संवेदनशील जिल्लाहरूमा थप सशस्त्र प्रहरी बल राखिएकाले र सीमापारबाट कडा नियन्त्रण गरिएको हुनाले सशस्त्र समूहलाई पहिला जस्तो सजिलो हुने छैन।^{४६} केही मन्त्रीहरूले सकारात्मक सङ्केत दिएका भए पनि प्रधानमन्त्री

^{३७} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, राप्रपा अध्यक्ष पशुपतिशमशेर राणा, काठमाडौँ, १४ मार्च २००८।

^{३८} चुनावी सभामा प्रचण्डको भाषण, कीर्तिपुर, १२ मार्च २००८। नेकपा (माओवादी) ले आफ्ना कार्यकर्ताका लागि तयार पारेको आन्तरिक निर्देशिकामा दलको स्कुलिङ विभागका प्रमुखले दिएका निर्देशन सामेल छन्। त्यसमा भएका मुख्य बुँदाहरू निम्नवमोजिम छन्: राजनीतिक र वैचारिक तयारी, साङ्गठनिक तयारी, प्राविधिक तयारी, प्रतिरोधका लागि तयारी। धर्मेन्द्र बौस्तोला, “संविधानसभाको चुनाव र चार तयारीका प्रश्न”, नेकपा (माओवादी) स्कुलिङ विभाग, २००८।

^{३९} उदाहरणका लागि हेर्नुहोस् “OHCHR-Nepal calls on political actors to ensure respect for human rights in CA elections”, Office of the High Commissioner for Human Rights in Nepal, प्रेस विज्ञप्ति, काठमाडौँ, १४ मार्च २००८।

^{४०} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, सुबोध प्याकुरेल, इन्सेक, २१ मार्च २००८। आचारसंहिता निम्न ठेगानामा (नेपाली भाषामा मात्र) उपलब्ध छ: www.election.gov.np/NP/electioncode/index.php।

^{४१} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, १४ मार्च २००८।

^{४२} उदाहरणका लागि, डेमोक्रेसी एन्ड इलेक्सन एलायन्स नेपाल (DEAN) ले तराईका २३ निर्वाचन क्षेत्रहरू संरक्षित रहेका र दुई निर्वाचन क्षेत्रहरू (दाड

५ र महोत्तरी ५) मा निर्वाचन पर्यवेक्षकहरू सामाजिक कार्यकर्ता र पार्टी कार्यकर्ताहरूसमेत जान नपाउने अवस्था रहेको जानकारी दिएको थियो। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता शुभदायक शाह, DEAN, २१ मार्च २००८।

^{४३} थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् “Public safety and policing in Nepal: an analysis of public attitudes towards community safety and policing across Nepal”, Saferworld, जनवरी २००८, www.saferworld.org.uk/images/pubdocs/Policing_in_Nepal_English.pdf।

^{४४} उदाहरणका लागि, म्याग्दी जिल्लाका मात्रै लगभग २५,००० मतदाता बाहिर गएकाले (खासगरी काम गर्न विदेश गएकाले) उनीहरूले मतदान गर्न सक्दैनन्। “25,000 to miss polls in Myagdi”, *The Himalayan Times*, २६ मार्च २००८।

^{४५} १५ डिसेम्बर २००६ मा १८ वर्ष पुगेकाले मात्र भोट हाल्न पाउँछन्। हेर्नुहोस् तलको ३ग (१)।

^{४६} सीमापारबाट हुने आपराधिक र सशस्त्र समूहका गतिविधिमा कडा रोक लगाउने बचन भारतले दिएको छ। बढी संवेदनशील बिहारमा भन्दा उत्तर प्रदेशमा यस्तो काम बढी भएको छ। बिहार र उत्तरप्रदेशमा ती दलहरूको सत्ता छ जो केन्द्रीय सरकारमा छैनन्। त्यसैले, सीमापारि नियन्त्रणका काममा एकरूपता नहुन सक्छ। थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् “India won't tolerate activities that can affect polls: Indian envoy”, nepalnews.com, १८ मार्च २००८।

कोइरालाले सम्झौतावार्ताका ढोका बन्द गरिदिए।^{४७} त्यति भएर पनि शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्री रामचन्द्र पौडेलले वार्ताका लागि आउन सशस्त्र समूहहरूलाई २१ मार्चमा चिठी लेखे।^{४८} उनीहरूले चुनावका बेलामा युद्धविराम गर्ने आशा गरिएको थियो। तर वार्तामा आउने आशा गरिएका समूहले २९ मार्चमा सरकारले उनीहरूका शर्त पूरा नगरेकाले वार्तामा नआउने बताए। उनीहरूले चुनाव भाँड्न सक्छन्। निर्वाचन अधिकारीमाथि आक्रमण भएका खण्डमा यसले व्यापक रूपमा डरत्रास फैलाउँछ र अधिकारीहरूले चुनावको काम छाड्न सक्छन्। तर उनीहरूले चुनावलाई पूरै भाँड्न सक्ने सम्भावना भने छैन। राजनीतिक उद्देश्य भएका सशस्त्र समूहबाहेक धेरै अपराधी समूहले पनि यस्तो अवस्थाको फाइदा उठाउन खोज्छन् वा उनीहरू चुनाव भाँड्नमा उपयोग हुन सक्छन्।

माओवादी। माओवादीले चुनावमा त्यति धेरै मत ल्याउँदैनन् भन्ने आम विश्वास भएका बेलामा उनीहरूले चुनावका लागि देखाएको उत्साह अलि अनौठो लाग्दछ। माओवादीहरूलाई आफूले हार्ने जस्तो लागेमा उनीहरूले अन्तिम क्षणमा चुनाव स्थगित गर्न कोसिस गर्नेछन् भन्ने केहीले आशङ्का गरेका छन्। माओवादीले चुनावको केही दिनअगाडि आफ्नो नीतिको पुनरावलोकन गर्ने सङ्केत छ। उनीहरूले चुनाव सजिलैसँग भाँड्न सक्छन् तर यसो गर्दा स्वदेश र विदेशमा उनीहरूको विश्वसनीयता गुम्छ। निर्वाचन प्रक्रियालाई भाँडेमा उनीहरूलाई कसैले पनि क्षमा गर्ने छैनन्। माओवादीभिन्नका केहीले यस्तो सम्भावित सार्वजनिक निन्दाको बेवास्ता गरे पनि नेतृत्वले यस्तो खतरा मोल्ने देखिँदैन।

राजावादी। दरबार नजिकका राजनीतिज्ञहरू माओवादीले मात्रै झमेला खडा गर्न सक्ने बताउँछन्। “कसैले पनि चुनाव भाँड्ने कोसिस गर्दैन”, पूर्वप्रधानमन्त्री तथा राजपाका नेता सूर्यबहादुर थापाले भने।^{४९} तर राजाप्रति सहानुभूति राख्ने धेरै पर्यवेक्षकहरूले खाँटी राजावादीले चुनाव भएको यसै स्वीकार्न चाहँदैनन् र उनीहरूले यो प्रक्रिया रोक्ने कोसिस गर्छन् भन्ने शङ्का गरेका छन्। चुनाव भएमा गणतन्त्रप्रति प्रतिबद्ध भएका दलहरूले बहुमत प्राप्त गर्ने निश्चित छ। यो अवस्था राजावादीका लागि चिन्ताको विषय हो। माओवादी नेताहरू दरबारले षड्यन्त्र गरिरहेको बताउँछन्। उनीहरूले राजावादीहरूले व्यक्ति हत्यालगायतका हिंसा फैलाउने योजना बनाएको विश्वसनीय सूचना आफूले पाएको दावी पनि गरेका छन्।^{५०} तर पनि चुनाव प्रक्रिया रोकिने सम्भावना एकदमै झिनो छ। एक जना राजनीतिक विश्लेषकले भने, “राजाले के गर्न सक्छन् र? उनले केही ठाउँमा बम पड्काउन लगाउन सक्लान्, अरू खालका तनाव खडा गर्न, अशान्ति भड्काउन वा अशान्तिको फाइदा

उठाउन सक्लान् तर यी कुनै पनि कुराले चुनावलाई रोकन सक्दैन।”^{५१}

अन्य तत्वहरू। विगतमा चुनावमा ढिलाइ हुनुमा मुख्य राजनीतिक दलमा रहेको अनिच्छा प्रमुख कारण थियो। नेपाली काङ्ग्रेस वा एमालेलाई चुनावमा हाउँ भन्ने लागेमा अहिले पनि उनीहरूले समस्या खडा गर्न सक्छन्। यसो होला जस्तो देखिँदैन तर माओवादीको धम्की बढ्दै गएमा र उनीहरूले व्यापक रूपमा धाँधली गर्न सक्ने देखिएमा अवस्था फेरिन सक्छ। संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेसी मोर्चाका सदस्यहरूले आफ्नो सदस्यहरूको हालत खराब भएको पाउन सक्छन् तर चुनाव गराउने कुरामा सही गरिसकेकाले उनीहरूले चुनाव भाँड्न कठिन छ। कुनै दलले खुट्टा छाड्नाले भन्दा प्राविधिक वा व्यवस्थापकीय कारणले चुनाव रोकिने सम्भावना बढी छ तर चुनावबाट आत्तिएकाहरूले कुनै पनि प्रकारको व्यवस्थापकीय त्रुटिलाई चुनाव फेरि सार्ने निहुँका रूपमा उपयोग गर्न सक्नेछन्।

^{४७} विनोद भण्डारी र लीलावल्लभ घिमिरे, No talks with armed groups before polls: PM’, *The Kathmandu Post*, १० मार्च २००८।

^{४८} “सशस्त्र समूहलाई वार्ता निमित्त पत्राचार”, *गोरखापत्र*, २२ मार्च २००८, मधेसी मुक्ति टाइम्स, संयुक्त तराई जनतान्त्रिक मोर्चा (पहिलेका ज.त.मु.मो. (गोइत र ज्वाला समूह)) तथा तराई कोब्राहरू निम्त्याइएका समूहहरू थिए।

^{४९} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, १६ मार्च २००८।

^{५०} प्रचण्डले कीर्तिपुरको आमसभामा गरेको भाषण, १२ मार्च २००८। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, बाबुराम भट्टराई, १४ मार्च २००८।

^{५१} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, मार्च २००८।

३. निर्वाचन

क) निर्वाचन प्रणाली

प्रत्यक्ष निर्वाचन र पहिलो पटक समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिएको यो निर्वाचन प्रणाली समानान्तर प्रकृतिको छ।^{५२} प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रबाट प्रत्यक्ष निर्वाचनअन्तर्गत मतदाताहरूले संविधानसभाका २४० सदस्यलाई सीधै र समानुपातिक सूचीमा आधारित दलीय सूचीअन्तर्गत ३३५ जनालाई छान्नेछन्। अन्तरिम मन्त्रिमण्डलले २६ जना सदस्यहरूलाई सहमतिअनुसार मनोनयन गर्नेछ।^{५३} कुल ६०१ सिट सुरुमा सोचिएभन्दा ज्यादा छ (विगतको निर्वाचित संसदको २०५ सिटभन्दा धेरै बढी छ)। तराईबाट बृहत्तर प्रतिनिधित्वको माग र समानुपातिक प्रतिस्पर्धालाई दिइएको महत्त्वका कारण यस्तो परिणाम हुन गएको हो। यसका लागि ९७८८ ओटा मतदान केन्द्रहरू छन्, प्रत्येक केन्द्रमा एकदेखि तीनओटासम्म बुथ हुनेछन् र कुल २०,८८६ ओटा बुथहरू हुनेछन्।

प्रत्यक्ष निर्वाचन पद्धति सरल छ। प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रमा ज्यादा मत ल्याउने उम्मेदवारले जित्रेछ। प्रत्यक्ष निर्वाचनद्वारा चुनिने २४० ओटा सिटका लागि ५५ ओटा दलहरूबाट ३९५४ जना उम्मेदवारहरू खडा भएका छन्।^{५४} समानुपातिक प्रतिस्पर्धाका लागि सिङ्गो मुलुक नै एउटा मात्र निर्वाचन क्षेत्रको रूपमा हुनेछ। यस प्रणालीअन्तर्गत मतदाताहरूले दललाई मत दिनेछन्। हरेक दलले कम्तीमा ३४ ओटा नाउँको सूची दर्ता गराएका हुनेछन्।^{५५} यस

^{५२} निर्वाचनसम्बन्धी मुख्य ऐननियमहरूमा निर्वाचन आयोग ऐन २०६३, निर्वाचन (अपराध र सजाय) ऐन २०६३, संविधानसभा सदस्यको निर्वाचन ऐन २०६४, मतदाता सूचीसम्बन्धी ऐन २०६३, निर्वाचन प्रक्रियासम्बन्धी नियमावली २०६३, संविधानसभा अदालत ऐन २०६४, राजनीतिक दल दर्ता (निर्वाचन प्रयोजनका लागि) नियम २०६३ र संविधानसभा सदस्यको निर्वाचनसम्बन्धी नियम २०६४ का साथै विभिन्न नीति तथा निर्देशिकाहरू पर्दछन्। यी ऐन तथा नियमहरू (अधिकांश नेपालीमा र अङ्ग्रेजीमा अनूदित अवस्थामा) निर्वाचन आयोगको वेबसाइट www.election.gov.np मा उपलब्ध छन्। निर्वाचनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाको सार www.nepal.electionportal.org/EN/election-laws/ मा पढ्न सकिन्छ। युएनडीपीको संवैधानिक सल्लाह सहयोग एकाइ (CASU) ले संविधानसभासँग सम्बन्धित अन्तरिम संविधानका प्रावधानहरूको सङ्कलन निकालेको छ। (यद्यपि त्यसमा तेस्रो संशोधन सामेल गरिएको छैन) www.undp.org.np/constitutionbuilding/elibrary/constitutionnepal/IC%20CA%20Provisions.pdf मा उपलब्ध छ।

^{५३} यस्तो मनोनयनबारे अन्तरिम संविधान, धारा ६३(३)(ग) मा यस्तो उल्लेख गरिएको छ : “निर्वाचनद्वारा प्रतिनिधित्व गर्न असफल प्रतिष्ठित व्यक्ति तथा जनजाति एवं आदिवासी समूहका व्यक्तिहरू ... जसले राष्ट्रिय जनजीवनमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन्।”

^{५४} अन्तरिम संविधानको पहिलो संशोधनले यसअघिको २०५ निर्वाचन क्षेत्रलाई पुनरावलोकन गरी निर्वाचन क्षेत्र थपनका लागि निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगको गठनको प्रावधान राख्यो। अन्तरिम संविधान, धारा ६३(३, ३क) र (१५४क)। हाल कायम निर्वाचन क्षेत्रको सूची (नेपालीमा मात्रै) www.election.gov.np/NP/pdf/chhetra2063.pdf मा उपलब्ध छ।

^{५५} प्रमुख दलहरूले ३३५ उम्मेदवारहरूको सूची पेस गरेका छन्। सम्पूर्ण सूची [www.election.gov.np/reports/report/reportBody.php?selectedMenu=PR%20Party%20wise%20\(Close%20List\)](http://www.election.gov.np/reports/report/reportBody.php?selectedMenu=PR%20Party%20wise%20(Close%20List)) मा भेटिन्छ।

सूचीमा ५४ ओटा दलहरूका करिब ६००० उम्मेदवारहरू रहेका छन्। निर्वाचन आयोगले कुनै दलले जितेको सिट सङ्ख्या घोषणा गर्नेबित्तिकै त्यस दलले आफ्नो सूचीबाट विजयी उम्मेदवारलाई चयन गर्नेछ। (नामाङ्कन सूचीमा क्रम सङ्ख्या राखिए पनि पार्टीले पुछारका नामहरू पनि छान्न सक्नेछ। त्यसबाट मतादाताहरू अन्योलमा पर्ने वा निरास हुने अवस्था आउन सक्छ।^{५६} त्यस्तो सिट सङ्ख्या हिसाब गर्ने प्रणाली ठूला दलहरूलाई हलका किसिमले मद्दत पुऱ्याउने खालको छ।^{५७}

दलहरूले निश्चित कोटा पूरा गर्नुपर्नेछ।^{५८} समानुपातिक सूचीमा महिलाहरूको सङ्ख्या कम्तीमा पनि आधा हुनुपर्नेछ तथा समानुपातिक निर्वाचनमा दलले जितेको सिट पूरा गर्दा पनि आधा सङ्ख्या महिलाहरूको हुनुपर्नेछ। दुवै चुनावी प्रतिस्पर्धामा दलहरूले महिलाहरूलाई ३३ प्रतिशत ठाउँ दिएको हुनुपर्नेछ।^{५९} यसको तात्पर्य यदि प्रत्यक्ष महिला उम्मेदवारहरूले सिट गुमाए भने संविधानसभाको चुनावमा महिला प्रतिनिधिको सङ्ख्या ३० प्रतिशतभन्दा कम हुनेछ। समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अन्य कोटामा १३ प्रतिशत दलित^{६०}, ३७.८ प्रतिशत “शोषित र आदिवासी”, ४ प्रतिशत “पिछडिएको क्षेत्र”^{६१} बाट, ३१.२ प्रतिशत मधेसी र ३०.२ प्रतिशत “अन्य” (सूचीमा उल्लेख नगरिएका समूह) पर्दछन्।^{६२} यो कोटा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूचीको हकमा मात्र लागू हुनेछ

^{५६} केही पार्टीहरूले विशेषतः नेकपा (माओवादी) र राष्ट्रिय जनता पार्टीले सीमान्तीकृत समुदायबाट उम्मेदवारहरू लिएर तिनलाई सूचीको शीर्षस्थानमा राखेका छन्, तर समानुपातिक प्रतिनिधित्वअन्तर्गत जितिएको सिटमा उनीहरूलाई छानिनेछ भन्ने कुराको ग्यारेन्टी छैन।

^{५७} समानुपातिक प्रतिनिधिको व्यवस्था र नेपालको वर्तमान चुनावमा लागू हुने सुधारिएको सेन्ट-लग विधिबारे हेर्नुहोस् Hans Riedwyl and Jürg Steiner, “What is Proportionality Anyhow?”, *Comparative Politics*, vol. 27, no. 3 (अप्रिल १९९५), पृ. ३५७-३६९; र Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990* (अक्सफोर्ड, १९९४)। यस व्यवस्थाबारे निर्वाचन आयोगको प्रस्तुति www.election.gov.np/EN/legal/PRcalculationEN.pps मा हेर्न पाइन्छ।

^{५८} अन्तरिम संविधानद्वारा निर्धारित कोटाबारे निर्वाचन ऐन २०६३ को अनुसूची १ मा व्याख्या गरिएको छ। समानुपातिक निर्वाचन, २०६४ अन्तर्गत उम्मेदवारको नामाङ्कन तथा चयन प्रक्रिया www.nepalelectionportal.org/EN/election-laws/nomination.php मा उपलब्ध छ।

^{५९} अन्तरिम संविधान, धारा ६३ (५)।

^{६०} पारम्परिक जात व्यवस्थाको पुछारमा रहेका अछूतहरू आफूलाई “दलित” भन्न रुचाउँछन्।

^{६१} “पिछडिएको क्षेत्र” भन्नाले अछाम, कालिकोट, जुम्ला, डोल्पा, बझाङ, बाजुरा, मुगु र हुम्ला गरी पश्चिम र सुदूर पश्चिममा पर्ने आठओटा जिल्लाहरू हुन्।

^{६२} निर्वाचन आयोगका अधिकारीहरूले “अन्य” भन्ने कोटिलाई स्पष्ट पार्न सकेका छैनन्, क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, लक्ष्मण भट्टराई, आयोगका प्रवक्ता, काठमाडौं, मार्च २००८। अन्तरिम संविधानको मनसायअनुसार “अन्य समूहहरू” भन्नाले अलग कोटामा उल्लेख नगरिएको अन्य सीमान्तकृत समूह (उदाहरणका लागि मुसलमान) भन्ने बुझाउँछ। तर पार्टीहरूले पहिलेको वर्गीकरणमा नपरेका माथ्लो जात र सुविधासम्पन्न समुदाय समेतलाई यसै कोटिमा राखेका छन्। यसले गर्दा सकारात्मक कदम चाल्ने पहिले राखिएको उद्देश्यलाई आघात पार्ने र चुनावपछिको गणितलाई जटिल पार्ने दुवै काम भएको छ। यसबारे थप जानकारी www.nepalelectionportal.org/EN/elections-in-nepal/electoral-system.php मा पाइन्छ।

(मनोनित र जित्रे दुवै खाले उम्मेदवारका निमित्त)। कुनै पनि समूहमा १० प्रतिशतसम्मको फरकलाई निर्वाचन आयोगले स्वीकार गर्न सक्नेछ।^{६३} प्रत्येक श्रेणीको कोटामा आधा महिलालाई मनोनयन गर्नु अनिवार्य हुनेछ (उदाहरणका लागि, महिला दलित कमसेकम ६.५ प्रतिशत हुनु पर्नेछ)। प्रत्यक्ष निर्वाचनमा कुनै कोटा तोकिएको छैन, तर दलहरूले “उम्मेदवारको चयन गर्दा समावेशी सिद्धान्त” अपनाउनुपर्नेछ।^{६४} मतदान केन्द्रमा मतदाताहरूलाई पहिले हल्का नीलो रङको प्रत्यक्ष निर्वाचनको मतपत्र दिइनेछ। उनीहरूले त्यसमा छाप हानिसकेपछि समानुपातिक प्रतिनिधित्वका लागि तिनलाई हल्का गुलाफी रङको मतपत्र दिइनेछ, जसलाई उनीहरूले अलग मतपेटिकामा खसाल्नुपर्नेछ।^{६५}

यो यस्तो प्रणाली हो, जसलाई सजिलै बुझ्न सकिँदैन र राजनीतिक कार्यकर्ताको चाहनाअनुरूपको समानुपातिक नतिजा यसबाट नआउन सक्छ। एक जना विशेषज्ञ भन्छन्, “यो धेरै जटिल निर्वाचन प्रणाली हो — धेरै कम जनताले यसलाई बुझेका छन्, अझ विशेषज्ञ भनाउँदाले नै यसलाई बुझेका छैनन्। यो कति मुस्किल छ भन्ने कुरा दलहरूले बल्ल महसुस गर्न थालेका छन्। यो प्रणाली सजिलो छैन।”^{६६} धेरैजसो उम्मेदवारले पनि यसबारे बुझेका छैनन्। केवल एउटा सानो दलले मात्र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूची सही ढङ्गमा दर्ता गरेको थियो, बाँकी सबैको सूची संशोधनका लागि फिर्ता पठाइएको थियो, यद्यपि केही दलहरूको सूचीमा सामान्य प्राविधिक गल्तीहरू मात्र थिए।^{६७} यस प्रकारको समानुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणाली सर्बिया र गायनामा मात्र लागू भएका थिए। पारदर्शिताको अभाव भएको र दलका नेताहरूले उम्मेदवार छान्न पाउने भएकाले मतदाताको कुनै भूमिका नदेखिने हुनाले यस प्रणालीको व्यापक आलोचना भएको थियो।

यस प्रणालीका आलोचकहरूका अनुसार यसबाट समानुपातिक परिणाम पनि आउन सक्दैन। समानुपातिक प्रतिनिधित्वबाट केही सीट मात्र जित्रे दलहरूले सर्सरी रूपमा मात्र प्रतिनिधिहरू चयन गर्न सक्नेछन्। ज्यादा सङ्ख्यामा सिट जित्रेहरूले मजैसँग महिलाभन्दा पुरुषलाई छान्न सक्नेछन्। साना दलहरूले जति राम्रो नतिजा ल्याउँछन् उति नै कोटाको समग्र सन्तुलन बिग्रन सक्छ।^{६८} यसका

साथै समानुपातिक प्रतिनिधित्वको ३० प्रतिशतभन्दा कमको सूची तयार पार्ने दलहरूले महिला प्रतिनिधित्वबाहेक कोटाको कुनै प्रावधानलाई पूरा गर्नुपर्ने छैन।^{६९} समानुपातिक प्रतिनिधित्वको प्रतिस्पर्धामा भिड्न लागेका ५४ ओटा दलहरूमध्ये केवल ११ ओटा दलहरूले मात्र कोटाका अन्य प्रावधानहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ।

प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीका पनि केही कमीकमजोरीहरू रहेका छन्। मतपत्रमा उम्मेदवारहरूका नाम हुनेछैन, दलहरूको चुनाव चिन्ह मात्र हुनेछ। यसले मतदाता र उम्मेदवार तथा प्रतिनिधिहरूका बीचको सीधा साइनो कमजोर बनाउँछ भन्ने केही आलोचकहरूको भनाइ छ। प्रमुख दलहरूका उम्मेदवारहरूका लागि आफ्ना दलको चुनाव चिन्ह मतदाताहरूबीच स्थापित गर्न कुनै कठिनाइ नहोला, तर साना दल र स्वतन्त्र उम्मेदवारहरूलाई भने आफ्नो चुनाव चिन्ह स्थापित गर्न निकै सङ्घर्ष गर्नुपर्ने हुन्छ। एक जना पर्यवेक्षकको टिप्पणीअनुसार “यो प्रणाली राम्रो छैन, तर त्यसको मतलब परिणाम पनि त्यस्तै हुनुपर्छ भन्ने छैन।”^{७०} अरूहरू यतिको आशावादी छैनन्। “यस प्रणालीले यस्तो चीज जन्माउनेछ जससित समानुपातिक प्रतिनिधित्वको टाढाको सम्बन्ध पनि हुनेछैन”, एक जना अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञले बताए।^{७१} तथापि यस्तो कोटा प्रणालीले गर्दा पहिलेभन्दा बढी विविध क्षेत्रका उम्मेदवार जन्मिएका छन् र संविधानसभा पहिलेको संसदभन्दा निःसन्देह बढी समावेशी हुनेछ। केहीको आशा विपरीत महिला सदस्यहरूको सङ्ख्या एकतिहाइभन्दा कम हुन सक्नेछ। तर महिला प्रतिनिधित्व लगभग २५ देखि ३० प्रतिशत मात्रै भए पनि यस मामिलामा यस क्षेत्रका अन्य मुलुकभन्दा नेपाल अगाडि हुनेछ र महिला प्रतिनिधित्वका अन्तर्राष्ट्रिय तवरमा सम्भवतः पैतिसौ स्थान ओगट्नेछ।

ख) निर्वाचन आयोगको भूमिका

चुनाव सञ्चालन गर्नका लागि शक्तिशाली, स्वतन्त्र र संवैधानिक निकाय निर्वाचन आयोग पूर्णरूपले जिम्मेवार छ।^{७२} चार जना आयुक्तहरूको सहयोगमा प्रमुख निर्वाचन आयुक्त भोजराज पोखरेलले नेतृत्व गरेको^{७३} यस आयोगले मतदाताहरूको नामावली सङ्कलन गर्ने, निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि मतपत्रहरू तयार पार्ने, तिनको सुरक्षा

^{६३} समानुपातिक प्रतिनिधित्वअन्तर्गतका मनोनित प्रतिनिधि तोकिएको मापदण्डअनुसार पर्छन् कि पढ्ने भन्ने निर्वाचन आयोगले जाँच गर्नेछ। नपर्नेको खण्डमा निर्वाचन आयोगले सोबमोजिम गर्न अहाउनेछ। प्रत्येक कोटामा दस प्रतिशतसम्मको तलमाथिलाई आयोगले मान्यता दिन सक्नेछ। निर्वाचन ऐन, ७ (८)।

^{६४} ऐ.ऐ. ५(३)।

^{६५} एउटा निर्वाचन क्षेत्र (काठमाडौं क्षेत्र नम्बर एक) मा मतपत्ररहित इलेक्ट्रोनिक मतदान प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ। हेर्नुहोस् http://www.election.gov.np/NP/evoting/EVM_FAQ.pdf।

^{६६} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरू, मार्च २००८।

^{६७} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ताहरू, निर्वाचन आयोगका अधिकारीहरू, काठमाडौं, मार्च २००८।

^{६८} एउटा मात्रै सिट जित्रे पार्टीले कोटा व्यवस्था मानिरहनु पढ्ने र आफ्नो सूचीमा भएको जोसुकैलाई छान्न पाउनेछ। निर्वाचन ऐन, ७(१४)।

^{६९} मधेसी दलहरूले राष्ट्रिय रूपमा प्रतिनिधित्व गर्ने उम्मेदवार खडा गर्नु नपरोस् भनेर संयुक्त प्रजातान्त्रिक मधेसी मोर्चाले यो सम्झौता गरेको थियो। हेर्नुहोस् आठ बुँदे सम्झौता, पाद टिप्पणी १०।

^{७०} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन पर्यवेक्षकहरू, ८ मार्च २००८।

^{७१} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, ९ मार्च २००८।

^{७२} अन्तरिम संविधान, धारा १२९(१)। निर्वाचन आयोगको भूमिका र उत्तरदायित्वहरूको व्याख्या त्यसैमा गरिएको छ साथै खण्ड १४ (धारा १२८-१३०) र निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ मा पनि परेको छ। राष्ट्रिय स्तरको चुनावका अतिरिक्त निर्वाचन आयोगको जिम्मेवारी जनमतसङ्ग्रह र स्थानीय सरकारको चुनाव गराउनु पनि रहेको छ। अन्तरिम संविधान ऐन www.election.gov.np/NP/pdf/ecact.pdf मा नेपालीमा मात्र उपलब्ध छ। आयोगले यसका महत्त्वपूर्ण अंशहरूको सङ्क्षेप www.election.gov.np/EN/legal/ecact.php मा अङ्ग्रेजीमा राखेको छ।

^{७३} अन्य आयुक्तहरूमा उषा नेपाल, नीलकण्ठ उप्रेती, दोलखबहादुर गुरुङ र अयोधीप्रसाद यादव छन्।

गर्ने, खसेको मतको गन्ती गर्ने र निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूलाई हेर्ने जस्ता सम्पूर्ण प्रक्रियाको सञ्चालन गर्दछ। यसले संविधानसभा चुनाव, दल दर्ता, मतदाता नामावलीसम्बन्धी नियमावलीका साथै चुनाव आचारसंहितासमेत जारी गरेको छ। आयोगले गृह मन्त्रालय र सुरक्षा निकायसँग तालमेल मिलाएर काम गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले ७५ ओटै जिल्लामा जिल्ला मतदान अधिकारीहरू खटाएको छ। यसअन्तर्गत २४०,००० जना कर्मचारी कार्यरत छन्^{५४} र करिब २१,००० मतदान केन्द्रहरू प्रत्येकमा ५ देखि १३ जना मतदान अधिकारी एवं सहयोगी कर्मचारीहरू खटिएका छन्। निजामती कर्मचारीहरूलाई निर्वाचन कार्यमा खटाउन सक्ने अधिकार पनि आयोगसँग छ। १४ मार्चमा यसले ४९ जना सरकारी सचिवहरूलाई मुलुकभरि निर्वाचन तयारीको अनुगमन गर्न खटाएको थियो।^{५५}

निर्वाचन तयारीको रेखदेख गर्ने, आवश्यक सारा बन्दोबस्त मिलाउने, खसेको मत गन्ने व्यवस्था मिलाउने र उजुरी हेर्ने काममा आयोगको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण छ। पेसागत दायित्व निर्वाह गरेकामा पोखरेलले व्यापक सम्मान कमाएका छन् र कुनै दुर्व्यवहार असह्य हुने चेतावनी दलहरू तथा सरकारलाई सार्वजनिक रूपमा दिएर उनले आफ्नो अधिकार जताएका छन्।^{५६} उनले सुरक्षा व्यवस्था कडा पार्न गृह मन्त्रालयको पनि बारम्बार ध्यानाकर्षण गरेका छन्। तथापि उनले ठूला दलहरू वा उम्मेदवारहरूलाई जरिवाना गर्ने वा उम्मेदवारी खारेज गर्ने कामचाहिँ गरिहालेका छैनन्। (यद्यपि महिला कोटा पुऱ्याउन नसकेका कारण एउटा दल भने अयोग्य घोषित गरिएको थियो।) निर्वाचन आयोगको अवस्था अष्टेरो छ: कार्यान्वयनलाई फितलो छोडे त्यसलाई कमजोरीका रूपमा लिइन्छ, कडाइ गरेको खण्डमा त्यसले शान्ति प्रक्रियालाई बिथोल्ने सम्भावना हुन्छ (प्रदर्शनकारीहरूसँग भएको ताजा समझदारीअनुरूप उम्मेदवारीको मिति बढाउने कुरामा आनाकानी गर्ने कारण त्यही थियो)। नेपाली काङ्ग्रेससँग देखिएको पोखरेलको निकट सम्बन्धले (उनी नेकाद्वारा नियुक्त गृह सचिव थिए)^{५७} उनको प्रतिष्ठालाई नोक्सान पारेको छैन। वास्तवमा यसले उनलाई नेका र त्यसका मन्त्रीहरूलाई कडा सन्देशहरू पुऱ्याउन सघाएको हुन सक्छ। तर, चुनाव नतिजा प्रक्रियाको सम्बन्धमा दलहरूबीच विवाद आएका बेला कुनै पक्ष लिनु परेको खण्डमा यही कुरा मुद्दा बन्न सक्छ।

^{५४} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, लक्ष्मण भट्टराई, निर्वाचन आयोगका प्रवक्ता, १४ मार्च २००८।

^{५५} "आजदेखि सरकारका सचिवहरूले निर्वाचन प्रक्रियाको अनुगमन गर्ने", ekantipur.com, १४ मार्च २००८।

^{५६} उदाहरणका लागि ११ मार्च २००८ मा पोखरेलले संसदको ध्यानाकर्षण गराए र दुर्व्यवहार भएको खण्डमा उनले उम्मेदवारलाई अयोग्य ठहऱ्याउने चेतावनी दिए।

^{५७} पोखरेलले सचिव पदमा रहेर विभिन्न मन्त्रालयहरूमा सेवा गरे, तर उनको सबभन्दा लामो कार्यकाल गृह मन्त्रालय (अक्टोबर १९९२ देखि मार्च १९९५ सम्म) मा रहेको थियो, जहाँ उनलाई सन् १९९० मा बनेको नेपाली काङ्ग्रेसको सरकारले नियुक्त गरेको थियो। निर्वाचनसम्बन्धी उनले पहिलो अनुभव राष्ट्रिय जनमतसङ्ग्रह आयोग (सन् १९७९-१९८०) मा सम्बद्ध हुँदा प्राप्त गरेका थिए।

ग) तयारी

१. प्राविधिक तयारी

मतदाता नामावली। दर्ता भएका मतदाताहरूको सङ्ख्या १ करोड ७६ लाख छ (लगभग २ करोड ७० लाख जनसङ्ख्यामा। सन् १९९९ को आमनिर्वाचनमा १ करोड ३५ लाख मतदाताहरू थिए)।^{५८} मे २००७ मा निर्वाचन आयोगले नयाँ मतदाताहरूको सूची तयार पार्दाखेरि केहीले आफ्नो नाउँ छुटेको गुनासो गरेका थिए। उनीहरूका सिकायतको निराकरण गरियो र मतदाता सूचीको समग्र विश्वसनीयताबारे दलहरूको कुनै सिकायत थिएन।

तथापि, थुप्रै मानिसहरू छुटेका छन्। १५ नोभेम्बर २००६ सम्म १८ वर्ष पुगिसकेका नागरिकहरूको नाम मात्र मतदाताका रूपमा दर्ता गरिएको छ। यसको मतलब १० अप्रिलमा सबभन्दा कान्छा मतदाताहरूको उमेर १९ वर्ष चार महिना पुगेको हुनेछ। कुनै पनि निर्वाचन क्षेत्रका स्थायी बासिन्दाहरूका नाम स्थायी मतदाताका रूपमा दर्ता गरिएका छन्।^{५९} अन्य (शिविरमा रहेका जनमुक्ति सेनाका लडाका र सेना, प्रहरी तथा निर्वाचन अधिकृतहरूलगायत सरकारी कर्मचारीहरूसहित) लाई भने अस्थायी मतदाताका रूपमा दर्ता गरिएको छ, जसको अर्थ तिनले समानुपातिक प्रतिनिधिलाई मात्र मत खसाल्न सक्नेछन्।^{६०} आन्तरिक रूपमा बसाइँ सेरेकाहरूले भने उनीहरूको साविकको ठाउँमा फर्किएको खण्डमा मात्रै मत खसाल्न पाउनेछन् (फेब्रुअरी २००७ मा माओवादीहरूले केही मतदाता नामावलीहरू जफत गरेर तिनलाई जलाएका थिए। उनीहरूको माग बसाइँ सरी आउनेहरूलाई उनीहरूको नयाँ ठेगानामा नै दर्ता गरिनुपर्छ भन्ने थियो।) भर्खरै नागरिकता लिएकाहरू (मुख्यतया मधेसीहरू) मध्ये धेरैको नाम मतदाता सूचीमा छुट्टिन गएको छ, यद्यपि यस विषयमा मधेसी दलहरूले आवाज उठाएका छैनन्।

मतपत्र। चार करोड मतपत्र छापिएका छन् र तिनलाई लगभग १० हजार मतदान केन्द्रमा जतनसाथ पुऱ्याउनु पर्नेछ। समय कम हुँदाहुँदै पनि मतपत्र निर्धारित समयमै छापिएको थियो, तर दुर्गम क्षेत्रका ज्यादाजसो मतदान केन्द्रहरूमा तिनलाई पुऱ्याउनु निकै गाह्रो हुनेछ। निर्वाचन अधिकृतहरूले कम संवेदनशील केही आधारभूत सामग्रीहरू छुट्टाछुट्टै रूपमा पठाउन थालिसकेका छन्। मतपत्र पठाउनलाई भने सवारी साधन र प्रहरी सुरक्षाकर्मीहरू आवश्यक पर्नेछन्।^{६१}

सम्भार र रेखदेख। मतपेटिका तयार पार्नु, तिनलाई सही थलोमा सही समयमा पुऱ्याउनु र तिनको सुरक्षा गर्नु सजिलो हुनेछैन।

^{५८} थप जानकारीका लागि www.election.gov.np/EN/prevelection.html मा निर्वाचन आयोगको तथ्याङ्क हेर्नुहोस्।

^{५९} मतदाता सूची, धारा ५।

^{६०} अस्थायी मतदाताहरूले आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रमा निर्वाचनका दिन उपस्थित हुन सकेको खण्डमा प्रत्यक्ष निर्वाचनमा पनि मत खसाल्न पाउनेछन्। "नानीमैयालाई कसले देला त मत"?, *जनआस्था*, १९ मार्च २००७।

^{६१} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, निर्वाचन अधिकृतहरू, काभ्रे, दोलखा र सिन्धुपाल्चोक जिल्ला, मार्च २००८।

यसअघि तिनलाई ठाउँठाउँमा पुऱ्याउने र सुरक्षा दिने काम सेनाले गर्ने गर्थ्यो। निर्वाचन आयोगले यो कार्य सजिलै सम्पन्न गर्न सक्ला भन्ने कुरामा शङ्का गर्ने पनि छन्। मतपेटिका सङ्कलन गर्ने र तिनलाई जिल्ला सदरमुकामहरूमा रहेका मतगणना केन्द्रमा सुरक्षासाथ पुऱ्याउने काममा पनि अनुभवको कमीले गर्दा असर पुग्ने देखिन्छ। तर, समयतालिका अनुरूप काम गर्न सकिने आयोगको धारणा छ र जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरू पनि व्यवस्थित देखिन्छन्।^{५२}

कर्मचारी व्यवस्था। स्थानीय तहमा दुईओटा पद महत्त्वपूर्ण देखिन्छन्: समग्र तयारीका लागि आयोगद्वारा नियुक्त जिल्ला निर्वाचन अधिकृत र निर्वाचन अधिकृत जसले हरेक निर्वाचन क्षेत्रमा मतदान र मतगणना कार्यको रेखदेख गर्नेछ। एकभन्दा बढी निर्वाचन क्षेत्र भएका जिल्लाहरूमा एक जना प्रमुख निर्वाचन अधिकृत हुनेछ जसले एउटा निर्वाचन क्षेत्रमा निर्वाचन अधिकृतको जिम्मेवारी वहन गर्नेछ र त्यसका साथै निर्वाचन अधिकृतहरूलाई समन्वित गर्नेछ। निर्वाचन अधिकृतहरू न्यायिक सेवाबाट लिइनेछन् (यद्यपि विगतमा भएका स्थानीय निर्वाचनहरूमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले त्यो काम गर्दथ्यो)। प्रत्येक मतदान केन्द्रमा एक जना मतदान अधिकृत हुनेछ र आवश्यकताअनुसारका सहायकहरू हुनेछन्, जसलाई निजामती सेवा वा सरकारी संस्थानहरूबाट लिइनेछ।^{५३}

अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग। थुप्रै दाताहरूले निर्वाचनको तयारीका लागि महत्त्वपूर्ण द्विपक्षीय सहयोग दिएका छन् र निर्वाचन निम्ति सुहाउँदो वातावरण तयार पार्ने जिम्मा अनमिनले लिएको छ। निर्वाचन आयोगले नगद आर्थिक सहयोग लिन पाउँदैन, तर आयोगले वैदेशिक सहयताका रूपमा ५३ करोड ३० लाख रुपियाँ बराबरको जिन्सी सहयोग पाएको बताएको छ।^{५४} अनमिनको जिम्मेवारीमा निर्वाचन प्रक्रियालाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने रहेको छ। यसका सल्लाहकारहरू निर्वाचन आयोगको काठमाडौँस्थित मुख्यालय र पाँच क्षेत्रीय केन्द्रहरूमा आफ्नो प्रारम्भिक चरणदेखि नै काम गर्दै आएका छन्। हाल यसले ७५ ओटै जिल्लामा सल्लाहकारहरू नियुक्त गरेको छ। संयुक्त राष्ट्रले पनि स्वतन्त्र निर्वाचन विशेषज्ञहरूको अनुगमन

टोली (इइएमटी) खडा गरेको छ, जसले संयुक्त राष्ट्रको महासचिवलाई सोझै जाहेरी गर्नेछ।^{५५}

२. सुरक्षा व्यवस्था

विगतका चुनावहरूमा अपनाइएको सुरक्षा व्यवस्थालाई नै यस पटक पनि केही फेरबदलका साथ निरन्तरता दिइएको छ। प्रमुख फरक भनेको पहिले थप सुरक्षाबलका लागि सेनालाई खटाउने गरेकोमा यस पटक भने बृहत् शान्ति सम्झौताका प्रावधानअनुरूप व्यारेकहरूमा थन्किने छन्। गृह मन्त्रालयले एक लाखभन्दा बढी सुरक्षाकर्मीहरू खटाउँदैछ, जसमा नेपाल प्रहरीका तर्फबाट ४० हजार जवान, २२ हजार सशस्त्र प्रहरी, करिब ४८ हजार म्यादी प्रहरी र छ हजार जति अस्थायी सशस्त्र प्रहरी छन्।^{५६} प्रभावकारी सुरक्षा चुनाव प्रचारका लागि स्वच्छ तथा स्वतन्त्र वातावरण सुनिश्चित गर्न मात्र नभई मतपत्र छापिएदेखि तिनलाई जिल्ला-जिल्लामा सही अवस्थामा पुऱ्याउनदेखि लिएर मतगणना सम्पन्न भइन्जेलसम्म चाहिन्छ। केही ठाउँहरूमा पुनः मतदान हुन सक्ने सम्भावनालाई हेर्दा यस्तो सुरक्षा व्यवस्था केही हसादेखि महिनौँसम्म आवश्यक पर्ने अवस्था छ। म्यादी प्रहरीको भर्ना लिने समयमा केही समस्या खडा भएको थियो, राजनीतिक दलहरूले आफ्ना कार्यकर्ताहरूलाई भर्नाका लागि अगाडि सारेका थिए र कति त भर्ना पनि भए। त्यसरी भर्ना भएकाहरूलाई हटाउन सकिए पनि सम्भावित हिंसासँग भिड्नका लागि दिइने तयारी र तालिमको अपर्याप्तताले गर्दा म्यादी सुरक्षाबल आफैँमा अप्रभावकारी र प्रत्युत्पादक हुन सक्छ।

समग्र सुरक्षा व्यवस्थाको जिम्मेवारी केन्द्रीय सुरक्षा समितिमा निहित छ। गृहमन्त्रीको नेतृत्वमा गठित यस स्थायी समितिमा नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीबलका प्रमुख, गृह र रक्षा मन्त्रालयका सचिवहरू तथा ऐच्छिक रूपमा प्रमुख निर्वाचन आयुक्त रहने प्रावधान छ। निर्वाचन आयोगले गृह मन्त्रालयसँग विशेष समन्वयका साथ काम गर्न पर्ने हुन्छ। सुरक्षाबलको खटनपटन गृह मन्त्रालयले गर्दछ। मन्त्रालयलाई यद्यपि आयोगले मन्त्रालयलाई निर्देशनहरू दिन सक्दछ।^{५७} जिल्ला तहमा सुरक्षाकर्मीहरू प्रमुख जिल्ला अधिकारीको मातहत रहन्छन्। सबै स्थानीय सुरक्षा प्रमुखहरू समाविष्ट जिल्ला

^{५२} चुनाव सामग्रीहरू पठाउने काम सुरु भए यता क्राइसिस ग्रुपले तीन जिल्ला (काभ्रे, दोलखा र सिन्धुपाल्चोक) मा गरेको भ्रमणमा त्यहाँ निर्वाचनको तयारी राम्रो रहेको भेटियो। यी जिल्लाहरू काठमाडौँका नजिक छन् र त्यहाँसम्म पुग्न सजिलो पनि छ, त्यसैले त्यहाँको अवस्था प्रतिनिधिमूलक नहुन सक्छ। अधिकारीहरू र निर्वाचन अधिकृतहरूले राजनीतिक वा प्राविधिक दुवै किसिमका उल्लेख्य अडचनहरू अनुभव गर्न परेको थिएन र निर्वाचनको प्रबन्ध राम्रोसँग हुने कुरामा उनीहरू विश्वस्त थिए। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ताहरू, काभ्रे, दोलखा र सिन्धुपाल्चोक जिल्ला, २५-३० मार्च २००८।

^{५३} निर्वाचन र मतदान अधिकृतहरूको काम, कर्तव्य र अधिकारहरू निर्वाचन ऐन (१०-१४) उल्लेख गरिएको छ। निर्वाचन आयोगले तिनको भूमिकाबारे सङ्क्षेपमा www.election.gov.np/EN/legal/returning.php र www.election.gov.np/EN/legal/polling.php मा दिएको छ।

^{५४} निर्वाचन आयोगको वक्तव्य, www.election.gov.np।

^{५५} संयुक्त राष्ट्रको सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव १७४० ((S/RES/१७४०, २३ जनवरी २००७) मा उल्लेख गरिएअनुसार अनमिनले “पार्टीहरूसितको परामर्शमा संविधानसभाको चुनाव स्वतन्त्र र स्वच्छ वातावरणमा सञ्चालन गर्न तयारी र योजना बनाउन प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नेछ” तथा इइएमटीले “निर्वाचन प्रक्रियाको सम्पूर्ण प्राविधिक पक्षको समीक्षा गर्नेछ र निर्वाचन सञ्चालनबारे प्रतिवेदन दिनेछ।” प्रस्ताव १७४० बारे हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट, *नेपालको संवैधानिक प्रक्रिया*, पृ. ३४-३५। अनमिनको सहयोगबारे www.unmin.org.np/downloads/publications/Factsheet_3_ENG.pdf मा हेर्न सकिन्छ।

^{५६} म्यादी प्रहरीहरूको दुई हप्ते तालिम मार्चको दोस्रो हप्तामा सुरु भएको थियो। उनीहरूको सेवा अवधि जम्मा एक महिनाको हुनेछ। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, गृह मन्त्रालयका सहायक प्रवक्ता एकमणि नेपाल, काठमाडौँ, १९ मार्च २००८।

^{५७} ऐ.ऐ.। निर्वाचन आयोगसँग सम्पूर्ण सरकारी कर्मचारीहरूलाई निर्देशन जारी गर्ने व्यापक अधिकार निहित छ, निर्वाचन ऐन (३९.४५)।

सुरक्षा समितिको अध्यक्षता प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गर्दछन्।^{८८} यस समितिमा जिल्ला निर्वाचन अधिकारी पनि पर्न सक्छन्। सामान्यतया प्रत्येक चुनाव बुथको सुरक्षाका लागि पाँचदेखि १६ जना प्रहरीले खटिनेछन्। यिनीहरूको तुलनामा पार्टी प्रतिनिधि र समर्थकहरू धेरै बढी हुनेछन्। तर निर्वाचन अधिकृतहरू नागरिक समाज, सञ्चारकर्मी र अन्य पर्यवेक्षकहरूको उपस्थितिले चुनावसम्बन्धी अपराधहरू हुन नदिने आशा गर्दछन्। पाँच हेलिकोप्टरहरू (प्रत्येक विकास क्षेत्रका लागि एउटा) आपतकालीन सेवा वा सुरक्षाकर्मीहरू ओसारपसार गर्नका लागि तम्तयार राखिनेछन्।^{८९}

सशस्त्र समूहहरूद्वारा चुनाव भाँड्ने सम्भावना बढी भएका सुरक्षाका दृष्टिकोणले संवेदनशील जिल्लाहरूमा थप सुरक्षा दिइएको छ। सिराहा र सप्तरीका १२ ओटै निर्वाचन क्षेत्रहरूमा तीन सशस्त्र प्रहरीबल चौकी र दुई प्रहरी चौकी हुनेछन् र त्यहाँ गस्ती पनि सञ्चालन हुनेछ। अन्य तराई जिल्लाहरूमा भने दुई प्रहरी चौकी मात्र राखिनेछन् र जबकि प्रत्येक पहाडी जिल्लामा एक- एकओटा सशस्त्र प्रहरी चौकी रहनेछ। केही उम्मेदवारहरूलाई उनीहरू सुरक्षा स्थितिको विश्लेषणका आधारमा व्यक्तिगत सुरक्षा पनि प्रदान गरिएको छ।^{९०} अन्य सुरक्षा व्यवस्थामा दुईदेखि तीन दिनसम्म सिमानाका नाकाहरू बन्द गर्ने, मदिराको बेचबिखनमा रोक लाउने, दुई हप्ताका लागि विद्यालयहरू बन्द गर्ने, बृहत् शान्ति सम्झौताको प्रावधानवमोजिम सिमाना र अन्य भौतिक संरचनामा सैनिक सुरक्षामा वृद्धि गर्ने आदि पर्दछन्।

प्रहरीको तटस्थता उपर पनि प्रश्न उठेको छ। नेपाल प्रहरी ऐतिहासिक रूपले नै नेपाली काङ्ग्रेसप्रति ढल्किएको छ। इन् त्यसमाथि अहिले त नेपाली काङ्ग्रेसकै मातहतमा गृह मन्त्रालय छ जसको नियन्त्रणमा सुरक्षाबल रहेको छ। त्यस्तै सशस्त्र प्रहरीबलको क्षमतामाथि पनि सवालहरू उठेका छन्। द्रन्डलाई मथ्थर पार्न गठन भएको र सोही प्रयोजनका लागि तालिम पाएको यस निकायले चुनावका संवेदनशीलतालाई उचित ढङ्गले सम्बोधन गर्न नसक्ला कि भन्ने शङ्का छ। यसैगरी बृहत् शान्ति सम्झौताले निषेध गरेका भए तापनि विभिन्न केही दलका राजनीतिकर्मीहरूले सेना परिचालन गर्नुपर्नेमा जोड दिएका छन्। सेना आफै पनि सुरक्षा स्थितिको निगरानी गरिरहेको छ र अस्थिरताको परिस्थिति आइपरे त्यसको सामना गर्न तयार रहेको छ।^{९१} नेपाली सेनाले थप सुरक्षाका खातिर

विमानस्थल, भन्सार नाका जस्ता ठाउँहरूमा गरी ५० स्थानमा सैन्यबल खटाइसकेको छ। सेनाको यस्तो भूमिकालाई बृहत् शान्ति सम्झौताले स्वीकृति दिएको छ। यसबारे पूर्व जानकारी दिनुपर्नेमा समयाभावको कारण देखाई सेनाले खबर गरेन।^{९२}

३. मतदाता चेतना

धेरै पर्यवेक्षकहरूले संविधानसभा चुनाव, यसका उद्देश्य र प्रक्रियाबारे मतदाताहरू यथेष्ट जानकारी नभएको औल्याउँदै आएका छन्। पछिल्लो पटक गरिएको एक बृहत् सर्वेक्षणको निष्कर्षअनुसार “आम जनसङ्ख्याको सानो हिस्साले मात्र सङ्घीय राज्य, समानुपातिक निर्वाचन पद्धति आदि जस्ता राजनीतिक दलहरूले उठाएका मुद्दाहरूबारे सुनेका छन्। यसैगरी थोरैले मात्र संविधानसभामा बुझ्नेको सो सर्वेक्षणले जनाएको छ।^{९३} सर्वेक्षणमा मतदाताहरूले बुझ्न नसकेको कुरालाई बढी नै जोड दिएजस्तो देखिन्छ।” “सही बुझाइ” को परिभाषा आफैमा साँघुरो छ। यसको साथसाथै प्रचार अभियान र मिडियाको ध्यानका कारण पनि चेतना बढाउनेछ।^{९४} सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूका लागि यो विषय ध्यानयोग्य भएको छ।

निर्वाचन आयोग देशभर आधारभूत मतदाता प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने काममा अगाडि देखिएको छ। विदेशी दाताहरूको सहयोगमा धेरै गैरसरकारी संस्थाहरूले पनि निर्वाचन आयोगको यस पहललाई सघाएका छन्। आयोगले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमहरूमा हजारौं स्थानीय स्वयंसेवी प्रशिक्षकहरूलाई तालिम दिने, पर्चा, पम्प्लेट तथा निर्वाचनसम्बन्धी चेतना सामग्री प्रकाशन गर्ने, रेडियो र टिभीबाट त्यस्ता सामग्रीहरू प्रसारण गर्ने रहेका छन्।^{९५} कामको परिमाण त निकै ठूलो छ तर यसको प्रभावकारितालाई ठोस रूपमा मापन गर्न गाह्रो छ। स्वयंसेवक प्रशिक्षकहरू जिल्ला सदरमुकामदेखि बाहिर जान नचाहेको, उनीहरूलाई नै निर्वाचन पद्धति

^{९२} हेर्नुहोस्, “Election Report No. 1”, अनमिन, काठमाडौं, २२ मार्च २००८, www.unmin.org.np/downloads/publications/2008-03-22-UNMIN.Election.Report.1.ENG.pdf.

^{९३} Sudhindra Sharma and Pawan Kumar Sen, “Nepal Contemporary Political Situation V: Nationwide Opinion Survey”, Interdisciplinary Analysts, काठमाडौं, मार्च २००८, पृ. ६७। डिसेम्बर २००७ को अन्त्य र जनवरी २००८ को सुरुतिर गरिएको सर्वेक्षणले ६७ प्रतिशत उत्तरदाताहरूले मात्र संविधानसभाका बारे सुनेका पाइयो भने सोमध्ये २१ प्रतिशतले मात्र सही अर्थमा बुझेको पाइयो।

^{९४} केही पहिले यसै शृङ्खलाअन्तर्गत गरिएको सर्वेक्षण र “सही बुझाइ”को साँघुरो परिभाषाबारे हेर्नुहोस्, क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट, *Towards a Lasting Peace*, माथि उल्लेखित, पृ ३७, पादटिप्पणी ३६०।

^{९५} निर्वाचन आयोगले करिब ८,५०० स्वयंसेवीहरूलाई, मतदाता प्रशिक्षकका रूपमा नियुक्त गरेको थियो जसमा अधिकांश विद्यालयका शिक्षक-शिक्षिकाहरू थिए। यी स्वयंसेवीहरूले ४५ दिनसम्म गाउँगाउँमा पुगी संविधानसभा चुनावका बारेमा जनतालाई जानकारी गराउने र मतदानमा भाग लिन प्रोत्साहन गर्ने तथा भोट तरिकाबारे बुझाउनुपर्ने थियो।

^{८८} यसमा नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल, सेनाका वरिष्ठ कमान्डरहरू र राष्ट्रिय गुप्तचर विभागका प्रमुखहरू पर्दछन्।

^{८९} यस प्रयोजनका लागि चारओटा भाडाका हेलिकोप्टर र एक सैनिक हेलिकोप्टर प्रयोग गरिनेछ। अर्को सैनिक हेलिकोप्टर काठमाडौं उपत्यकाका लागि तयार राखिनेछ।

^{९०} उम्मेदवारहरूले सुरक्षाको अनुरोध गरेको अवस्थामा वा प्रहरीको सुरक्षा विश्लेषणबाट आवश्यक ठहरिएमा उनीहरूले राज्यबाट सुरक्षा सुविधा पाउनेछन्। यसका लागि उम्मेदवारहरूले स्थानीय प्रशासनसित सम्पर्क राख्नुपर्ने हुन्छ।

^{९१} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, वरिष्ठ सैनिक अधिकारीहरू, जनवरी-फेब्रुअरी २००८।

बुझ्न गाह्रो भएको र अरूलाई सोबारे सम्झाउन इनै कठिन भएको जस्ता आलोचना सुन्नमा आएका छन्।^{९६}

गैरसरकारी संस्थाहरू पनि यस कार्यमा विभिन्न तवरले लागिपरेका छन्, जसमा स्थानीय कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालनदेखि लिएर जनचेतना जगाउने सामग्रीहरूको प्रकाशन गर्नेसम्म पर्दछन्। केही संस्थाहरूले भने कुनै खास विषयमा जोड दिने गरेका छन्, जस्तै महिला पत्रकारहरूलाई तालिम प्रदान गर्ने। तर दाताहरूले काठमाडौंमा रहेका ठूला गैरसरकारी संस्थाहरूलाई दिने सहयोगबाट खास उद्देश्य पूर्ति नभएको यस्ता कामको उपयोगिता, प्रभाव र निष्पक्षता नाप्न नसकिने तथ्य उपर चिन्ता व्यक्त गरिँदैछ।^{९७} सन् १९९९ को चुनाव यता नेपाली सञ्चारमाध्यम व्यापक रूपमा फस्टाएको र परिपक्व भएको छ। एफएम रेडियो र निजी टेलिभिजनको बहुदो पहुँच (साथसाथै अखबारहरूको पहुँच) का कारण चेतना बढाउने सवालमा सञ्चारमाध्यमको भूमिका महत्त्वपूर्ण बनेको छ। साथै संविधानसभासम्बन्धी सूचना धेरै मानिसहरूमा पुऱ्याउन सञ्चारमाध्यमलाई बल मिलेको छ। तैपनि मतदाताहरू चुनावसम्बन्धी जानकारी प्राथमिक रूपमा दलहरूबाट नै पाउने अपेक्षा राख्दछन्^{९८} र प्रचार अभियान चलिरहेको सन्दर्भमा चुनावसम्बन्धी बुझाइ क्रमशः प्रस्ट हुँदै जाने आशा लिन सकिन्छ।

घ) चुनावमा हुन सक्ने धाँधली

निर्वाचन आयोगद्वारा जारी गरिएको आचारसंहिता कडा छ र प्रमुख आयुक्त पोखरेलले त्यसलाई कडाइका साथ लागू गर्ने बताएका छन्। आयोगका केही कदमहरू भने अलि बढतै देखिन्छन्, जस्तै भड्किलो र खर्चिलोपन रोक्नका लागि आयोगले मोटरसाइकल न्याली निकाल्न मनाही गरेको छ।^{९९} दलहरूलाई भित्ते लेखन मेट्न लगाउने आयोगको निर्णय कार्यान्वयन गराउन नसक्नुले पनि पूर्व स्थापित परम्परालाई हटाउन खोज्नु अलि बढी नै महत्त्वाकाङ्क्षी हुने कुरा देखाउँदछ। चुनावी केही हथकण्डाहरू पनि पूर्व स्थापित

परम्पराका रूपमा रहँदै आएका छन् — त्यस्ता हथकण्डा मूलतः मूलधारका राजनीतिक दलहरूले अभ्यास गर्दै आएका छन् र उनीहरूले त्यो एकअर्काका विरुद्ध र यस मामिलामा अलि कम अनुभवी माओवादीका विरुद्ध प्रयोग गर्ने देखिन्छ।

डर र धम्की । यस सम्बन्धमा माओवादी स्वाभाविक रूपले प्रमुख समस्याका रूपमा देखा परेका छन्। यद्यपि विगतका चुनावहरूमा अन्य दलहरूले पनि यसको सहारा लिएका छन्। सबै ठूला पार्टीहरूले आ-आफना युवा तथा अन्य भ्रातृ सङ्गठन प्रचार-प्रसार गर्न र शक्ति देखाउन मतदान केन्द्रमा खटाउने छन्। त्यसो गर्नाले अन्य दलहरूका गतिविधि उपर चियो गर्नुका साथसाथै मतदाता र कर्मचारीहरूलाई तर्साउन पनि सकिन्छ। प्रत्येक मतदान केन्द्रमा आफ्नो भ्रातृ सङ्गठन योड कर्म्युनिस्ट लिग (वाईसीएल) का कार्यकर्ताहरूलाई ठूलो सङ्ख्यामा खटाउने माओवादीले घोषणा गरिसकेको छ। नेपाली काङ्ग्रेसको युवा सङ्गठन तरुण दल र एमालेको प्रजातन्त्रिक राष्ट्रिय युवा सङ्घ पनि परिचालित हुने नै छन्।^{१००}

फर्जी मतदाता, जालसाजी । सन् १९९९ को चुनावमा मतदाता परिचय पत्रको प्रयोग भए तापनि संविधानसभाको निर्वाचनमा त्यसको आवश्यकता पर्ने छैन। मतदाताहरूले आफ्नो परिचय जस्तै नागरिकताको प्रमाणपत्र, राहदानी, सवारीचालक अनुमतिपत्र वा नाम र फोटो भएको सरकारी परिचयपत्र आदिको माध्यमद्वारा दिन सक्नेछन्। यस्तो परिस्थितिमा जालसाजीको खतरा बढेर जान्छ। दलहरूले विदेशमा रहेका धेरै युवाहरूका नाममा अरूलाई नै मत खसाल्न लगाउन सक्छन्। कर्मचारीहरूको मिलोमतोबिना एकै व्यक्तिले दुई पटक भोट हाल्न गाह्रो छ किनभने मतदाताको नडलाई मेट्न नमिल्ने मसीले रङ्गाइन्छ। तर १८ वर्ष पुगेका भए पनि मतदाता सूचीमा नाम नपरेकाहरूले भने अर्काको नाममा मत खसाल्न कोसिस गर्न सक्छन्।

बुथ कब्जा । बुथ कब्जा भनेको विभिन्न उपायद्वारा अनधिकृत रूपमा मतदान केन्द्रलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिई मतदान बाकसमा एकलौटी मत खसाल्ने कार्य हो। हिसात्मक तरिकाले बुथ कब्जा गर्ने काम (जुन विगतमा भएको पनि थियो) भएमा चुनाव रद्द भई पुनः मतदान त हुन्छ नै, तर दलहरूले उम्मेदवारहरूका नक्कली प्रतिनिधिहरू खडा गरी मतदान केन्द्रमा तिनीहरूलाई घुसाएर कर्मचारीहरूलाई अतिरिक्त मत खसाल्न दिन दबाव दिन सक्छन्। अन्य धाँधलीका विधिहरूलाई खुट्याउन गाह्रो हुन्छ। उदाहरणका लागि, दलहरूले आफ्ना मतदाताहरूलाई सखारै मतदान केन्द्रमा छिराएर अधिल्लिर राखी अल्याड-टल्याड गरी अरू मतदाताहरूलाई दिक्क र निराश पारेर लाममा कुराइराख्न सक्छन्। छोटो समयमा दुई

^{९६} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय निर्वाचन विशेषज्ञ, काठमाडौं, मार्च २००८।

^{९७} समाज कल्याण परिषद्मा दर्ता भएका गैरसरकारी संस्थाहरूलाई करिब १८ करोड रुपियाँ उपलब्ध गराइएको थियो। उनीहरूले अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सोझै थप रकम पाएको पनि हुन सक्छ। काठमाडौंबाहिरको एउटा संस्थाले मात्र उक्त प्रयोजनका लागि पैसा पाएको छ। Bhadra Sharma, "Rs. 180M received from donors for voters' education", *The Rising Nepal*, ८ मार्च २००८।

^{९८} देशव्यापी सर्वेक्षण (जम्मा १,६०६ उत्तरदाता) मा "तपाईंको गाउँठाउँमा राजनीतिक जनजागरणको अभियान (संविधानसभासम्बन्धी जानकारी) कसले सञ्चालन गर्नु छु?" भन्ने प्रश्न गरिएकोमा २८ प्रतिशतले राजनीतिक दलहरूको काम गर्नुपर्छ भन्ने जवाफ दिएका थिए, यसैगरी १९ प्रतिशतले सञ्चारमाध्यम र जम्मा ९ प्रतिशतले मात्र गैरसरकारी संस्था, कर्मचारी वा नागरिक समाज भन्ने उत्तर दिएका थिए। Sudhindra Sharma and Pawan Kumar Sen, "Drivers of Legitimacy: A Nationwide Survey Report", the UK Department for International Development (DFID), का लागि त्यस सर्वेक्षणको प्रतिवेदन Interdisciplinary Analysts, काठमाडौंले अगस्त २००७ मा (chart 3.24) मा The Asia Foundation लाई बुझाएको थियो।

^{९९} प्रेस विज्ञप्ति, अङ्क २, निर्वाचन आयोग, १४ मार्च २००८, www.election.gov.np/EN/detail_news.php?id=92.

^{१००} तरुण दलका अध्यक्ष महेन्द्र यादवले प्रत्येक चुनाव बुथको सुरक्षाका लागि १०१ युवाहरू खटाइने कुरा बताएका छन्, प्रजातन्त्रिक राष्ट्रिय युवा सङ्घका अध्यक्ष अजम्मर काडवाडले कसैले बुथ कब्जा गर्न खोजे आफ्ना कार्यकर्ता मौनदर्शी नहुने बताएका छन्। दुवै दलका विद्यार्थी सङ्गठनहरूले यस्तै प्रकारका वक्तव्यहरू दिएका छन्। "Anyone can go to people: youth leaders", *The Kathmandu Post*, १३ मार्च २००८।

किसिमको मतपत्र प्रयोग गर्नुपर्ने यस पटकको जटिल मतदान प्रक्रियामा दलहरूद्वारा जानी-बुझी गरिने चलाखी प्रभावकारी हुन्छ र त्यसलाई देख्न पनि सकिन्न।

नक्कली उम्मेदवार। निर्वाचन क्षेत्रमा (स्वतन्त्र उम्मेदवारका रूपमा) नक्कली उम्मेदवारहरूलाई उठाउँदा दलहरूलाई विभिन्न फाइदा पुग्न सक्छ। जस्तै, प्रचार-प्रसारका लागि उपयोग गर्न सकिने स्रोतहरू (पैसा तथा गाडीहरू) असली उम्मेदवारको पक्षमा लगाउन सकिन्छ। प्रतिद्वन्द्वी पार्टीहरूको मत काट्न सकिन्छ र सबभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा त मतदान र मतगणना हुँदा प्रतिनिधिहरूका रूपमा खटाउन सकिन्छ, जसले मतदाता तथा कर्मचारीहरूमाथि प्रत्यक्ष तथा परोक्ष दबाव दिन सक्नेछन्। नक्कली मानिएका धेरै उम्मेदवारहरूले केही चुनाव क्षेत्रमा र विशेषगरी माओवादी नेता प्रचण्ड उठेका काठमाडौँ क्षेत्र नं १० का लागि उम्मेदवारी दर्ता गराएको पाइयो। माओवादी निकटस्थ मानिने करिब १७ जनाले यस क्षेत्रमा उम्मेदवारी दिएका थिए जसमध्ये १५ जनाले आफ्ना उम्मेदवारी फिर्ता गरे।^{१०१} अन्य दलहरूलाई पनि यस्तो अभ्यासमा संलग्न रहेको आरोप छ।^{१०२}

राज्यको ढुकुटीको दुरुपयोग। यो बारम्बार भइरहने कुरा हो जसलाई सरकारबाहिर रहेका दलहरूले अक्सर उठाउने गर्दछन्।^{१०३} हाल बहाल रहेका ३० जना मन्त्रीहरू चुनावमा उठेका छन् — २० प्रत्यक्षमा र १० समानुपातिकमा।^{१०४} उनीहरूलाई उपलब्ध सरकारी साधन र सुविधा उनीहरूले आफ्नो दलको प्रचारमा लगाउन सक्छन्। यस सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले सावधान गराए तापनि मन्त्रीहरूले नसुनेको जस्तो छ। आफ्नो मातहतमा रहेको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयअन्तर्गत पर्ने राज्यद्वारा सञ्चालित सञ्चारमाध्यमहरूलाई आफ्नो एकलौटी चुनावी प्रचार गराउन प्रयोग गरेको आरोप माओवादीलाई बारम्बार लाग्ने गरेको छ।^{१०५} संयुक्त सरकारको नेतृत्व गर्ने र मुख्य मन्त्रालयहरू

सह्यालेको नेका अरू हेरी राज्यको स्रोतसाधन चलाउन सक्ने अवस्थामा छ।

राज्यको तटस्थताको अभाव। गृह मन्त्रालयको जिम्मेवारी पाएको नेकाको बारेमा आफ्नै दलका कार्यकर्तादिखि बाहिरियाहरू स्थानीय प्रशासन र प्रहरीमा यस दलको धेरै ठूलो प्रभाव रहेको विश्वास गर्छन्।^{१०६} उच्चपदस्थ सरकारी कर्मचारीहरूका अतिरिक्त निर्वाचन सञ्चालनार्थ न्यायधीशहरू पनि खटिएका छन् तर न्यायपालिकामाथि सर्वसाधारणको न्यून विश्वास छ र जसको उच्च तहका सदस्यहरू (जसमा अत्यधिक बाहुन पुरुषहरू छन्) को झुकाउ आफूहरूलाई बहुवा दिने मूल सरकारमा रहेका दलहरूप्रति हुन सक्दछ।^{१०७}

ड) निर्वाचन पर्यवेक्षण

धौंघलीपूर्ण अभ्यासलाई निरुत्साहित गर्नका साथै निर्वाचनलाई वैधानिकता प्रदान गर्न अनुगमन आवश्यक हुन जान्छ। करिब १४८ नेपाली तथा २९ ओटा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले निर्वाचन पर्यवेक्षकका रूपमा आफूलाई दर्ता गराएका छन्। यसरी दर्ता गराइएका निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूबाहेक दलका प्रतिनिधिहरू र कर्मचारीहरू, स्वतन्त्र नागरिक समाजका सदस्यहरू र पत्रकारहरू पनि मतदान केन्द्रमा उपस्थित हुनेछन्।

राष्ट्रिय पर्यवेक्षक। १४८ ओटा संस्थाका करिब ९० हजार राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूले निर्वाचनको अनुगमन गर्नेछन्। केन्द्रीय स्तरमा निर्वाचन आयोगले करिब १० हजार पर्यवेक्षकलाई मान्यता दिएको छ; आयोगका कार्यालयहरूले अधिकांश पर्यवेक्षकहरू खटाउनेछ।^{१०८} राष्ट्रिय पर्यवेक्षक भई काम गर्न चाहनेहरू कम्तीमा पनि १० कक्षासम्मको शिक्षा लिएको, कुनै पनि दलसँग आवद्ध नभएको तथा आफ्नो संस्थाबाट पर्यवेक्षण तालिम लिएको उमेर पुगिसकेका नेपाली नागरिक हुनुपर्नेछ।^{१०९} पर्यवेक्षकहरूका पाँच प्रमुख सञ्जाल छन्, जसमा नेपाल निर्वाचन अनुगमन मोर्चा (नेमा), नेपाल निर्वाचन पर्यवेक्षण समिति नेपाल (नेओसी-एन), सामान्य

^{१०१} “२५ उम्मेदवारहरूले आफ्ना नाम फिर्ता लिए, तिनमा क्षेत्र नं १० बाट १५ जना छन्”, ekantipur.com, ९ मार्च २००८।

^{१०२} उदाहरणका लागि नुवाकोट जिल्लामा नेका र राजपाले नक्कली उम्मेदवार खडा गरेको पाइयो। “यस्ता छन् डमी उम्मेदवार”, *नयाँ पत्रिका*, ११ मार्च २००८।

^{१०३} उम्मेदवारी दर्ता गर्ने क्रममा सरकारी गाडी चढी नेकाका उम्मेदवारहरूले निर्वाचन आयोगको कार्यालय गएका थिए। पर्यवेक्षकहरूका अनुसार सरकारी गाडी तथा अन्य संसाधनको निरन्तर दुरुपयोग धेरै जिल्लामा भइरहेको छ। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरू, काठमाडौँ, मार्च २००८।

^{१०४} “तीस जना मन्त्री चुनावमा”, *नयाँ पत्रिका*, २१ मार्च २००८।

^{१०५} दहो प्रमाणका बावजुद पनि मन्त्री महारा भन्छन्, “मानिसहरूले हामीलाई यस्तो लाञ्छना लगाएका छन् तर हामीले हाम्रा मान्छेहरूलाई रेडियो नेपालमा समेत राखेका छैनौं, वास्तवमा कमरेडहरू यो मन्त्रालयमा म हुँदा कुनै पनि प्रकारको फाइदा पुग्न नसकेको गुनासो गरिरहेका छन्, अझै पनि राजावादी र अन्य पुरानै अनुहार राज्यका सबै केन्द्रहरूमा छन्”, क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, ९ मार्च २००८। यस सवालमा निर्वाचन आयोगले पनि दबाव दिई नै रहेको छ, “Drawing the attention of the government media, the Election Commission has again issued directives to the Chiefs of the Government media to comply with the CA Election Code of Conduct. The

EC, time and again, has drawn the attention of the government media”, press release, २१ मार्च २००८, www.election.gov.np/EN/detail_news.php?id=99.

^{१०६} एक प्रतिवेदनअनुसार सितौला ६ अप्रिल २००६मा गृहमन्त्री भएपछि ६०० भन्दा बढी काङ्ग्रेसका कार्यकर्ताहरूलाई राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागमा भर्ती गरिएको आरोप छ। उनले पनि पहिलेकै मन्त्रीहरूद्वारा स्थापित परम्परालाई नै निरन्तरता दिनेछन्। “अनुसन्धान विभाग राजनीतिक भर्तीकिन्दा”, *नयाँ पत्रिका*, ११ मार्च २००८।

^{१०७} नेपालमा सामाजिक समावेशीकरणका बारेमा गरिएको विस्तृत सर्वेक्षणले देखाएवमोजिम न्यायपालिकाको झन्डै सम्पूर्ण स्थानहरूमा बाहुन, छेत्री र नेवारको बर्चस्व रहेको छ भने महिलाहरूको त निजामती सेवामा भन्दा पनि कम प्रतिनिधित्व छ (निजामती सेवामा प्रथम श्रेणीका र त्यसभन्दा माथिका तहमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व एक प्रतिशतभन्दा कम छ)। “Unequal Citizens: Gender, Caste and Ethnic Exclusion in Nepal – Summary”, DFID/World Bank, 2006, पृ. ३१-३२।

^{१०८} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, ध्रुव ढकाल, निर्वाचन आयोग, २० मार्च २००८।

^{१०९} ए.ए.।

निर्वाचन पर्यवेक्षण समिति (जीईओसी), लोकतन्त्र र निर्वाचन मोर्चा नेपाल (डीइएएन) र संविधानसभा चुनाव पर्यवेक्षण संयुक्त फोरम (सीएइओइएफ) पर्दछन्।

सुबोध प्याकुरेलद्वारा नेतृत्व गरिएको र एसिया फाउन्डेसनद्वारा आर्थिक सहयोग प्राप्त NEMA नै सायद सबभन्दा ठूलो सञ्जाल होला यसले १४ ओटा संस्था र उल्लेखनीय सदस्यहरूलाई समावेश गरेको छ।^{११०} यस सञ्जालले १७ हजार स्वयंसेवीहरूलाई तालिम दिइसकेको छ भने सम्पूर्ण मतदान केन्द्रहरूलाई भ्याउने उद्देश्यले यस सङ्ख्यालाई १९ हजारको हाराहारीमा पुऱ्याउने लक्ष्य यसले राखेको छ। निर्वाचन हुने दिनको मध्य बिहानतिर प्रारम्भिक प्रतिवेदन पनि निकाल्ने अटोट यस सञ्जालले राखेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय विकासका लागि संयुक्त राज्य अमेरिकाको एजेन्सी (युएसएड) द्वारा आर्थिक सहयोग प्राप्त डीइएएन र राष्ट्रिय लोकतान्त्रिक संस्था (एन्डीआई) ले विभिन्न संस्थाबाट १३ हजार जति पर्यवेक्षकहरू लिनेछ (जसलाई ५५६ पर्यवेक्षणमा विशेषज्ञता हासिल गरेका अनुभवी प्रशिक्षकहरूद्वारा तालिम दिइनेछ)।^{१११} हालको अन्तरिम संविधान मस्यौदाकर्ता र सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश लक्ष्मण अर्यालको नेतृत्व रहेको सीएइओयुएफले पाँच हजार पर्यवेक्षक खटाउने योजना राखेको छ। नेपाल बार एसोसिएसन र गैरसरकारी संस्था महासङ्घले क्रमशः एक हजार र दुई हजार पर्यवेक्षक परिचालन गर्नेछन्।

पर्यवेक्षणहरूको यो सङ्ख्या निकै प्रभावकारी छ। सन् १९९९ को निर्वाचनको तुलनामा यो सङ्ख्या ३० गुणा बढी छ। तर पर्यवेक्षक आफैँ यसले समस्या उत्पन्न गर्ने कुरा पनि स्वीकार्छन्।^{११२} एउटा समन्वय समिति गठन गर्ने प्रयास विफल भएको छ।^{११३} विगतका निर्वाचन पर्यवेक्षण पक्षपातपूर्ण रहँदै आएको छ र यसपल्टको संविधानसभा निर्वाचन पनि फरक होला भन्ने सङ्केत देखिँदैन। केही प्रमुख संस्थाहरू र तिनीहरूलाई नेतृत्व गर्ने व्यक्तिहरू खास राजनीतिक दलहरूलाई खुलेरै समर्थन गर्दछन्।^{११४} निर्वाचन

आयोगले त्यस्ता पर्यवेक्षकहरू दलपरस्त भएका पाइएमा उनीहरूलाई पर्यवेक्षणबाट हटाइने सङ्केत बताएको छ, यसैले उनीहरूको वास्तविक सङ्ख्या अनुमान गरिएभन्दा तुलनात्मक हिसाबले कम हुन सक्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षण। २९ ओटा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले पर्यवेक्षण गर्ने मान्यता पाएका छन्, जसमध्ये केही काठमाडौँस्थित दूतावासहरू पनि परेका छन्। उनीहरूले ८१० जना पर्यवेक्षकहरू खटाउने छन्। सबभन्दा ठूला मिसनहरूमा युरोपियन युनियन (इयु), स्वतन्त्र निर्वाचनका लागि एसियाली सञ्जाल (अनफ्रेल) र कार्टर सेन्टर पर्दछन्। अन्य स-साना मिसनहरू नेपालमा रहेका संस्थाहरू (जस्तै एनडीआई, एसिया फाउन्डेसन आदि) सँग मिलेर अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले खटाउँदै छन्।^{११५} प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूले एकअर्काका कुरा नवाझिउन् अथवा महत्त्वपूर्ण कुरा ओझेलमा नपरोस् भनेर आफ्नो स्वतन्त्र विचार कायम राख्दै एकअर्काका टिपोटहरू तुलना गर्नेछन्।^{११६} आकारमा निकै ठूलो इयु मिसनले आफ्ना सदस्य राष्ट्रका धारणाहरू व्यक्त गर्न आवश्यक नभएको यसका नेताले बताएका छन्। उनको भनाइमा काठमाडौँ वा ब्रसेल्सस्थित मिसनहरूको छायामा नपरी निर्वाचनसम्बन्धी आफ्नै स्वतन्त्र निष्कर्ष निकाल्नेछ।^{११७} यति हुँदाहुँदै पनि यदि निर्वाचन समग्र रूपमा स्वच्छ तथा स्वतन्त्र रूपमा सम्पन्न भएमा यी विभिन्न मिसनका प्रतिवेदनहरूको निष्कर्ष समान हुन सक्ने प्रबल सम्भावना छ। संयुक्त रूपमा आउने त्यस्तो सन्देशले गर्दा दलहरूले निर्वाचन नतिजालाई नकार्न सक्ने छैनन्। अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताहरूलाई अक्षरसः पालना गर्नु त असम्भव छ, तर माओवादीलाई फाइदा पुग्ने गरी भयङ्कर हिंसा नभइकेसम्म तत्काल छिटफुट घटनाहरूको उजुरीलाई बेवास्ता गरी प्राप्त नतिजालाई भारतले अनुमोदन गर्ने सम्भावना छ।

^{११०} यसअन्तर्गत सामुदायिक वन उपभोक्ता नेपाल महासङ्घ, नेपाल शिक्षक युनियन (एमाले र नेका आवद्ध शिक्षक संस्थाहरू), नेपाल जेसिस, निजी तथा बोर्डिङ स्कुल संस्था नेपाल र राष्ट्रिय सिँचाइ तथा खाने पानी उपभोक्ता महासङ्घ पर्दछन्।

^{१११} नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन फोरम (निफो), नेपाल कानून समाज (एनएलएस) र वन उपभोक्ता नेपाल महासङ्घ (फेकोफन)। निफोका सदस्यहरू विदेशमा विशेषतः संयुक्त राष्ट्रअन्तर्गतका निर्वाचन मिसनहरूमा संलग्न भइसकेका छन्। यसैगरी एनएलएस विगतका तीनै संसदीय निर्वाचनमा संलग्न थियो। फिकोफन वन उपभोक्ताहरूको राष्ट्रिय महासङ्घ हो। यसका मातहतमा हजारौँ सदस्यहरू छन्। यो नेमाको सदस्य पनि हो। डीइएएनले निकाल्ने मासिक समाचार बुलेटिनलगायत राष्ट्रिय पर्यवेक्षकका लागि उपयोगी सामग्रीहरू www.deannepal.org/publication.html मा उपलब्ध छ।

^{११२} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, नेमा प्रमुख सुबोध प्याकुरेल, काठमाडौँ, २० मार्च २००८।

^{११३} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, डीइएएन प्रमुख शुभदायक शाह, काठमाडौँ, २० मार्च २००८।

^{११४} उदाहरणका लागि जीइओसीका हिमालयशमशेर राणा नेकासँग जोडिएका मानिन्छन् भने एनइओसीका सूर्यप्रसाद श्रेष्ठ र एनइओसी-नेपालका सुदीप पाठक एमाले निकट मानिन्छन्।

^{११५} क्राइसिस ग्रुपले पनि निर्वाचन पर्यवेक्षकका रूपमा आफूलाई दर्ता गरेको छ।

^{११६} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, इयु, अनफ्रेल र कार्टर केन्द्रका पर्यवेक्षकहरू, काठमाडौँ, मार्च २००८।

^{११७} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, १८ मार्च २००८।

४. निर्वाचनपछि

क) पुनःमतदान

सम्भवतः केही ठाउँहरूमा पुनःमतदानको आवश्यकता पर्न सक्छ। तर त्यस्तो आवश्यकता कति ठाउँमा पर्न सक्छ भन्ने अनुमान गर्न कठिन छ र त्यसलाई कसरी सम्पन्न गरिनेछ भन्ने कुरामा निर्वाचन अधिकृतहरू नै प्रस्ट छैनन्। प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रका निर्वाचन अधिकृत वा मतदान अधिकृतलाई कुनै एउटा खास मतदान स्थलमा विविध अवस्थामा निर्वाचन स्थगित गर्ने अधिकार रहेको छ। त्यस्तो अवस्थाअन्तर्गत “कुनै हुलदङ्गाका साथसाथै मतदान केन्द्रमा अन्य असाधारण परिस्थिति उत्पन्न भएको वा विद्युतीय यन्त्रले काम गर्न नसकेको वा अन्य कुनै गडबडी वा नियन्त्रणवाहिरका अन्य प्राकृतिक प्रकोप”^{११५} आदि पर्दछन्। आफ्नो पक्षमा मतदान भइरहेको छैन भनी महसुस गर्ने कुनै पनि दलले मतदान स्थगित गर्नका लागि सजिलै मनगो व्यवधान उत्पन्न गर्न सक्छ। पुनःमतदानको निमित्त मिति तोकेर त्यसलाई प्रकाशित गर्ने काम निर्वाचन अधिकृतले गर्नुपर्दछ। यदि मतपत्रहरू हराए, बिग्रिए र गणना गर्नुअघि नै तिनमाथि हस्तक्षेप भयो वा मतगणनास्थल कब्जा गरियो भने पनि मतदान रद्द हुन सक्छ।^{११६} कुनै मतदान केन्द्रमा पुनःमतदान गर्नुपरेमा पुनःमतदान नभएसम्म सम्बन्धित निर्वाचन क्षेत्रको सबै मतगणना स्थगित गर्नुपर्दछ।^{११७}

निर्वाचनसम्बन्धी कानूनले पुनःमतदानको समयसीमा तोकेको छैन। निर्वाचन आयोगका अधिकारीहरू पनि यस सम्बन्धमा निश्चित योजनाहरू नभएको स्वीकार गर्छन्।^{११८} कसैकसैले यो काम तुरुन्त गर्न सकिन्छ भन्छन्, तर यो त्यति यथार्थसम्मत कुरा होइन। पुनःमतदान कार्य गाहो वा सजिलो हुने अवस्था थुप्रै कुराहरूमा भर पर्दछ। उदाहरणका लागि, यदि व्यापक हिंसा भएमा त्यहाँ सुरक्षा बहाली गरेर स्वतन्त्र र स्वच्छ वातावरण सुनिश्चित गर्न समय लाग्न सक्छ। मतदान स्थगित गर्नुअघि नै धेरैजसो मतपत्रहरू प्रयोग भइसकेका छन् भने थप मतपत्रहरू छापनुपर्ने हुन सक्छ, किनभने मतदान केन्द्रमा थोरै मात्र मतपत्र जगेडा हुने गर्दछ। चुनाव होस् भन्ने चाहने पर्यवेक्षकहरूसमेत धेरै ठाउँमा पुनःमतदान हुन सक्ने आशाका गर्छन्। एक जना वरिष्ठ भारतीय कूटनीतिज्ञले यसो भनेर सजग गराए, “केही ठाउँहरूमा पुनःमतदानको आवश्यकता पर्न सक्छ, त्यस्तो अवस्थामा निर्वाचन दुई चरणमा गरिएको जस्तो हुन सक्छ।”^{११९}

पुनःमतदानसम्बन्धी नियमहरू सुरुमै निर्धारण गरिएमा पछि तिनलाई राजनीतिक रूपले प्रभावित पार्न सकिने छैन भनी निर्वाचन पर्यवेक्षकहरूले सल्लाह दिएका छन्।^{१२०} कुनै एउटा मतदान केन्द्रको मतदान रद्द गर्ने निर्णयको अधिकार निर्वाचन अधिकृत वा मतदान अधिकृतमा निहित रहने हुनाले उनीहरू निष्पक्ष नरहेको वा करकापमा परेर उनीहरूले काम गरेको आरोप पनि लाग्न सक्छ।

ख) मतगणना

मतगणना सुरु हुनुअघि सुरक्षाबलको पहरामा मतपेटिकाहरू प्रत्येक बुथबाट सम्बन्धित जिल्ला सदरमुकाममा पुऱ्याउनुपर्दछ। निर्वाचन अधिकृतले मतगणना हुने स्थान, मिति र समय तोकेर सूचना जारी गर्नुपर्दछ, जसले गर्दा उम्मेदवार र तिनका प्रतिनिधिहरू त्यहाँ पुग्न सक्न्।^{१२१} प्रत्यक्ष र समानुपातिक निर्वाचन दुवैथरीका मतपत्रहरू जिल्ला सदरमुकाममा गणना गरिनुपर्दछ। प्रत्यक्ष र समानुपातिक दुवैथरी मतपत्रको एकसाथ गणना गर्न नसकिएमा पहिला प्रत्यक्ष निर्वाचनको मतपत्रको गणना गर्नुपर्दछ र त्यो काम सकिएपछि समानुपातिक मतपत्रको गणना थाल्नुपर्दछ।^{१२२} निर्वाचन कर्मचारीहरूले सम्भवतः पहिले प्रत्यक्ष निर्वाचनको मतगणना नै गर्नुपर्नेछ। दुवैथरी मतगणना एकसाथ गर्ने व्यवस्था मिलाउनु व्यावहारिक रूपले सजिलो हुँदैन। त्यहाँमाथि प्रत्यक्ष निर्वाचनको परिणाम सकेसम्म चाँडै थाहा पाउन मतदाता र उम्मेदवारहरू बढी उत्सुक हुनेछन्।^{१२३} प्रत्यक्ष निर्वाचनको परिणाम आउनेबित्तिकै त्यसलाई प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रका निर्वाचन अधिकृतहरूले जतिसक्दो चाँडो प्रकाशित गर्नुपर्नेछ। समानुपातिक प्रतिनिधित्वको मत परिणाम भने देशभरको मत सङ्ख्या एकै ठाउँमा गणना गर्नका निमित्त काठमाडौँस्थित निर्वाचन आयोगमा पठाइनेछ। तर निर्वाचन अधिकृतहरूले प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको मतगणना सकिनेबित्तिकै नतिजा सार्वजनिक गर्ने निर्णय पनि गरेका छन्।^{१२४}

निर्वाचन आयोगले बढी नै आशावादी भएर सात दिनदेखि दस दिनभित्र मतगणना सकिने र अन्तिम नतिजा प्रकाशित गर्न खुबै भए दुई साताभन्दा बढी समय नलाग्ने अनुमान गरेको छ (पुनःमतदान गर्नु नपरेको अवस्थामा)। थुप्रै अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञहरूले भने मतगणनाका लागि तीन साता लाग्ने र यदि पुनःमतदान हुने भएमा त्यसभन्दा बढी समय लाग्न सक्ने कुरा औँल्याएका छन्।^{१२५} अन्ततः निर्वाचन आयोगले आफूले पहिला गरेको अनुमानलाई

सक्छ। तर यस्तो किसिमको खण्डित मतदान पनि एकसाथ सम्पन्न गरिएको मतदान ठानिनेछ। निर्वाचन ऐन, १६(२)।

^{११५} अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षक र कूटनीतिज्ञहरूले एकैनासको सुझाउ दिएका छन्। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वाताहरू, काठमाडौँ, मार्च २००८।

^{११६} संविधानसभाको निर्वाचनसम्बन्धी ऐन २०६४, ४८।

^{११७} ऐ.ऐ., ५७, ५८।

^{११८} क्राइसिस ग्रुपसँगका अन्तर्वाताहरू, केन्द्रीय र जिल्ला निर्वाचन अधिकृतहरू, विभिन्न जिल्लाहरू, मार्च २००८।

^{११९} ऐ.ऐ., ५७, ५८।

^{१२०} क्राइसिस ग्रुपसँगका अन्तर्वाताहरू, धेरै सङ्गठनहरूबाट आएका अन्तर्राष्ट्रिय निर्वाचन विज्ञहरू, काठमाडौँ, फेब्रुअरी-मार्च २००८।

^{११५} संविधानसभाका सदस्यहरूको निर्वाचनसम्बन्धी ऐन २०६४, ४८(१)।

^{११६} ऐ.ऐ., ५२(१,२) र ५३(४,५)।

^{११७} ऐ.ऐ., ४९(३)।

^{११८} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वाताहरू, निर्वाचन आयोगका अधिकारीहरू, काठमाडौँ, मार्च २००८।

^{११९} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वाता, वरिष्ठ भारतीय कूटनीतिज्ञ, काठमाडौँ, १४ मार्च २००८। निर्वाचनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थापनको एउटा अप्ठेरो के छ भने “भौगोलिक अवस्था, मौसम र अन्य परिस्थितिहरूसमेतलाई ध्यानमा राखेर” सरकारले भिन्न निर्वाचन क्षेत्रहरूका निमित्त भिन्न-भिन्न मितिहरू तोक्न

संशोधन गरेर अन्तिम मतगणना कार्य अप्रिल महिनाको आखिरीसम्ममा सम्पन्न हुने नयाँ अनुमान गरेको छ।^{१२९} व्यवस्थापकीय अप्टेराहरूलाई विचार गर्दा यो समयावधिचाहिँ बढी व्यावहारिक देखिन्छ। तथापि पुनःमतदानको अवस्था आएमा यो समयावधि अझ लम्बिने निश्चित छ।

प्रत्यक्ष निर्वाचनको परिणाम निर्वाचनको एक दिनपछि लगत्तै आउन थाल्न सक्छ।^{१३०} जे होस् समानुपातिक प्रतिनिधित्वको हिसाबले सिङ्गे मुलुक एउटा एकाइ हुने भएकाले सबै निर्वाचन क्षेत्रको मतदान सकिएर मुलुकभरिकै नतिजा प्राप्त भएपछि मात्रै अन्तिम परिणाम प्रकाशित गर्न सकिनेछ। त्यसअनुसार पार्टीले प्राप्त गरेको सिट सङ्ख्या ठेगान भएपछि उनीहरूले पेस गरेको समानुपातिक उम्मेदवारको सूचीबाट विजेताको नाम तोक्न सक्नेछन्। दलले छानेका विजयी उम्मेदवारहरूको सूची समावेशीकरणको कोटाअनुरूप नभएमा त्यस उपर पुनःविचार गरेर सच्याउन दललाई थप तीन दिन समय दिइनेछ।^{१३१} दस प्रतिशत तलमाथि हुन सक्ने छुट नियमले दिएको छ तापनि ती प्रावधानहरू यति जटिल छन् कि दलहरू जानी वा नजानी त्यस काममा असफल हुन सक्छन्।

विगतका अनुभवको आधारमा केही विज्ञहरू के भन्छन् भने मतगणनास्थल पुग्नुअघि नै दस प्रतिशत मतपेटिकाहरू हराउन, बिग्रिन वा कुनै किसिमले बिथोलिन सक्छन्। त्यति नै सङ्ख्यामा मतपत्रहरू दुर्घटनावश बिग्रिन सक्छन्, तर यसबारे पहिल्यै केही भन्नु कठिन छ। मतदाता सचेतना कार्यक्रम र मतदान केन्द्रमा रहने सरकारी कर्मचारी तथा दलका प्रतिनिधिहरूको सचेतताले त्यस्ता समस्याहरू घटाउन सकिन्छ। दुईओटा मतपत्र खसाल्नुपर्ने व्यवस्था र ५५ ओटा दलका चुनाव चिह्नहरूबाट पनि मतदाताहरू अल्मलिन सक्छन्। हराएका र बिग्रिएका मतपत्रहरूले मतदानको समग्र स्वच्छतालाई सम्भवतः हानि पुऱ्याउने छैन। तर थोरै मतले पनि दलहरूलाई फरक पार्ने हुनाले दस प्रतिशत मतपत्र बदर हुने भएमा त्यसबाट गम्भीर सिकायत आउन सक्छ र पुनःमतदानको माग हुन सक्छ।

कस्तो अवस्थामा निर्वाचन आयोग निर्वाचनको अन्तिम परिणाम घोषणा गर्न समर्थ हुन्छ भन्ने कुरा सबभन्दा महत्त्वपूर्ण प्रश्न हो। संविधानसभा बोलाउनका निमित्त यो नै सुरुआती कदम हो, तर यसबारे प्रस्टसँग कुनै व्याख्या गरिएको छैन। थुप्रैले के तर्क गर्छन् भने पुनःमतदान नसकिएमा वा उपनिर्वाचन नभएसम्म निर्वाचन परिणामको अन्तिम टुङ्गो लाग्ने छैन। निर्वाचन परिणामको प्रस्ट चित्र आउन थालेपछि परिणाम छिटो घोषणा गराउन जोड पनि बढ्न सक्छ। एउटै मतदान केन्द्रमा मात्रै पनि मतदान र त्यसको

मतगणना पूरा नभएमा त्यसले समानुपातिक प्रतिनिधित्वको परिणाम घोषणालाई सिद्धान्ततः असम्भव तुल्याउँछ। तर एकदुई स्थानहरूमा गडबडी हुँदा मुलुक अन्तिम परिणामलाई कुरेर अवश्य बस्ने छैन। निर्वाचनका अन्य धेरै पक्षहरू जस्तै निर्वाचनको अन्तिम परिणामको घोषणा गर्ने निर्णय पनि राजनीतिक हुनेछ। यदि सबै प्रमुख दलहरूको सम्मतिअनुसार यससम्बन्धी निर्णय गरिएमा त्यति धेरै किचलो हुनेछैन, अन्यथा फेरि अर्को झमेला आइलाग्न सक्नेछ।

ग) परिणामहरू

प्रत्यक्ष र समानुपातिक निर्वाचनको समानान्तर पद्धतिका जटिलताहरू, मतदाताहरूका अनिश्चित व्यवहारहरू, मतसर्वेक्षणको दुर्बल परम्परा र द्वन्द्वपद्धतिको राजनीतिक परिदृश्यको तरलता आदि सबैले भरपर्दो भविष्यवाणी गर्न सकिने अवस्था आउन दिँदैनन्। मतदाताको व्यवहार सम्बन्धमा थोरै मात्र अनुसन्धान भएको छ। पुरानो निष्ठाले काम गर्छ वा तात्कालिक सरोकारका विषयले मतदाताको मन तान्छ त्यो भन्न झनै गाह्रो छ। निर्वाचनको कसीमा घोटिन बाँकी रहेको एउटा शक्तिका रूपमा माओवादीहरूको आगमनले वामपन्थी मतदाताहरूबीच र त्यसभन्दा बाहिर पनि मतदाताहरूको समर्थनमा हेरफेर ल्याउन सक्छ। त्यसैगरी नयाँ खुलेका मधेसी दलहरूका सम्भावनाबारेमा मूल्याङ्कन गर्न पनि गाह्रो छ। पहिलो पटक मतदान गर्न लागिरेहेका पच्चीस वर्षमुनिका मतदाताहरू (कुल मतदाता सङ्ख्याको लगभग २२ प्रतिशत) को व्यवहारले युवाहरूको सरोकारलाई, खासगरी प्रजातान्त्रिक अवधिमा हुर्किएर द्वन्द्वको अवधिमा बालिग भएकाहरूको सरोकारलाई प्रतिबिम्बित गर्न सक्नेछ।

कुनै एउटा दलले प्रस्ट बहुमत ल्याएर जित्ने सम्भावना छैन। तर यसको अर्थ संविधानसभा त्रिशङ्कु हुन्छ भन्ने होइन। गणतन्त्रवादी (धेरै थोर) वामपन्थीहरू (धेरै थोर) र पुरातनपन्थी राजावादी दक्षिणपन्थीहरूबीच विद्यमान विभाजन जारी रहिरहेमा ती दुईथरीमध्ये एकथरीको कमजोर नै भए पनि गठबन्धन हुनेछ र त्यही पक्षले बहुमत प्राप्त गर्नेछ। (नयाँ दलहरूको आगमनले यस किसिमको फराकिलो विभाजन रेखा कोर्न केही जटिल भएको छ)। ठूला स्थापित दलहरू आफ्ना मतदाताहरू मतदान गर्न आउने कुरामा ढुक्का छन् र मतदाताहरूले आफ्नो निष्ठा र बानी कायमै राख्ने तथा नयाँ पार्टीतिर नतानिने (खासगरी तराईमा) आशा गरेका छन्। नेपाली काङ्ग्रेसले वामपन्थी मत एमाले र माओवादीबीच बाँडिने र त्यसले प्रत्यक्ष निर्वाचनमा आफ्नो दललाई फाइदा पुग्ने आशा गरेको छ। (जस्तो सन् १९९९ मा भएको निर्वाचनमा निर्वाचनअघि एमालेमा आएको फुटको फाइदाले गर्दा नैका विजयी भएको थियो)। तर एमालेमा भने माओवादीले आफ्नो मत हडप्ने छैन भन्ने आत्मविश्वास रहेको देखिन्छ। एमालेले माओवादीसँग चुनावी तालमेल नगर्नुको एउटा कारण यो पनि हो।

सात दलको वर्चस्व रहेको सङ्क्रमणकालीन अवधिमा राजावादी दलहरू किनारा लागेका छन्, तर तिनीहरूलाई बेवास्ता गर्न मिल्दैन। कुनै गठबन्धन गर्न सके भने तिनीहरू टिक्नेछन्। थुप्रै

^{१२९} हेर्नुहोस् “Results three weeks after polls, says EC”, *Himalayan Times*, २२ मार्च २००८।

^{१३०} प्रत्यक्ष निर्वाचनमा एक जना उम्मेदवारले दुइटा निर्वाचन क्षेत्रमा उठेर जितेको अवस्थामा त्यस्तो उम्मेदवारले एउटा निर्वाचन क्षेत्र रोज्छ र अर्कोबाट राजीनामा दिन्छ, राजीनामाबाट त्यसरी खाली हुन गएको सिटका निमित्त उपनिर्वाचन हुन्छ।

^{१३१} निर्वाचन ऐन, ७(१०)।

प्रमुख राजावादीहरू आफ्ना पुराना निर्वाचन क्षेत्रहरूमा आत्मविश्वासपूर्वक प्रत्यक्ष निर्वाचनको उम्मेदवारका रूपमा खडा भएका छन्। त्यसरी खडा हुनेहरूमध्ये राप्रपा, राजपा र राप्रपा (नेपाल) का नेताहरू प्रमुख छन्।^{१३२} साथसाथै उनीहरूले समानुपातिक निर्वाचनमा राजावादीहरूको मात्र नभएर अहिलेको सरकारसँग असन्तुष्टहरूको मतसमेत प्राप्त गर्न सक्छन्। उनीहरूले धनाढ्य राजावादीहरूबाट स्रोत-साधन प्राप्त गर्न पनि सक्नेछन्। अनेक भर्त्सना सहेर पनि माओवादीहरूले राजावादीहरूको प्रचार अभियानलाई बारम्बार बाधा पुऱ्याएका तथ्यले माओवादीहरूले राजावादीहरूलाई आफू विरुद्ध गम्भीर चुनौतीका रूपमा देखेका छन् भन्ने बुझिन्छ। त्यसैगरी “राष्ट्रवादीहरू”लाई दरबार छाडेर आफूतिर आउन उनीहरूले गरेको आह्वानले पनि त्यही कुरा बुझाउँछ।

निर्वाचनको परिणाम जस्तोसुकै आए पनि द्वन्द्वको जोखिमभन्दा बाहिर हुनेछैन। कुनै पनि सम्भावित परिणामले तनाव पैदा गर्न सक्छ र पराजित शक्तिहरूमा तिकता जन्माउन सक्छ। दुईओटा दलहरूले जितेको सिट सङ्ख्याले संविधानसभाको दुईतिहाइ सिट नाघेमा उनीहरू मिलेर शक्तिशाली गठबन्धन बनाउन सक्छन् र संवैधानिक प्रावधानहरूलाई अघि बढाउन सक्छन्। तर यदि त्यस्तो भएन र तीन वा त्यसभन्दा बढी दलहरू मिलेर मात्रै दुईतिहाइ पुग्ने अवस्था आएमा आपसी सहमतिको बढी आवश्यकता पर्दछ र साना दलहरूलाई प्रगति रोक्ने अवसरहरू प्राप्त हुनेछ।

घ) प्रतिक्रियाहरू: स्वीकृति, अपिल वा अस्वीकृति

निर्वाचन परिणाम घोषणापछिका परिदृश्यहरू धेरै खालका हुन सक्छन्। धेरथोर स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनले केही व्यक्तिहरूलाई गुनासो गर्ने अवसरहरू छाडे पनि प्रमुख दलहरूले निर्वाचनको परिणामलाई स्वीकार्ने अवस्था आदर्श स्थिति हुनेछ। ठूला दलहरूले गर्ने चर्को उजुरीका कारण केही विध्वंस निम्त्याउन पनि सक्छ र त्यसबाट पुनःमतदानको अवस्था पनि आउन सक्छ। तर त्यसले समग्र अभ्यासहरूलाई स्थगित भने गर्नेछैन। एकदमै खराब अवस्थामा एक वा त्यसभन्दा बढी ठूला दलहरूले समग्र निर्वाचन परिणामलाई नै अस्वीकार गर्न सक्छन् र पुनःनिर्वाचनको माग गर्दै आफ्ना गुनासासहित सडकमा ओर्लिन सक्छन्।

निर्वाचनको विश्वसनीयता त्यसका परिणामहरूले पराजित हुने शक्तिशाली व्यक्तिहरूको चुनौतीलाई कतिको थेग्न सक्छ त्यसमा भर पर्छ। निर्वाचनको सञ्चालन वा परिणामहरूप्रति चित्त नबुझेमा बखेडा खडा गर्ने धेरै हुनेछन्। ठूला पार्टीहरूमध्ये कुनैले पनि व्यवधान खडा गर्न सक्छन्। निर्वाचनसम्बन्धी आधारभूत मानकहरू पूरा गर्नुपर्ने कुरा खाली अमूर्त सिद्धान्त मात्र होइन। एउटा विश्वसनीय प्रक्रियाले मतदानपछिका विरोध तथा गुनासाहरूलाई तह लगाउन निकै बढी ठोस आधारहरूसमेत प्रदान गर्दछ।

^{१३२} जस्तै, पशुपतिशमशेर राणा (सिन्धुपाल्चोक), सूर्यबहादुर थापा (धनकुटा), कमल थापा (मकवानपुर र काठमाडौं-५)।

विस्तारै आउने निर्वाचनका परिणामहरू र तिनलाई प्रकाशित गर्ने ढाँचाको आफ्नै राजनीतिक महत्त्व हुन सक्छ। प्रत्यक्ष निर्वाचनको परिणाम मतगणना सकिनेबित्तिकै घोषणा हुन सक्छ र समानुपातिक प्रतिनिधित्वको समग्र परिणाम आउन केही हप्ता लाग्न सक्छ। उदाहरणका लागि प्रत्यक्ष निर्वाचनमा माओवादीहरूको हालत निकै खराब हुने व्यापक अनुमान गरिएको छ। निर्वाचनको प्रारम्भिक परिणामको घोषणाले माओवादीका कार्यकर्तामाझ निराशा ल्याउन सक्छ। त्यसले सम्भवतः निर्वाचन परिणामलाई अस्वीकार गर्न दबाव बढाउन सक्छ वा उनीहरूका विपक्षीहरूलाई अपरिपक्व राजनीतिक कदम चाल्न उक्साउने हिसाबले सुन्याउन सक्छ। समानुपातिक प्रतिनिधित्वको मत परिणाम विस्तारै प्रकाशित हुँदै जाने र अफवाहहरू पनि सँगसँगै फैलिँदै जाने हुनाले त्यसबाट तनाव चर्किन सक्छ।

निर्वाचनबाट जनताले गरेका ठूलो अपेक्षा र प्रधानमन्त्रीले समेत “निर्वाचनले राष्ट्रका सबै समस्याहरू समाधान हुनेछ”^{१३३} भनेर दिएको वचन पूरा भइहाल्ने छैन। निर्वाचनको प्रारम्भिक नतिजाले समावेशीकरणमा आश लगाएर बस्नेहरूलाई राम्रैसँग निराश तुल्याउन सक्छ। प्रत्यक्ष निर्वाचनका नतिजाहरू लैङ्गिक, क्षेत्रीय र जातीय विविधताका दृष्टिले निकै कम प्रतिनिधित्वपूर्ण हुन सक्छ र त्यसले समानुपातिक प्रतिनिधित्वको परिणामको निर्वाचनमा हुने ढिलाइले पनि उनीहरूमा सन्देह उत्पन्न गराउन सक्छ। मतगणनाको समग्र परिणाम निकलनलाई लाग्न सक्ने समयका बारेमा मतदाताहरूलाई सूचित गर्न निर्वाचन आयोगले अझ ठूलो प्रयत्न गर्नुपर्छ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरूले चाहेका छन्।^{१३४} संविधानसभामा नयाँ अनुहारहरू धेरै आउन सक्नेछन्, तर धेरैजसो वरिष्ठ राजनीतिज्ञहरू नै जितेर आउन सक्ने हुनाले उही पुरानो चाला भन्ने किसिमको प्रभाव दिन पनि सक्छ।

उजुरहरू पर्नु अवश्यम्भावी छ। त्रासपूर्ण वातावरण र अन्य किसिमका अस्वस्थ अभ्यासहरूको सिकार भएको ठान्ने दलहरूले उजुरी दर्ता गर्नेछन्। खास-खास कारणहरूले गर्दा भिन्न-भिन्न दल र समूहहरू बेखुसी हुन सक्छन्:

- **नेकपा (माओवादी)**। जनता आफ्नो साथमा रहेकाले विजयवाहेक अरू परिणाम धाँधलीबाट मात्र आउन सक्छ भनेर माओवादीहरूले बारम्बार भन्ने गरेका छन्। त्यसका साथै अन्य अवसरमा तिनका नेताहरूले प्रतिकूल परिणाम आए पनि त्यसलाई स्वीकार्ने कुरा बताएका छन्।^{१३५}

^{१३३} नेपाल सहायता समूहको बैठकमा प्रधानमन्त्री कोइरालाले भन्नुभयो, “अप्रिल १० मा निर्वाचन हुनेछ र मुलुकले सामना गरिरहेका सबै समस्याहरूको यसले समाधान गर्नेछ।” “PM assures donors about timely polls”, nepalnews.com, २९ फेब्रुअरी २००८।

^{१३४} अमेरिकी दुतावासले यस्ता प्रयत्नहरूलाई आर्थिक सहयोग दिने इच्छा गरेको छ। क्राइसिस ग्रुपसँगका अन्तरवार्ताहरू, निर्वाचन विज्ञहरू र अमेरिकी कूटनीतिज्ञहरू, काठमाडौं, मार्च २००८।

^{१३५} हेर्नुहोस् उदाहरणका लागि, “हामी संविधानसभाको जुनसुकै परिणामलाई स्वीकार गर्छौं: प्रचण्ड” ekantipur.com, २३ मार्च २००८।

माओवादीहरूको सरकारमा सहभागिता भए पनि उनीहरू आफ्नो आन्दोलन जारी रहेको ठान्दछन्। तसर्थ निर्वाचन अधिकारी र सुरक्षाबलहरूदेखि लिएर महत्त्वपूर्ण मन्त्रालयमा पकड जमाएका नेपाली काङ्ग्रेसका नेताहरूसमेतको “पुरानो सत्ता”ले बन्दोबस्त गरेको निर्वाचन भनी उनीहरू त्यसको भर्त्सना गर्न पनि सक्दछन्। केही गरी संविधानसभामा राजावादी काङ्ग्रेसीहरूको बहुमत आएमा त्यसलाई स्वीकार गर्न माओवादीहरूलाई निकै गाह्रो हुनेछ।

□ **नेका र एमाले।** प्रजातान्त्रिक युगका दुई प्रमुख दलहरू नेका र एमालेले निर्वाचनको परिणाम स्वीकार गर्ने विश्वासिलो प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका छन्। त्यति हुँदाहुँदै पनि उनीहरूले उदेकलाग्दो ढङ्गले थोरै मत प्राप्त गरेमा वातावरण अनुकूल नभएको वा प्राविधिक अनियमितताहरू भएको उजुरी गर्न सक्नेछन्। तैपनि यस्ता उजुरीहरू पूरै निर्वाचनलाई नै अस्वीकार गर्ने हदसम्मको हुनेछैन, बरु यस्ता उजुरीहरू मन्त्रालयहरूमा भाग पाउनका लागि मोलतोल गर्ने औजारका रूपमा प्रयोग हुन सक्नेछन्।

□ **मधेसी दलहरू।** अधिल्ला कुनै पनि संसदहरूमा भन्दा संविधानसभामा मधेसीहरूको प्रतिनिधित्व निश्चित रूपमा राम्रो हुनेछ। मधेसी दलहरूबाटभन्दा नेका र एमालेबाटै मधेसीहरू बढी निर्वाचित हुने सम्भावना पनि छ। मधेसी दलहरूबीच रहेको विभाजन तिनीहरूका निम्ति महँगो साबित हुन सक्छ। यसले उदारवादी मधेसी दलहरूभित्र बखेडा उत्पन्न गराएर सशस्त्र समूह र उग्रवादी सङ्गठनहरूको हात बलियो पार्न सक्छ। निर्वाचनमा कमजोर प्रदर्शनको मुख्य कारण मधेसी दलहरूबीच विभाजन नै हो भन्ने देखिएमा पनि उग्रवादीद्वारा पछि पारिर्वाट जोगिन सडक प्रदर्शन गर्न जानबाट उनीहरूलाई रोक्न कठिन हुन सक्छ। त्यस अवस्थामा असन्तुष्ट नेताविशेषलाई मन्त्रिमण्डलमा स्थान दिनु नै उनीहरूलाई फकाउने एकमात्र उपाय हुन सक्छ।

□ **राजावादीहरू।** माओवादीहरूले पुन्याएको अवरोधहरूबारे राप्रपा र अन्य राजावादी दलहरूले मिहिनेतसाथ अभिलेख राख्दै आएका छन् र त्यस किसिमका घटनाहरूका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोग, सञ्चारजगत र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई रिपोर्ट गर्दै आएका छन्। राजावादीहरू कसैले पनि उत्तम परिणामको अपेक्षा गरेका छैनन्, तर आफूलाई बेठीक र अस्वस्थ लागेको विषयमाथि प्रतिक्रिया दिन उनीहरू सायद पछि पर्ने छैनन्।

□ **अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिक्रिया।** मतदान र त्यसको परिणामका सम्बन्धमा सबैभन्दा प्रभावकारी र सम्भवतः सबैभन्दा छिटो प्रतिक्रिया भारतको हुनेछ। तथापि दिल्लीस्थित थुप्रै सरकारी निकाय र विचार निर्माताहरू एमाले जस्तो उदार

संसदीय वामपन्थीहरूबाट समेत सतर्क छन्। माओवादीको नेतृत्वमा सरकार बन्ने खालको परिणामबाहेक जुनसुकै परिणामलाई भारतले सहजै स्वीकार गर्न सक्छ।^{१३६} अमेरिकाले पनि माओवादीको नेतृत्वमा बन्ने सरकारलाई अस्वीकार गर्न सक्छ, यद्यपि दुवै मुलुकका कूटनीतिज्ञहरूले परिणाम होइन, प्रक्रियाको विश्वसनीयता सरोकारको विषय हुने कुरामा जोड दिएका छन्।^{१३७} माओवादीहरूले राम्रो परिणाम ल्याएको हेर्न नरुचाउने अन्य देशहरू आपत्ति प्रकट गर्ने विषयमा भारतकै पछि लाग्नेछन्। (त्यस्तो शिकायत गर्ने मौका मतदानअघि र मतदानकै दिन हुन सक्ने थुप्रै खाले हिंसात्मक गतिविधिहरूबाटै मिल्न सक्छ)। तर यदि भारतले निर्वाचन परिणामलाई मान्यता दियो भने अरू मुलुकले त्यसलाई नकार्ने सम्भावना निकै कम छ।

उजुरीहरू उपर कारवाही गर्ने प्राथमिक प्राधिकार निर्वाचन आयोग नै हो। आवश्यक भएमा आयोगले कुनै पनि निर्वाचन क्षेत्र वा मतदान केन्द्रको मतदान रद्द गर्न सक्छ।^{१३८} त्यसका साथै संविधानसभा अदालत पनि छ, जोसँग “संविधानसभाका सदस्यहरूको निर्वाचनसम्बन्धी समावेदनको सुनुवाइ र निक्क्याँल” गर्ने अधिकार रहेको छ।^{१३९} त्यसमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूमध्येबाट छानिएका तीन सदस्यहरूको इजलास रहेको छ। तथापि धेरैजसो अवस्थामा यस अदालतले मुद्दामा सङ्क्षिप्त सुनुवाइ प्रक्रिया अनुसरण गर्नेछ।^{१४०} तर कुनै पनि मुद्दाको किनारा लाग्न लामो समय लाग्न सक्नेछ। सबै साक्षीहरूको बयानको सुनुवाइ भइसकेपछि र प्रतिवादीले आफ्नो प्रत्युत्तर पेस गरिसकेपछि वा प्रत्युत्तर दिने म्याद गुम्निसकेपछि पनि अन्तिम फैसला सुनाउन अदालतलाई तीन महिनासम्म लाग्न सक्छ।^{१४१} ठूला जालसाजी वा अन्य अनियमितताहरू भएको भन्ने अभियोगलाई खण्डन गर्नलाई प्राविधिक

^{१३६} माओवादी-एमाले गठबन्धन सरकारबारेमा नयाँ दिल्लीको चिन्ता माओवादीहरूको वर्चस्व प्रभावशाली होला भन्ने डरबाट उत्पन्न भएको छ। तैपनि स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनबाट माओवादीले प्राप्त गर्ने विजयलाई स्वीकार गर्नेछ भन्ने कुरामा भारतले जोड दिएको छ। क्राइसिस ग्रुपसँगको अन्तर्वार्ता, वरिष्ठ भारतीय कूटनीतिज्ञ, मार्च २००८। तर साँच्चिकै त्यस्तै नतिजा आएको अवस्थामा चाहिँ यति ढुक्को प्रतिक्रिया नआउन पनि सक्छ।

^{१३७} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, अमेरिकी कूटनीतिज्ञहरू, काठमाडौँ, मार्च २००८।

^{१३८} मतदानमा धम्की, त्रास र अन्य अनुपयुक्त प्रभावहरू परेको भन्नेबारेमा परेका उजुरीहरूका सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले अनुसन्धान गर्नेछ। निर्वाचन आयोग ऐन १७(१)। यदि निर्वाचनसम्बन्धी गतिविधिहरू स्वतन्त्र र निष्पक्ष भएनन् भन्ने निर्वाचन आयोगलाई लागेमा आयोगले कुनै पनि निर्वाचन क्षेत्रको निर्वाचन रद्द गर्न सक्नेछ (वा कुनै एउटा वा सबै मतदान केन्द्रको निर्वाचन रद्द गर्न सक्नेछ।) ऐ.ऐ., १७(२)। निर्वाचनसम्बन्धी समावेदनको व्यवस्थापन र विधिहरूको पुस्तिका, २०६४।

^{१३९} संविधानसभा अदालत ऐन २०६३ को प्रस्तावना र ३(१)। अदालत स्थापनासम्बन्धी संवैधानिक प्रावधानले यसको कामको दायराबारे किट्टेरै यस्तो परिभाषा दिएको छ: “निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीहरूको जाँचबुझ गर्न”, अन्तरिम संविधानको धारा ११८।

^{१४०} संविधानसभा अदालत ऐन, २०६३, १०(१)।

^{१४१} ऐ.ऐ., १४(१)।

तयारी र समग्र व्यवस्थापनको पक्ष निकै महत्त्वपूर्ण हुनेछ। परेका उजुरीहरूको विषयमा समाधान निर्वाचन आयोगले नै दिए पनि वा त्यसलाई आयोगले अदालतमा पठाए पनि राजनीतिक दबाव कानुनी प्रावधानहरूभन्दा गह्रौं हुन सक्नेछ।

५. चुनौतीपूर्ण सङ्क्रमणकाल

क) अन्तरिमकालीन शासनको मार्गचित्र

सङ्क्रमणकाल थुप्रै सातासम्म लम्बिनेछ। मतदान निर्विघ्न सम्पन्न भएमा पनि अन्तिम परिणाम आउन कम्तीमा तीन साता लाग्नेछ भने संविधानसभाको पहिलो बैठक बस्न अर्को तीन सातासम्म लाग्नेछ। पुनःमतदानले यस कार्यतालिकालाई झनै लम्ब्याउन सक्नेछ। सङ्क्रमणकालका केही विषयहरूमा अन्तरिम संविधान अस्पष्ट छ भने केही विषयबारेमा त अन्तरिम संविधानमा उल्लेखसमेत गरिएको छैन। यस्तो अवस्थामा धेरै कुरा प्रमुख राजनीतिक खेलाडीहरूमा निर्भर रहन्छ। सबै प्रमुख पार्टीहरूले सातदलीय एकता तथा सहमतिमा आधारित शासन व्यवस्था कायम राखिराखे कुरा गरे तापनि यो कसरी कायम राखे भन्ने स्पष्ट समझदारी बनेको पाइँदैन। व्यापक एकताको सरकार बनाउने मोटामोटी प्रतिबद्धता व्यक्त भएको भए तापनि निर्वाचन परिणामको परिप्रेक्ष्यमा सरकारको नेतृत्व कसले गर्ने भन्नेबारे तथा मन्त्रालय बाँडफाँडका प्रश्नहरू अवश्य पनि तेर्सिन्छन्। सात दलले आफ्नो क्लबभिन्न अन्य दललाई प्रवेश दिन निकै गाह्रो मान्नेछन्। उनीहरूबीचको सम्बन्ध सुमधुर नभए तापनि उनीहरू त्यसैमा रमाएका छन्। तर एउटा एकताबद्ध स्थिर सरकार बनाउनका लागि मधेसी दलहरू, प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने धेरै व्यक्तिहरू तथा नरम खाले राजावादीहरूसमेतको एउटा फराकिलो प्रतिनिधित्वको आवश्यकता पर्दछ। त्यसका लागि ठूलो मनोवैज्ञानिक परिवर्तन हुनु जरुरी छ।

संविधानसभाको पहिलो बैठक भएर स्वतः विघटित नभएसम्म अन्तरिम व्यवस्थापिका संसद कायमै रहिरहनेछ।^{१४२} अन्तरिम संविधानले कार्यपालिकाको सङ्क्रमणकालीन परिवर्तनका बारेमा केही उल्लेख नगरे तापनि व्यवस्थापिका संसद यथावत् रहँदासम्म प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को निरन्तरता पनि कायम नै रहन्छ। यसको अर्थ हो :राजीनामा दिएमा, अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा, व्यवस्थापिका संसदको सदस्य नरहेमा वा मृत्यु भएमा मात्र प्रधानमन्त्री परिवर्तन हुन सक्छ।^{१४३} अन्तरिम संविधानले संविधानसभाको गठनपछि नै नयाँ सरकार गठन हुने व्यवस्था गरे पनि सामान्यतया संविधानसभाकै स्वरूपबमोजिम सरकार बनाउनुपर्ने कुरा निर्दिष्ट गरेको छ।^{१४४} अन्तरिम संविधानअनुसार प्रधानमन्त्री सहमतिमा चुनिनुपर्दछ, त्यसो हुन नसकेमा दुईतिहाइबाट चुनिनुपर्दछ, मन्त्रीहरू भने सहमतिमा नै चुनिनुपर्दछ।^{१४५} “सहमति” भन्नाले सातदलीय सहमति भनेर परिभाषित गरिएको हुनाले संविधानसभाको

^{१४२} अन्तरिम संविधानको धारा ४५(४): “व्यवस्थापिका संसदको समयावधि संविधानसभाको पहिलो बैठकपछि सकिनेछ।”

^{१४३} ऐ.ऐ., धारा ३८(७) अविश्वासको प्रस्तावमाथि गरिने मतदानका सम्बन्धमा अन्तरिम संविधानको धारा ५५“क” मा व्याख्या गरिएको छ।

^{१४४} “संविधानसभाको गठन भएपछि कार्यकारी अधिकारको अभ्यास, मन्त्रिपरिषद्को गठन र यससम्बन्धी अन्य कुराहरू यस खण्ड प्रावधानहरूबमोजिम हुनेछ।” ऐ.ऐ., धारा ४४।

^{१४५} ऐ.ऐ., धारा ३८(१-३)।

निर्वाचनको परिणाम जस्तोसुकै आए पनि सात दलको संवैधानिक स्थिति साबिकबमोजिम नै कायम रहने देखिन्छ।^{१४६}

प्रधानमन्त्री कोइरालाले निर्वाचनपछि राजनीतिबाट विश्राम लिने कुरा गरे तापनि उनको यो भनाइ पक्कापक्की हो भन्नेमा शङ्का छ। विश्राम कहिले लिने भन्ने पनि त्यति स्पष्ट छैन। उनको नाम नेकाको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सूचीमा रहेकै छ। उनले संविधानसभाको पहिलो बैठक अगावै पदत्याग गरे व्यवस्थापिकाको सहमतिमा वा दुईतिहाइ बहुमतबाट उनको उत्तराधिकारीको चयन गर्नुपर्नेछ। माओवादीले मिलीजुली सरकारको समर्थन गर्ने बताएको छ तर आफ्नो चुनावी घोषणापत्रमा कार्यकारी राष्ट्रपति बनाउने तथा सहमतिका आधारमा नयाँ सङ्क्रमणकालीन सरकार बनाउनमा संविधानसभाको समर्थन खोज्ने उल्लेख गरेको छ।^{१४७} एमालेले चाहिँ “सवैभन्दा ठूलो दलको नेतृत्वमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वका आधारमा” सरकार बन्ने बताएको छ। त्यसको अर्थ के हो भने पर्याप्त प्रतिनिधित्व भएको कुनै पनि दलले मन्त्रपरिषद्मा स्थान पाउन सक्छ।^{१४८} अन्य दलहरूले चाहिँ संविधानसभाको सुरुआत धेरै संरचनागत परिवर्तनका लागि दबाव दिने उपयुक्त अवसरका रूपमा हेरेका हुन सक्छन्।

सङ्क्रमणकाललाई व्यवस्थित गर्न अवश्य अप्ठेरो हुनेछ। आधारभूत रूपमा अन्तरदलीय सम्मति हुँदाहुँदै पनि निर्वाचनअघिको अवधिमा सरकार कमजोर देखिएको छ भने निर्वाचनपछि पूरै बेकम्मा पनि बन्न सक्छ, खासगरी शक्तिको व्यापक बाँडफाँड गर्नुपर्ने खालको निर्वाचनको परिणाम आएको अवस्थामा। निर्वाचनका विवादहरू व्यवस्थित गर्नेदेखि संविधानसभा गठन गर्ने तथा नयाँ सरकार बनाउनेसम्मका व्यवस्था गर्नका लागि यो अन्तरिमकालमा सरकारले कठोर निर्णय लिन सक्नुपर्दछ। वर्तमान सरकारले विशेषतः सुरक्षा व्यवस्थालाई दरिलो बनाउनु पर्नेछ, किनभने निर्वाचनपछि उत्पन्न हुन सक्ने अस्थिरताले सैन्य परिचालन वा अन्य गम्भीर कदमको नयाँ माग गर्न बेर लाग्ने छैन।

ख) संविधानसभाको पहिलो बैठक

निर्वाचन आयोगले निर्वाचनको अन्तिम परिणाम घोषणा गरेको २१ दिनभित्र प्रधानमन्त्रीले संविधानसभाको पहिलो बैठक बोलाउनुपर्ने व्यवस्था छ।^{१४९} “पहिलो बैठक” पहिलो दिनको एउटा मात्र सत्र हुने भन्ने सामान्य बुझाइ भए तापनि विवाद तथा अन्य प्रक्रियागत ढिलाइले गर्दा यो कैयौं दिन लम्बिन सक्छ।^{१५०} यसका प्रशासकीय

^{१४६} “यस संविधानको प्रयोजनका लागि “राजनीतिक सहमति” भन्नाले सात राजनीतिक दलहरूबीच भएको राजनीतिक सहमति भन्ने बुझनुपर्दछ।” अन्तरिम संविधान, धारा ३७(१), व्याख्यात्मक टिप्पणी। नयाँ सरकारको गठन गर्ने काम यो र अन्य प्रावधानअनुरूप गरिनेछ। ऐ.ऐ., धारा ४४।

^{१४७} नेकपा माओवादीको प्रतिबद्धतापत्र, पृ. १९।

^{१४८} एमालेको घोषणापत्र, पृ. ३८।

^{१४९} अन्तरिम संविधान, धारा ६९(१)।

^{१५०} बोलीचालीमा सामान्यतः “मिटिङ” भनेर प्रयोग हुने शब्दलाई नेपाली भाषाका आधिकारिक व्यक्तिहरू “बैठक” शब्द प्रयोग गरिन्छ। त्यसैगरी अङ्ग्रेजीको प्रचलित शब्द “सेसन”को सट्टामा “अधिवेशन” भन्ने गरिन्छ।

कार्यमा सभामुख तथा उपसभामुखको चयन, नयाँ सरकारको गठन तथा नयाँ संविधानको निर्माणका प्रक्रियासम्बन्धी आधारभूत नियम तर्जुमा आदि पर्दछन्। (यसबाहेक संविधानको मस्यौदा तयार गर्ने तथा विधायिकी कार्यको जिम्मेवारीको बाँडफाँड पर्दछन्।) यस्ता निर्णय लिने क्रम तथा यसको समयसीमाका सम्बन्धमा अन्तरिम संविधानमा कुनै व्यवस्था गरिएको छैन। मन्त्रिमण्डलको गठन भए लगत्तै यसले सहमतिका आधारमा २६ जना प्रतिनिधिको मनोनयन गर्नुपर्दछ। तर संविधानसभा बाँडिएको अवस्थामा यो प्रक्रिया विवादास्पद साबित हुन सक्छ।

अन्तरिम संविधान भन्छ :“संविधानसभाको पहिलो बैठकले गणतन्त्र कार्यान्वयन गर्नेछ” तर यसले न कार्यान्वयनको परिभाषा गरेको छ, न त त्यसका लागि कुनै कार्ययोजना नै निर्दिष्ट गरेको छ।^{१५१} संविधानसभाको बैठकबाट स्वतः कार्यान्वयन भइहाल्ने देखिँदैन। त्यस उपर सम्भवतः भोट हुन सक्नेछ। अहिलेका सात दलहरू अक्षरमा नभए पनि भावनामा कार्यान्वयनको समर्थन निम्ति मतदान गराउने पक्षमा हुन सक्छन्। सुरुमा अन्तरिम संविधानले संविधानसभाको पहिलो बैठकको सामान्य बहुमतद्वारा राजाका बारेमा निर्णय लिने कुरा तोकेकोमा पछि माथि उल्लेख भएअनुसारको भाषाको प्रयोग गरिएको हुनाले यसबाट कुनै न कुनै किसिमको मतदानको आवश्यकता पर्न सक्ने बुझिन्छ।^{१५२} सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको कार्यान्वयन सम्बन्धमा आफ्नो बुझाइबारे विस्तृत विवरण प्रस्तुत गर्ने दल माओवादी मात्र हो। त्यसमा अन्तरिम राष्ट्रपतिद्वारा राजालाई विस्थापित गर्ने जस्तो तत्कालको व्यावहारिक कुरादेखि माओवादीको सङ्क्रमणकालीन आर्थिक नीतिजस्तो व्यापक नीतिसम्म परेका छन्।^{१५३} नेकाले चुनाव घोषणापत्रमा यसबारे कुनै सङ्केत गरेको छैन, साथै यसबारे काङ्ग्रेसका नेताहरूका टिप्पणी पनि अस्पष्ट नै छन्।^{१५४}

तथापि अन्तरिम संविधानका ती शब्दहरू धेरै ठाउँमा साटासाट भएका छन्। कतै कतै त “बैठक” शब्द नै अधिवेशनको निम्ति प्रयोग भएको छ। (उदाहरण: ऐ.ऐ., धारा ८८(२)) एक जना संवैधानिक कानूनका विशेषज्ञ के भन्छन् भने “पहिलो बैठक” भन्नाले प्रक्रियागत मुद्दाहरू सुल्झाउन बस्ने सुरुको बैठकभन्दा बेग्लै बैठक पनि हुन सक्छ। काङ्ग्रेस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, मार्च २००८। संविधानको धारा १५९(२) को सन्दर्भमा शब्दको व्याख्यामा विवाद हुन सक्ने ठाउँ देखिन्छ।

^{१५१} ऐ.ऐ., धारा १५९(२), तेइस बुँदे सम्झौतालाई प्रतिबिम्बित गर्नका निम्ति तेस्रो संशोधनमा यस धारालाई संशोधन गरिएको थियो, २८ डिसेम्बर २००७।

^{१५२} ऐ.ऐ., धारा १५९(३) पहिला यस्तो थियो: “यस संविधानको अरू ठाउँमा जेसुकै लेखिएको भए पनि संविधानसभाको पहिलो बैठकले सामान्य बहुमतद्वारा राजतन्त्र रहने कि नरहने भन्ने निर्णय गर्नेछ।”

^{१५३} नेकपा माओवादीको प्रतिबद्धतापत्र, पृ. १९।

^{१५४} प्रधानमन्त्री कोइरालाका सम्भावित उत्तराधिकारी शेरबहादुर देउवाले एउटा अन्तर्वार्तामा प्रक्रियाका सम्बन्धमा सोधिएको प्रश्नमा अस्पष्ट उत्तर दिएका थिए:

“प्रश्न: उदाहरणका लागि गणतन्त्रको मुद्दालाई नै लिऊँ, कसैले यसलाई संविधानसभाको पहिलो बैठकपछि लागू गरिनेछ भनेका छन् भने अन्यले त्यसमा असहमति जनाएका छन्। के हुन्छ त?”

नेका र राजावादीहरूले चुनावमा राम्रो गर्न सके गणतन्त्रको विपक्षमा मतदान गरेर वा जनमतसङ्ग्रहका लागि अभियान चलाएर राजाको भविष्यको प्रश्नलाई फेरि उठाउन सक्छन्। माओवादीले संविधानसभालाई एउटा नौलो सुरुआतको बिन्दुको अवसरका रूपमा लिएको कुरा आफ्नो घोषणापत्रमा उल्लेख गरिसकेका छन्। उदाहरणका लागि, कार्यवाहक राष्ट्रपति नियुक्ति गर्ने कुरा उनीहरूले अघि सारेका छन्। यी अवरोधहरूलाई पार लगाइहाले पनि कार्यान्वयनको प्रश्नलाई सम्बोधन गर्नेपनि हुन्छ। गणतन्त्रले स्वीकृति पाएमा राजाको तात्कालिक भविष्य र राष्ट्रप्रमुखको नियुक्तिको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ। अन्तरिम संविधान वा अन्य कुनै पनि लिखित सम्झौताले गणतन्त्र कार्यान्वयन प्रक्रियाबारे सम्बोधन नगरेकाले यी विषयहरू विवादपूर्ण हुने निश्चित छ।

ग) अस्थिरताका सम्भावित कारक तत्त्वहरू

दुई सेना। नेपाली सेना र माओवादी सेना दुवै आवश्यक परे लड्ने गरी पहिलेकै जस्तो बलियो अवस्थामा रहेका छन्। यीमध्ये पहिलो सेनाचाहिँ कमजोर सरकार तथा गिर्दो सार्वजनिक सुरक्षा अनि थप भर्ती गरेका कारणले) जनतामाझ आफ्नो खस्केको मर्यादालाई पुनःस्थापित गरी पहिले हेरी अझै सुदृढ बनेको छ। यसैगरी राजनीतिक हस्तक्षेप गर्नमा पनि बढी साहसिक देखिएको छ। खासगरी माओवादी सेनाको समायोजन तथा मधेसी समूहसँगको आठ बुँदे सम्झौतामा सेनामा मधेसी समूहलाई प्रवेश दिनेसम्बन्धी बुँदालाई सार्वजनिक रूपमा अस्वीकार गरेर यसले त्यस्तो साहस देखाएको छ। प्रधान सेनापति रुक्माडुगत कटुवालले सेना दिवसका अवसरमा “संवैधानिक कानूनद्वारा स्थापित” कुनै पनि सरकारको आदेशलाई सम्मान गर्ने आफ्नो प्रतिबद्धता व्यक्त गरे।^{१५५} यसअघि जस्तो माओवादी सेनाको समायोजनसम्बन्धी आफ्नो बनाइलाई गलत रूपमा बुझिएको^{१५६} नभनी यसपालि भोलिपल्टै सेनाको प्रवक्तमार्फत आफ्नो बनाइलाई अझै स्पष्ट पार्न लगाए।^{१५७} २० मार्च २००८ का दिन राष्ट्रिय सार्वभौमिकता तथा क्षेत्रीय अखण्डतामा सम्झौता गर्न चाहने

देउवा: यसको अर्थ पहिलो बैठकको पहिलो सत्र भन्ने पनि हुन सक्छ, तर ठ्याक्रे यस्तै हुन्छ भन्ने छैन। राष्ट्रपति कसरी चुन्ने भन्ने विषयले समय लिन सक्छ।

प्रश्न: गणतन्त्र कसरी आउँछ त? राजा नारायणहिटी दरबारबाट निकालिन्छन् कि के हो?

देउवा: राजाले के गर्छन्, नेपालमै बस्छन् कि देश छाडेर जान्छन् भन्ने कुरा थाहा छैन।”, अन्तरवार्ता, ekantipur.com, १५ मार्च २००८।

^{१५५} “सेना दिवस २०६४ को उपलक्ष्यमा नेपाली सेनाका सकल दर्जालाई प्रधान सेनापतिको सन्देश”, नेपाली सेनाको प्रधान कार्यालय, ६ मार्च २००८। नेपाली सेनाको वेबसाइटको अनुच्छेद ५, www.nepalarmy.mil.np/news.php?news id=2173&& lan=np.

^{१५६} हेर्नुहोस् “No need to create wave out of my remarks: Army chief”, ekantipur.com, १३ जनवरी २००८।

^{१५७} सेनाका प्रवक्ता ब्रिगेडियर जेनेल रमीन्द्र छेत्रीको बनाइ यसरी उद्धृत गरिएको छ: “माओवादी लडाकूहरूलाई नेपाली सेनामा एकीकरण गरिनेछ भनेर कतै उल्लेख गरिएको छैन। राजनीतिक रूपले सक्रिय व्यक्तिहरूलाई सेनामा भर्ती गर्न सकिँदैन। त्यसैगरी, जातीय समूह वा समुदायका आधारमा सामूहिक भर्ती हुन सक्दैन।” “NA no to recruitment of politically indoctrinated”, nepalnews.com, ८ मार्च २००८।

कुनै पनि तत्त्व र बलपूर्वक सत्ता कब्जा गर्ने कुनै पनि प्रयासलाई किमार्थ सहन गर्न नसक्ने चेतावनी पनि नेपाली सेनाले दियो।^{१५८}

जनमुक्ति सेनाका लडाकाहरूलाई नेपाली सेनामा समायोजन गर्ने सम्बन्धमा कुनै प्रगति नहुनुलाई माओवादी विरोधी रुढिवादीहरूले विजयका रूपमा लिए तापनि वास्तवमा सशस्त्र माओवादी कमरेडहरूका मनले चाहेको नै त्यही हो। निर्वाचनअगाडि नै सेना समायोजन गर्नुपर्छ भन्ने २७ डिसेम्बर २००७ मा आएको प्रचण्डको बनाइ र जनवरी २००८ मा आएर निर्वाचन सम्पन्न नहुँदासम्म समायोजन नगर्ने भनेर गरिएको निर्णयको फेरबदललाई एकथरीले नरमपन्थीको विजयका रूपमा लिएका छन्। तर जनमुक्ति सेनालाई अप्रिल ११ सम्म अहिलेकै अवस्थामा राख्नुपर्छ भन्नेहरूको पक्षमा यो कुरा मानिएको हो। जनमुक्ति सेनाका सैनिकहरू निर्वाचन अभियानमा जुटेका छन् (केही त उम्मेदवारकै रूपमा खडा भएका छन्)। एक समयमा अधिकतम १२ प्रतिशत लडाकाहरूलाई बाहिर निस्कने अनुमति दिनुपर्नेमा केही शिविरहरूले त्यसभन्दा बढ्ता लडाकाहरूलाई बाहिर जान छुट दिएको विश्वास अनमिनले गरेको छ।^{१५९} दुवैतिरका सेनाले आफ्नो सामर्थ्यलाई जुन किसिमले बढाउँदै लगेको छ त्यो शान्ति प्रक्रियाको सबभन्दा खतरनाक कमजोरीका रूपमा देखिन्छ। दुवै सेना गैरसैनिक राजनीतिक शक्तिको नियन्त्रणमा संयमित रूपमा रहने र राजनीतिबाहिर रहेर निर्वाचन सम्पन्न गर्न सघाउ पुऱ्याउने प्रतिबद्धता नै नोभेम्बर २००६ को विस्तृत शान्ति सम्झौताको सार हो। तर यस्तो भइरहेको छैन, दुवैथरी आआफ्नै स्वार्थ रक्षामा तल्लीन छन् र भिड्न तम्तयार छन्।

राजावादीहरूको प्रतिगामी चाल। धेरैजसो राजावादीहरूले राजतन्त्रका सम्बन्धमा संविधानसभाको निर्णयलाई स्वीकार्ने सङ्केत दिइसकेका भए तापनि राजा तथा उनका कट्टर समर्थकहरूलाई यो कुरा पचाउन गाह्रो हुनेछ। उनीहरूका विकल्प साँघुरिँदै गएका छन्, त्यसकारण त्यस प्रक्रियालाई रोक्न निर्वाचनअगाडि वा पछाडि गडबडी मचाउनु नै उनीहरूका लागि थोरैमध्येको एउटा उपाय हो।^{१६०} राजाले केही मात्रामा मुख खोल्न थालेका छन्। (उनले लामो मौनतापछि दुईओटा अन्तर्वार्ता दिएका छन्) तैपनि उनले आफू संविधानसभाका विरुद्धमा देखिने गरी प्रत्यक्ष रूपमा कुनै सार्वजनिक अभिव्यक्ति

^{१५८} “बलजपती सत्ता कब्जा गर्न खोज्ने तत्त्वहरूको सामु नेपाली सेना झुक्ने छैन”, nepalnews.com, २० मार्च २००८।

^{१५९} हेर्नुहोस् “निर्वाचन रिपोर्ट नं १”, अनमिन, काठमाडौँ, २२ मार्च २००८, अनमिनको वेबसाइट, www.unmin.org.np/downloads/publications/2008-03-22-UNMIN.Election.Report.1.ENG.pdf, २००८ मार्च २२। निःशस्त्र जनमुक्ति सेना र नेपाली सेनाका सिपाहीहरू आफ्नो शिविर वा व्यारेकबाट सादा पोसाकमा औषधी उपचार वा पारिवारिक भेटघाटका निमित्त बिदा लिएर बाहिर जान सक्छन्, तर एक पटकमा एक ठाउँबाट १२ प्रतिशतभन्दा बढी जान सक्दैनन्। “हतियार र सेना व्यवस्थापनको अनुगमनका सम्बन्धमा गरिएको सम्झौता”, ८ डिसेम्बर २००६, अनुच्छेद ५.२(५)।

^{१६०} हेर्नुहोस् किरण नेपालको “अन्तिम लडाईँ”, हिमाल खबरपत्रिका, २८ फेब्रुअरी २००८। यस लेखमा पूर्व शाही मन्त्री टङ्क ढकाललाई उद्धृत गरेर राजा राखेर मात्रै चुनाव हुन सक्छ र यदि ज्ञानेन्द्रलाई किनारा लगाइयो भने “ठूलो रक्तपात” हुनेछ भन्ने चेतावनी दिएको उद्धृत गरिएको छ।

दिएका छैनन्। नेकाभित्रका केही समूहहरू धेरथोर सन् १९९० को संविधानलाई नै फर्काउनेलागायतका विकल्पका बारेमा खुला रूपमा छलफल गरिरहेका छन्। पूर्व प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराईले यसबारे विचार मिल्नेहरूको बैठक राखेर योजना बनाउन छलफल पनि गराए। राप्रपा (राष्ट्रवादी) अझै पनि जनमतसङ्ग्रहका लागि नै लडिरहेको छ तर त्यस कुराले उल्लेख्य समर्थन प्राप्त गर्न सक्छ जस्तो देखिँदैन। “प्रजातान्त्रिक कू” गर्ने योजनाबारे कुरा चलाउने राजा निकटका केही मानिसहरू पनि छन्, तापनि सेनाले अन्तरराष्ट्रिय समर्थन तथा गैरसैनिक राजनीतिक छाता नपाईकन राजाकै भरमा हात हाल्न गाह्रो छ।

राजावादीहरूले राजतन्त्रको जीवनरक्षाका लागि गोप्य रूपमा भारतले प्रत्याभूति दिइसकेको भन्ने रट लगाउने गर्छन्। तर मधेसी समस्याको समाधानले दिल्ली राजालाई निःशर्त जीवनदान नदिने निष्कर्षमा पुगेको देखाउँछ।^{१६१} संविधानसभा निर्वाचनको वैधानिकताबारे प्रश्न उठाउनु, सहानुभूति राख्ने विधायकहरूलाई प्रयोग गरेर समय लम्ब्याउँदै जानु उनीहरूले चल्न सक्ने केही चालहरू हुन्, जो त्यति बलिया उपाय होइनन्। विभिन्न मतसर्वेक्षणहरूले देखाएअनुसार उल्लेख्य मात्राको अल्पसङ्ख्यक अझै पनि कुनै न कुनै प्रकारको राजतन्त्रका पक्षमा छ। तर त्यस अमूर्त विश्वासलाई एउटा व्यावहारिक उद्धार योजनामा ढाल्ने उपाय खासै छैन भने पनि हुन्छ।^{१६२} तथापि अन्तिम तथा सम्भवतः हिंसात्मक सङ्घर्षविना राजतन्त्रको लोप होलाजस्तो लाग्दैन। व्यापक जनादेशविना नै गणतन्त्रको स्थापना गरिएमा राजावादीहरूले भविष्यमा राजा फर्काउने आफ्नो आशा पालिरहन पनि सक्छन्।

कमजोर शान्ति प्रक्रिया। एकातिर सातदलीय एकता कहिलेकाहीं श्रृङ्घारिकभन्दा केही बढी मात्र रहेको देखिन्छ भने अर्कोतिर शान्ति प्रक्रिया कार्यान्वयन नगरिएका समझदारीहरूको पुलिन्दा मात्र बन्न पुगेको छ। तेइस बुँदे सम्झौतामाथि दृढता व्यक्त गरिएपछि पनि विस्तृत शान्ति सम्झौताका महत्त्वपूर्ण पक्षहरूलाई सम्बोधन गरिएका छैनन्। निर्वाचनको परिणाम जे आए पनि माओवादीहरूले आफ्ना

गौरसंसदीय हतकन्डाहरूलाई सकेसम्म जोगाइराख्न खोज्नेछन् र उनीहरूले आफ्ना समानान्तर शक्ति संरचनालाई भङ्ग गर्ने छाँट पनि देखिँदैन। ६ फेब्रुअरीमा उनीहरूले आफ्नो क्रान्तिकारी जनपरिषद् पुनःस्थापित गर्ने घोषणा गर्नाले ती संरचनाहरू भङ्ग गर्ने उनीहरूको वचनबद्धतामा शङ्का उब्जाएको छ।^{१६३}

शान्ति मार्गका खतरा केवल सशस्त्र माओवादीहरू वा राजावादीहरू होइनन्। मधेसी तथा जनजाति आन्दोलनका अनुभवले के देखाएको छ भने अतिवाद विभिन्न स्रोतबाट जन्मन सक्छ र त्यसले द्रुतगतिमा हिंसात्मक रूप लिन पुग्दछ। द्वन्द्वको आधारभूत संरचनालाई नै परिवर्तन गर्न सक्ने शान्ति प्रक्रियाको अभावमा संविधानसभालाई नै रामबाण ठान्नु भ्रम सिवाय केही होइन। फितलो शासन तथा शान्ति सुरक्षाको कमजोर व्यवस्थाले निर्वाचन पूर्वको अवधिलाई थडिथलो बनाएको छ भने निर्वाचनपछि सम्भवतः यो समस्या अझै गम्भीर बनेछ।

^{१६१} नयाँ दिल्लीबाट अनुमोदन गरिएको तेइस बुँदे सम्झौतामा गणतन्त्रको उल्लेख भएपछि पनि भारतले राजाको उद्धार गर्नेछ भन्ने कुरामा राजावादीहरू विश्वस्त थिए। कट्टर दरबारमुखी दल राप्रपा (नेपाल) का तत्कालीन नेता रवीन्द्रनाथ शर्मांले भनेका थिए, “भारतले अझैसम्म पनि राजतन्त्रका लागि ठाउँ राखेको छ। भारतले राजासँग कुरा गरिरहेको छ भन्ने मलाई लाग्छ।” अन्तर्वार्ता, *Spotlight*, २८ डिसेम्बर २००७। संयुक्त लोकतान्त्रिक मधेसी मोर्चासँग सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रप्रति प्रतिबद्धता सुनिश्चित गर्ने आठ बुँदे समझदारीमा प्रधानमन्त्रीको हस्ताक्षर परेबाट र सूर्यबहादुर थापा जस्ता राजावादी नेताहरूको बोली फेरिएबाट भारतले उद्धार गर्ला भन्ने आशा निकै पर धकेलिएको देखाउँछ।

^{१६२} राजतन्त्रलाई ४९ प्रतिशतले समर्थन गर्छन् भन्ने खाले एउटा सर्वेक्षणबाट राजावादीहरूले प्राण धानेका छन्, सुधीन्द्र शर्मा र पवनकुमार सेन, “नेपालको समकालीन राजनीतिक अवस्था: राष्ट्रव्यापी मतसर्वेक्षण” इन्टरडिसिप्लिनरी एनलिसिस, काठमाडौं, मार्च २००८। अप्रिल २००७ मा गरिएको अर्को एउटा बृहत् मतसर्वेक्षणले ५९ प्रतिशत जनता गणतन्त्रको पक्षमा देखाएको छ र यसले राजतन्त्रप्रति समर्थन घटिरहेको देखाएको छ। “State of Democracy in Nepal”, International IDEA, जून २००७, www.idea.int/asia_pacific/nepal/upload/nepal_survey_keyfindings07.pdf.

^{१६३} प्रेस वक्तव्य, संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्, काठमाडौं, ६ फेब्रुअरी २००८।

६. संविधानसभा र त्यसपछि

क) संविधानसभाको प्रकृति

संविधानसभा एक सार्वभौम निकाय हुनेछ, जसलाई आफ्नो आन्तरिक कामकारवाही आफैले तोक्ने पूर्ण स्वतन्त्रता हुनेछ।^{१६४} सिद्धान्ततः वर्तमान सरकार वा यसका गठबन्धन दलहरूले गरेका कुनै पनि सम्झौतालाई सकार्क वा खारेज गर्न यो स्वतन्त्र हुनेछ। यसका अलावा संविधानसभाको दुईतिहाइ मतले अन्तरिम संविधान संशोधनसमेत गर्न सक्छ।^{१६५} संविधानसभाका उद्देश्यहरूलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएको छैन, तथापि विस्तृत शान्ति सम्झौता एवं अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा केही उद्देश्यहरू उल्लेख गरिएका छन् जसमा बाध्यकारी रूपमा नभए पनि केही मार्गदर्शन भने गरिएको छ।^{१६६} प्रमुख दलहरूले व्यक्त गरेका उद्देश्यहरूमा राज्य सञ्चालनका आधारभूत सिद्धान्तहरू उपर उनीहरूबीच मोटामोटी सहमति देखिए पनि यसप्रति हेर्ने दृष्टिकोणमा भने दलहरूका घोषणापत्रहरूमा भिन्नता पाइन्छ।

कार्यविधि। अन्तरिम संविधानले भिन्न किसिमको निर्णय प्रक्रियाको व्यवस्था गरेको छ। राजतन्त्रको प्रश्नबाहेक संविधानका अन्य सबै प्रस्तावना र धाराहरू सर्वसम्मत रूपमा पारित गरिनुपर्ने, सर्वसम्मत हुन नसकेसम्म आपसी परामर्श गर्नुपर्ने जस्ता समय लाग्ने प्रक्रियाहरू र एउटै विरोधी मत भए पनि मतदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। प्रत्येक धारा उपर मेलसित मतदान गर्नुपर्नेछ। संविधानसभाका सम्पूर्ण सदस्य सङ्ख्याको कम्तीमा दुईतिहाइ सदस्य उपस्थित भएको बैठकबाट सर्वसम्मतिबाट पारित गर्नुपर्नेछ।^{१६७} कुनै प्रस्ताव सर्वसम्मतिबाट पारित हुन नसकेमा २१ दिनभित्र त्यस उपर पुनःमतदात हुनुअघि संसदीय दलका नेताहरूमाझ परामर्शका

^{१६४} १६४ संविधानसभासम्बन्धी संवैधानिक प्रावधानहरूबारे हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुपको रिपोर्ट *नेपालको संवैधानिक प्रक्रिया*, माथि उल्लेखित www.undp.org.np/constitutionbuilding/. “नेपालमा संविधान निर्माण” ३-४ मार्च २००७ को सम्मेलनको प्रतिवेदन जुन निकै नै उपयोगी छ। www.undp.org.np/constitutionbuilding/elibrary/constitutionnepal/First%20Report%20Full%20English.pdf.

^{१६५} १६५ अन्तरिम संविधानको धारा १४८ मा व्यवस्थापिका संसदलाई संविधान संशोधनसम्बन्धी यस्तो अधिकार दिइएको छ र धारा ५९ मा संविधानसभाले व्यवस्थापिका संसदको अधिकार प्रयोग गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ।

^{१६६} विस्तृत शान्ति सम्झौताको प्रस्तावनामा नयाँ संविधानका कार्यहरूलाई यसरी उल्लेख गरिएको छ। “राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना, वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय र लैङ्गिक, समस्या” समाधान गर्न, तथा “प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता” का सिद्धान्तहरू रहेका छन्। अन्तरिम संविधानमा यी कुराहरू समावेश गरिएको भए पनि अब बन्ने संविधान सोहीअनुरूप हुनुपर्छ भन्ने छैन। हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट, *नेपालको संवैधानिक प्रक्रिया*, पृ. १०।

^{१६७} अन्तरिम संविधान धारा ७०(१)-(२)। सदस्य जानाजान अनुपस्थित भएमा के हुने भन्ने कुरा अस्पष्ट छ।

लागि पठाइनेछ। त्यस्तो मतदानबाट पनि सर्वसम्मति आउन नसकेमा पुनः दुईतिहाइ मतद्वारा प्रस्ताव पारित गर्नुपर्नेछ।^{१६८} यस संविधानमा अन्यत्र व्यवस्था भएकोमा बाहेक सम्पूर्ण सदस्य सङ्ख्याको दुईतिहाइ बहुमतले राष्ट्रिय महत्त्वको कुनै विषयमा जनमतसङ्ग्रहबाट निर्णय गर्न आवश्यक छ भनी निर्णय गरेमा जनमतसङ्ग्रहमा जान सकिने व्यवस्था गरेको छ।^{१६९} यसमा राजतन्त्रका बारेमा जनमतसङ्ग्रहमा जान सकिने प्रावधान भने राखिएको छैन। गणतन्त्रलाई तत्काल कार्यान्वयन गर्ने भन्ने स्पष्ट प्रावधानले यस्तो सम्भावनाको अन्त्य गरेको हो।^{१७०}

सर्वसम्मत निर्णयको यस्तो व्यवस्थाले सहमति जुटाउनका लागि प्रोत्साहन गर्ने भए पनि यसले गर्दा निर्णय हुनबाट रोक्ने मौका मिल्नेछ। दलका नेताहरूलाई दिइएको भूमिकाले खुला छलफलको सङ्घा अनुचित लेनदेनका लागि प्रोत्साहित गर्न सक्नेछ। प्रस्ताव तयार गर्ने, मस्यौदा लेख्ने र मतदान गर्नेसम्बन्धी प्रावधानहरूको अभावले गर्दा सांसदहरूमाथि राजनैतिक नेताहरूको अझ बढी नियन्त्रण कायम रहनेछ। संविधानसभाले संविधान निर्माणका लागि आवश्यक ठानेको मात्रामा समितिहरू गठन गर्न सक्नेछ वा संविधान निर्माण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन छुट्टै सचिवालयको गठन गर्न सक्नेछ वा सर्वदलीय समितिलाई मस्यौदा तयार गर्ने कामको जिम्मा दिन सक्नेछ।^{१७१} कुनै निश्चित प्रकारको संयन्त्र बनाउँदा आफ्नो दललाई फाइदा हुन्छ भन्ने कुनै दललाई लागेमा त्यस्तो संयन्त्र निर्माण उपरको छलफल जटिल बन्न पुग्नेछ। यद्यपि त्यस्ता समिति वा संयन्त्रहरूले पारदर्शी रूपमा काम गरेका खण्डमा र छलफलका लागि तयार पारिएको मस्यौदा सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराएमा प्रक्रियाप्रतिको विश्वासलाई मजबुत बनाउन सकिन्छ।

व्यवस्थापिकाका रूपमा संविधानसभा। संविधानसभाको दोहोरो भूमिकाले खर्च कटौती गर्छ र मतदानको जटिलताबाट जोगाउँछ। तर त्यसले संविधान निर्माण र व्यवस्थापिकाको कार्य एकसाथ गर्दा लेनदेन वा मोलतोल हुन सक्ने जोखिमलाई बढाउँछ। आफ्नो यस दोहोरो भूमिकालाई कसरी बाँडफाँड गर्ने भन्ने कुराको निर्णय संविधानसभा आफैले गर्नुपर्छ। संविधानसभा कायम रहेको अवधिभर सो सभाले व्यवस्थापिका संसदको कामसमेत गर्ने र नियमित विधायिकासम्बन्धी कार्यसम्पादन गर्न छुट्टै समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था अन्तरिम संविधानले गरेको छ।^{१७२} व्यवस्थापिकाको दैनन्दिन कार्यमा हुने मोलतोलले संवैधानिक प्रावधानहरूमाथिको छलफलमा पनि त्यस्तो मोलतोल हुन सक्ने सम्भावना जगाउँछ।

^{१६८} ऐ.ऐ., धारा ७०(३-६)।

^{१६९} ऐ.ऐ., धारा १५७।

^{१७०} निश्चय नै पनि संविधान संशोधनद्वारा जनमतसङ्ग्रह सम्बन्धी व्यवस्थालाई पुनः परिभाषित गर्न सकिनेछ।

^{१७१} राजनैतिक दलहरूले निश्चित संयन्त्रको प्रस्ताव गरेका छन्। उदाहरणका लागि, नेपाली काङ्ग्रेसले एउटा मूलतः संविधान मस्यौदा समिति गठन गर्ने र त्यसलाई सहयोग गर्न विषयगत रूपमा विशेषज्ञहरू समिति वा उपसमिति गठन गर्नुपर्ने विचार अघि सारेको छ। नेपाली काङ्ग्रेसको घोषणापत्र, पृ. ३०।

^{१७२} अन्तरिम संविधान धारा ८३(१)।

संविधानसभाको विधायिकी अधिकारहरूलाई संवैधानिक प्रावधानहरूको माध्यमबाट वा दलहरूको बचनबद्धताद्वारा नबनाई नहुने कानूनहरू बनाउने काममा मात्रै सीमित राख्न सकेमा यस्ता खालका समस्या आइपुग्दैन। अनिर्वाचित अन्तरिम व्यवस्थापिकाले समेत कानून निर्माणमा जुन व्यवहारको प्रदर्शन गर्नु त्यसले गर्दा कानून निर्माणको सीमालाई सीमित पार्ने कुराले संविधानसभामा समर्थन पाउने छैन। संविधान निर्माणको कार्यविधि तथा छलफललाई सकेसम्म पारदर्शी बनाएर तथा संवैधानिक छलफलमा जनसहभागिता गराएर संविधानसभालाई कानून निर्माणको झिना-मसिना विवादमा अल्झिनबाट रोक्न सकिन्छ।

कार्यकाल। अन्तरिम संविधानले संविधानसभाको कार्यकाल दुई वर्ष तोकेको छ। “सङ्घटकालीन स्थितिको घोषणा भएको अवस्थामा अर्को छ महिना कार्यकाल थप गर्न सकिने प्रावधान राखिएको छ।”^{१७३} यो उपयुक्त समयावधि हो। तर शान्ति प्रक्रियामा तोकिएको समयावधिमा कुनै पनि काम सम्पन्न हुन नसकेको पहिलेको रेकर्ड हेर्दा यो समयावधि लम्बिन सक्ने देखिन्छ। अन्तरिम संविधानले संविधानसभाको समयावधि थप्नका लागि सङ्घटकालीन अधिकार उपयोग गर्नुपर्ने प्रावधान राखेको छ। तर संविधानसभाले एउटा सार्वभौम निकायका हैसियतले अन्य माध्यमबाट पनि समयावधि थप गर्न सक्नेछ। संविधानसभासम्बन्धी बढी चिन्ताको विषयचाहिँ संविधानसभाले आफैँ प्रस्ताव पारित गरी नयाँ संविधान बन्नु अगावै संविधानसभा विघटन गर्न सक्ने प्रावधान हो।^{१७४} यसो भएमा कार्यकारिणी र विधायिकाको काम वा संविधान मस्यौदा कसरी गर्ने भन्ने निश्चित संरचनाबिना नै संवैधानिक प्रक्रिया बीचमै रोकिन सक्छ।

कार्यान्वयन। मस्यौदा नभएको संविधानको कार्यान्वयनबारे चिन्ता गर्नु असान्दर्भिक हुनजाला। संविधानविद्हरू संविधानको कार्यान्वयनलाई संवैधानिक प्रक्रियाको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण अवस्था भनेर जोड दिने गर्छन्। संविधानलाई कार्यान्वयन गर्ने उपयुक्त योजनाबिना सर्वोत्कृष्ट दस्तावेज पनि उद्देश्य प्राप्त गर्न असफल हुन सक्दछ।^{१७५}

ख) मुख्य मुद्दाहरू

राजतन्त्रको भविष्यका बारेमा बढी ध्यान तानिएको भए तापनि यस्ता थुप्रै मुद्दाहरू छन् जस उपर गम्भीर बहस हुन सक्नेछ।

सुरक्षा क्षेत्रको सुधार। द्वन्द्वको अन्त्य र दिगो शान्तिको निर्माण गर्ने सन्दर्भमा यो विषय केन्द्रीय महत्त्वको भए पनि नेपालको सुरक्षा क्षेत्रको स्वरूपबारे अझै छलफल हुन बाँकी नै छ। बृहत् शान्ति सम्झौतामा यसबारे हल्का र अस्पष्ट प्रतिबद्धता गरिएको छ (सेनालाई अझ प्रतिनिधिमूलक बनाउने, प्रजातान्त्रिक नियन्त्रणमा राख्ने तथा माओवादी लडाकाहरूलाई “एकीकृत” गर्ने कुरा)। यससम्बन्धी

छलफल अघि बढाउन बनेको समितिको बैठक अहिलेसम्म एक पटक मात्र बसेको छ र यस विषयमा एक थोपा काम भएको छैन।

सङ्घीयता। यसले प्रशस्त मात्रामा विवाद पैदा गर्नेछ। राप्रपा (नेपाल) समेत सबै प्रमुख दलहरूले औपचारिक रूपमा सङ्घीयतालाई स्वीकार गरेका छन्। तर उनीहरूबीच सङ्घीयताको सिद्धान्त र यसको व्यावहारिकताका बारेमा भने ज्यादै कम मात्र छलफल भएको पाइन्छ। प्राज्ञिक क्षेत्र, सञ्चारमाध्यम, नागरिक समाजका साथै राजनैतिक तहमा यसबारेमा व्यापक असहमति रहेको छ। आरक्षण र कोटा जस्तो जटिल विषय तथा सङ्घीय शासनलाई धान्नका लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारीतन्त्रका बारेमा त्यति ध्यान दिइएको देखिँदैन। सङ्घीयतासँग जोडिएको र लामो समयदेखि थिति रहेको एउटा माग बढी विकेन्द्रीकरणको हो। स्थानीय स्वायत्तशासन ऐन २०५५ ले केही आर्थिक अधिकारहरू स्थानीय सरकारको सबैभन्दा तल्लो निकाय गाउँ विकास समितिलाई प्रदान गरेको थियो। त्यस व्यवस्थालाई निकै सफल मानिएको थियो। तर सन् २००२ मा म्याद सकिएर स्थानीय निकायहरू भङ्ग भएपछि र द्वन्द्वका कारण (र पछिल्लो समयमा तराईमा अशान्ति मच्चिएका कारण) गाविस सचिवहरू विस्थापित हुन पुगेकाले प्रगति रोकिन पुग्यो।

धर्मनिरपेक्षता र समावेशीपन। मे २००६ मा संसदले नेपाललाई धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र घोषणा गरेको थियो। सबैजसो राजनैतिक दलहरू यस घोषणाअनुरूप संविधानमा ठाउँ दिन प्रतिबद्ध रहेका छन्। तर यो भावनात्मक विषय हो जसले अहिले कडा विरोधका स्वरहरू पैदा गरेको छ। साथै भारतीय हिन्दूवादी समूह र राजनीतिक दलहरूले समेत यसको आलोचना गरेका छन्। संविधानसभाले यस विषयमा पुनः बहस सुरु गराउन सक्नेछ। आरक्षण, कोटा र अन्य खालका सकारात्मक विभेदका कार्यहरू चुनौतीपूर्ण हुनेछन्। संविधानसभाका लागि कायम गरिएको सिट सङ्ख्यालाई नजिरको रूपमा लिन नसकिने होइन, तर संविधानमा विशेष उपायहरूद्वारा यसको ग्यारेन्टी गर्ने कि यससम्बन्धी प्रावधानको केवल उल्लेख गरेर यसको व्याख्या गर्ने जिम्मा पछि बन्ने कानूनलाई दिने भन्ने कुरामा सहमति हुन सजिलो हुनेछैन।^{१७६}

सरकारी संरचना र तिनका निकायहरू। माओवादीहरूले कार्यकारी प्रमुखका रूपमा राष्ट्रपति र दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि संसदबाट चुनिएका प्रधानमन्त्री रहने व्यवस्थाको माग गरेको छ। एमालेले अधिकारविहीन राष्ट्रपति तथा प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट चुनिएको प्रधानमन्त्री कार्यकारी प्रमुख रहने विचार अघि सारेको छ। केही अन्य राजनैतिक दलहरूले राज्यलाई अझ बढी प्रतिनिधित्वमूलक, सबैको सहज पहुँच भएको र बढी जवाफदेही बनाउनुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन्। उदाहरणका लागि माओवादीहरू कर्मचारीतन्त्र र न्यायपालिकामा व्यापक परिवर्तन ल्याउन चाहन्छन्।

^{१७३} ऐ.ऐ., धारा ६४।

^{१७४} ऐ.ऐ., धारा ६४।

^{१७५} हेर्नुहोस् “नेपालमा संविधान निर्माण”, युएनडीपी, २००७, पृ. २३।

^{१७६} २०४७ सालको संविधानको धारा ११(३) मा महिला, बालक, वृद्ध वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्ति वा आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएको वर्गको संरक्षण र विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिनेछ भनी उल्लेख गरिएको थियो। तथापि त्यस प्रावधानलाई लागू गराउन कानून बनाउने काम भने भएन।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध। माओवादीहरूले सन् १९५० को भारतसितको शान्ति तथा मैत्री सन्धि खारेजी गर्ने माग अघि सारेका छन्।। यसका साथै विदेशी पुँजीमाथि नियन्त्रण गर्नुपर्ने कुरा पनि उनीहरूले उठाएका छन्। प्रमुख प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी मामिलामा हुने अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौतामा यसअघि नै केही रोकावट लगाइएको छ।^{१७७} यस सम्बन्धमा चुनावअगाडि गरिएका जलविद्युत्सम्बन्धी ठूला आयोजनासँग सम्बन्धित सम्झौताका परिप्रेक्ष्यमा अझ कडा प्रावधान राख्नुपर्ने कुरामा केहीले जोड दिन सक्नेछन्।^{१७८} यसबाहेक विदेश मामिलासम्बन्धी प्रमुख दलहरूका धारणा सामान्य खालका छन्। नेपाली काङ्ग्रेस र एमालेका घोषणापत्रमा रहेको विदेश नीतिमा भिन्नता देखिँदैन। दुवैले आफ्नो विदेश नीति संयुक्त राष्ट्रको बडापत्र र अहस्तक्षेपकारी तथा पञ्चशीलको सिद्धान्तमा आधारित हुने कुरा उल्लेख गरेका छन्।^{१७९} सबै दलहरूले भारत र चीनसँग राम्रो सम्बन्ध कायम राख्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्।। माओवादीले भने दुवै देशहरूको द्रुततर आर्थिक विकासका फाइदा लिनका लागि नेपालले पुलको रूपमा काम गर्नुपर्ने प्रस्ताव अघि सारेका छन्। जुन कुरा सन् २००५ मा राजा ज्ञानेन्द्रले शक्ति हत्याएपछि राखेको प्राथमिकतासित मिल्दोजुल्दो छ।^{१८०}

ग) जनसहभागिता

अर्थपूर्ण प्रक्रियाका लागि जनसहभागिता र सार्वजनिक बहस हुन सक्ने विगतको भन्दा राम्रो संयन्त्रको विकास गरिनुपर्दछ। यसका लागि थुप्रै सुझाउहरू पनि आएका छन्। तिनमा शक्ति सम्पन्न संवैधानिक आयोग (जुन राजनैतिक नेताहरू चाहँदैनन्) देखि सार्वजनिक बहसका लागि संयन्त्रको विकास, व्यक्तिगत तथा सामूहिक रायसुझाउहरूको सङ्कलन र पारदर्शी विश्लेषण तथा बहस चलाउनुपर्ने सुझाउहरू छन्।^{१८१}

ठूला राजनैतिक दलहरू सार्वजनिक बहस तथा छलफल चलाउने लागि त्यति इच्छुक देखिँदैनन्। यद्यपि अन्तरिम संविधानको मस्यौदा तयार गर्दा र संविधानसभापूर्व वचनबद्धता व्यक्त गर्नुअघि ज्यादा जनसहभागिता गराएको भए संविधानसभा अगाडि नै मुख्य मुद्दाहरूमा सडक सङ्घर्षका कारण बाध्य भएर निर्णय लिनुपर्ने अवस्था आउने

थिए। एमालेले जनसहभागिताको कुरालाई आफ्नो घोषणापत्रमा उल्लेख गरेको छैन। माओवादीले आफ्नो घोषणापत्रमा जनसाधारण, विभिन्न समुदाय र विज्ञहरूको सक्रिय सहभागिताका लागि उचित संयन्त्र निर्माण गरिने एक वाक्यसम्म उल्लेख गरेको छ।^{१८२} नेपाली काङ्ग्रेसको घोषणापत्रमा सार्वजनिक सुनुवाइ र सार्वजनिक बहसका लागि ठोस प्रस्ताव अघि सारिएको छ। त्यस्तै खास-खास विषयमा सरोकारवाला समूहहरू र विशेषज्ञहरूसँग संविधानसभाका समितिहरूले रायसुझाउ माग गर्न सक्ने कुरा उल्लेख छ।^{१८३}

^{१७७} यस्ता सन्धि वा सम्झौताहरू अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गर्दा संसदको दुईतिहाइ बहुमत आवश्यक पर्ने कुरा अन्तरिम संविधानको धारा १५६(२) मा व्यवस्था भएको छ।

^{१७८} उदाहरणका लागि २ मार्च २००८ मा भारतको सतलज जलविद्युत् निगमसँग गरिएको ४०२ मेगावाट क्षमताको अरुण तेस्रो आयोजनाको सम्झौता विवादित बनेको छ।। नेकपा (माओवादी) ले भने दुईतिहाइ मतद्वारा अनुमोदन गरिनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ, प्रतिबद्धतापत्र, पृ. १८।

^{१७९} नेपाली काङ्ग्रेसको घोषणापत्र, पृ. १९-२०, नेकपा (एमाले) को घोषणापत्र, पृ. ३७-३८।

^{१८०} हेर्नुहोस् २०६१ असारको बजेट भाषण, www.mof.gov.np/publication/speech/2005/pdf/BudgetSpeech_english.pdf.

^{१८१} युएनडीपीले जनसहभागिताका लागि सम्भावित संयन्त्रको निर्माण गर्न महत्त्वपूर्ण समर्थन र सहयोगको प्रस्ताव गरेको छ। उदाहरणका लागि, हेर्नुहोस् Yash Ghai, "A participatory process for making a new constitution", CASU paper, www.undp.org.np/constitutionbuilding/elibrary/constitutionnepal/Participatory%20process%20English.pdf.

^{१८२} नेकपा (माओवादी) को प्रतिबद्धतापत्र, पृ. १६।

^{१८३} नेपाली काङ्ग्रेसको घोषणापत्र, पृ. ३०।

निष्कर्ष

चुनाव सफल भए पनि त्यसले शान्ति प्रक्रियाको अर्को ढोका खोल्ने काम मात्र गर्नेछ। अहिलेसम्म चुनावमा नै ध्यान केन्द्रित भएकाले अत्यन्त संवेदनशील धेरै विषय थाति राखिएका छन्। चुनावसम्मको कठिन बाटो पार गरेपछि आउन सक्ने हुन्डरीको सामना गर्न मुख्य राजनीतिक दलहरूको परिपक्वता, आपसी सहयोग र योजना आवश्यक पर्दछ। संविधानसभाको सङ्क्रमणलाई व्यवस्थित गर्न सकिन्छ, तर त्यसलाई भाँड्ने तत्त्वहरू धेरै हुन सक्छन्। चुनाव स्वतन्त्र र निष्पक्ष ढङ्गले भएको खण्डमा राजनीतिक दलहरूले त्यसको परिणाम स्वीकार गर्नुपर्छ। चुनावको परिणाम जस्तोसुकै आए पनि सात दलको मेलमिलापले अगाडिको बाटोलाई सरल बनाउँछ, तर नेताहरू चुनावमा राम्रो सिट ल्याउने सबै दलहरूलाई समावेश गराएर बृहत्तर एकताबद्ध सरकार बनाउन तयार हुनुपर्छ। त्यसपछि शान्ति सम्झौताको बाँकी र संवेदनशील पक्षलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ। यसको सुरुआत सुरक्षा क्षेत्रको सुधार र सैनिक युद्धविरामलाई दिगो शान्तिका लागि उपयोगी हुने खालको संरचनामा रूपान्तरित गर्नुपर्छ। सुरक्षा, न्याय, पुनर्निर्माण र आर्थिक क्षेत्रमा प्रगति भएमा मात्रै संवैधानिक प्रक्रियाले जनताको सहयोग र समर्थन पाउनेछ।

काठमाडौं/ब्रसेल्स, २ अप्रिल २००८

अनुसूची क नेपालको नक्सा

Map No. 4304 UNITED NATIONS
January 2007 (Colour)

Department of Peacekeeping Operations
Cartographic Section

अनुसूची ख सङ्क्षेपीकृत नामहरू

एमाले	नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी लेनिनवादी)
ज.त.मु.मो.	जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा
त.म.लो.पा.	तराई मधेस लोकतान्त्रिक पार्टी
नेकपा (माओवादी)	नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी)
नेका	नेपाली काङ्ग्रेस
नेका (प्रजातान्त्रिक)	नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक)
नेमकिपा	नेपाल मजुदर किसान पार्टी
राजप	राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टी
राप्रपा	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी
राप्रपा (नेपाल)	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी (नेपाल)

अनुसूची ग इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुपको परिचय

इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुप (क्राइसिस ग्रुप) स्वतन्त्र, गैरनाफामुखी गैरसरकारी संस्था हो। पाँचओटै महादेशमा यसका झन्डै १२० कर्मचारीहरू कार्यरत छन्। यस संस्थाले स्थलगत अनुसन्धानमा आधारित विश्लेषण तथा उच्चस्तरमा पैरवी गरेर द्वन्द्व रोक्ने र द्वन्द्व समाधान गर्ने प्रयास गर्दछ।

क्राइसिस ग्रुपको काम गर्ने मुख्य आधार स्थलगत अनुसन्धान हो। आकस्मिक रूपले हिंसा भड्कन सक्ने, द्वन्द्व चर्कन सक्ने वा द्वन्द्वको पुनरावृत्ति हुन सक्ने खतरा भएका देशभित्रै अथवा यस्ता देशका नजिकका छिमेकी मुलुकहरूमा रहेर क्राइसिस ग्रुपका राजनीतिक विश्लेषकहरूको समूहले काम गर्दछ। स्थलगत अनुसन्धानबाट प्राप्त सूचना र मूल्याङ्कनका आधारमा क्राइसिस ग्रुपले प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय निर्णयकर्ताहरूसमक्ष पेस गर्न व्यावहारिक सुझाउसहितको विश्लेषणात्मक प्रतिवेदन तयार पार्छ। क्राइसिस ग्रुपले १२ पृष्ठको *क्राइसिस वाच* नामको मासिक बुलेटिन पनि प्रकाशन गर्छ। यस बुलेटिनले संसारभरिका द्वन्द्व चलिरहेका र द्वन्द्व हुन सक्ने ठाउँहरूमा के भइरहेछ त्यसबारे ताजा जानकारी गराउँछ।

क्राइसिस ग्रुपले तयार पारेको प्रतिवेदन र सूचना इमेलमार्फत सम्बन्धित सबैलाई वितरण गरिन्छ। अनि मुद्रित रूपमा परराष्ट्र मन्त्रालयका अधिकारीहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूलाई पठाउने गरिन्छ। त्यसबाहेक ती सामग्री क्राइसिस ग्रुपको वेबसाइट www.crisisgroup.org मा पनि उपलब्ध गराइन्छ। क्राइसिस ग्रुपले आफ्ना विश्लेषणहरूतर्फ ध्यान आकर्षण गराउन र आफ्ना सुझाउहरूप्रति समर्थन जुटाउन सरकार र सरकारलाई प्रभाव पार्न सक्ने व्यक्ति, सङ्घसंस्था तथा सञ्चार जगत्सँग मिलेर काम गर्छ।

सञ्चार जगत्, राजनीति, कूटनीति र व्यापारिक क्षेत्रका प्रतिष्ठित व्यक्तिहरू रहेको क्राइसिस ग्रुपको बोर्डले क्राइसिस ग्रुपको सुझाउ र प्रतिवेदनलाई संसारभरिकै उच्च तहका नीतिनिर्माताहरूसमक्ष पुऱ्याउन प्रत्यक्ष सहयोग गर्छ। क्राइसिस ग्रुपको सहअध्यक्षमा श्री युरोपेली सङ्घका परराष्ट्र मामिलाका पूर्व आयुक्त क्रिष्टोफर प्याटन र पूर्व अमेरिकी राजदुत टमस पिकरिड हुनुहुन्छ। सन् २००० को जनवरीदेखि क्राइसिस ग्रुपको अध्यक्ष तथा कार्यकारी प्रमुखमा अस्ट्रेलियाका पूर्व विदेशमन्त्री गारेथ एभान्स रहनुभएको छ।

क्राइसिस ग्रुपको अन्तर्राष्ट्रिय मुख्यालय ब्रसेल्समा छ। आफ्ना पैरवीसम्बन्धी कामहरूलाई अघि बढाउन यसका कार्यालयहरू वासिङ्टन डीसी (जहाँ यसको दर्ता भएको छ), न्युयोर्क, लन्डन र मस्कोमा स्थापित गरिएका छन्। स्थलगत अनुसन्धानका लागि यस संस्थाका १४ ओटा कार्यालयहरू अम्मान, विस्केक, बोगोटा, कायरो, डाकार, दुसान्वे, इस्लामावाद, जर्कता, काबुल, काठमाडौं, नैरोबी, प्रिस्टिना, सोल र तिबलिसी रहेका छन् र चारओटा

महादेशका ५० भन्दा बढी सङ्घटनगत देश र क्षेत्रमा यसका विश्लेषकहरू हाल कार्यरत छन्। यीमध्ये अफ्रिकामा अङ्गोला, बुरुन्डी, कोट डे आइभर, प्रजातान्त्रिक गणतन्त्र कंगो, इरिट्रिया, इथियोपिया, गिनी, लाइबेरिया, रुवान्डा, साहेल क्षेत्र, सियरा लिओन, सोमालिया, सुडान, युगान्डा र जिम्बाबेमा, तथा एसियामा अफगानिस्तान, इन्डोनेसिया, कश्मीर, कजाखस्तान, कीर्गिजिस्तान, म्यानम (बर्मा), नेपाल, उत्तर कोरिया, पाकिस्तान, श्रीलङ्का, ताजिकिस्तान, तुर्कमेनिस्तान र उज्बेकिस्तान तथा युरोपमा अल्बेनिया, अरमेनिया, अजरबैजान, बोस्निया हर्जगोभिना, जर्जिया, कोसोभो, मोल्दोभा, भाल्डोमा, मन्टेनेग्रो र सर्बिया तथा पश्चिम एसियामा उत्तर अफ्रिकादेखि इरानसम्मको सम्पूर्ण क्षेत्र अनि ल्याटिन अमेरिकामा कोलम्बिया एन्डियन क्षेत्र र हाइटीमा पर्दछन्।

क्राइसिस ग्रुपले सरकार, परोपकारी गुठी र सङ्घसंस्था र व्यक्तिगत चन्दादाताहरूबाट आफ्नो कोषमा रकम जुटाउँछ। हाल विभिन्न देशका निम्न सरकारी निकाय एवं संस्थाहरूले रकम उपलब्ध गराउँछन्: अस्ट्रेलियाको अन्तर्राष्ट्रिय विकास एजेन्सी (एएआईडी), अस्ट्रियाको परराष्ट्र मन्त्रालय, बेल्जियमको परराष्ट्र मन्त्रालय, क्यानेडेली वैदेशिक व्यापार तथा विदेश मामिला विभाग, क्यानेडेली अन्तर्राष्ट्रिय विकास एजेन्सी, क्यानाडेली अन्तर्राष्ट्रिय विकास अनुसन्धान केन्द्र, चेक परराष्ट्र मन्त्रालय, हल्यान्डको परराष्ट्र मन्त्रालय, फिनल्यान्डको परराष्ट्र मन्त्रालय, फ्रान्सेली परराष्ट्र मन्त्रालय, जर्मन विदेश विभाग, आयरल्यान्डको वैदेशिक मामिला विभाग, जापान अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग नियोग (जाइका) लिक्टेनस्टाइनको परराष्ट्र मन्त्रालय, लक्जेम्बर्गको परराष्ट्र मन्त्रालय, न्युजिल्यान्ड अन्तर्राष्ट्रिय विकास एजेन्सी, शाही डेनिस परराष्ट्र मन्त्रालय, शाही नर्वेली परराष्ट्र मन्त्रालय, स्वीडेनको परराष्ट्र मन्त्रालय, स्वीस सङ्घीय परराष्ट्र विभाग, टर्कीको परराष्ट्र मन्त्रालय, संयुक्त अधिराज्यको विदेश तथा क्रमनवेल्थ विभाग, बेलायती अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग र अमेरिकी सहयोग संस्था (युएसएड) छन्।

गुठी र निजी क्षेत्रका दाताहरूमा Carnegie Corporation of New York, Carso Foundation, Compton Foundation, Ford Foundation, Fundación DARA Internacional, Iara Lee and George Gund III Foundation, William & Flora Hewlett Foundation, Hunt Alternatives Fund, Kimsey Foundation, Korea Foundation, John D. & Catherine T. MacArthur Foundation, Charles Stewart Mott Foundation, Open Society Institute, Pierre and Pamela Omidyar Fund, Victor Pinchuk Foundation, Ploughshares Fund, Provicimis Foundation, Radcliffe Foundation, Sigrid Rausing Trust, Rockefeller Philanthropy Advisors and Viva Trust छन्।

अनुसूची घ

क्राइसिस ग्रुपले सन् २००४ देखि तयार पारेका एसियासम्बन्धी प्रतिवेदन र जानकारीहरू

CENTRAL ASIA

The Failure of Reform in Uzbekistan: Ways Forward for the International Community, Asia Report N°76, 11 March 2004 (also available in Russian)

Tajikistan's Politics: Confrontation or Consolidation?, Asia Briefing N°33, 19 May 2004

Political Transition in Kyrgyzstan: Problems and Prospects, Asia Report N°81, 11 August 2004

Repression and Regression in Turkmenistan: A New International Strategy, Asia Report N°85, 4 November 2004 (also available in Russian)

The Curse of Cotton: Central Asia's Destructive Monoculture, Asia Report N°93, 28 February 2005 (also available in Russian)

Kyrgyzstan: After the Revolution, Asia Report N°97, 4 May 2005 (also available in Russian)

Uzbekistan: The Andijon Uprising, Asia Briefing N°38, 25 May 2005 (also available in Russian)

Kyrgyzstan: A Faltering State, Asia Report N°109, 16 December 2005 (also available in Russian)

Uzbekistan: In for the Long Haul, Asia Briefing N°45, 16 February 2006

Central Asia: What Role for the European Union?, Asia Report N°113, 10 April 2006

Kyrgyzstan's Prison System Nightmare, Asia Report N°118, 16 August 2006 (also available in Russian)

Uzbekistan: Europe's Sanctions Matter, Asia Briefing N°54, 6 November 2006

Kyrgyzstan on the Edge, Asia Briefing N°55, 9 November 2006

Turkmenistan after Niyazov, Asia Briefing N°60, 12 February 2007

NORTH EAST ASIA

Taiwan Strait IV: How an Ultimate Political Settlement Might Look, Asia Report N°75, 26 February 2004

North Korea: Where Next for the Nuclear Talks?, Asia Report N°87, 15 November 2004 (also available in Korean and in Russian)

Korea Backgrounder: How the South Views its Brother from Another Planet, Asia Report N°89, 14 December 2004 (also available in Korean and in Russian)

North Korea: Can the Iron Fist Accept the Invisible Hand?, Asia Report N°96, 25 April 2005 (also available in Korean and in Russian)

Japan and North Korea: Bones of Contention, Asia Report N°100, 27 June 2005 (also available in Korean)

China and Taiwan: Uneasy Détente, Asia Briefing N°42, 21 September 2005

North East Asia's Undercurrents of Conflict, Asia Report N°108, 15 December 2005 (also available in Korean)

China and North Korea: Comrades Forever?, Asia Report N°112, 1 February 2006 (also available in Korean)

After North Korea's Missile Launch: Are the Nuclear Talks Dead?, Asia Briefing N°52, 9 August 2006 (also available in Korean and in Russian)

Perilous Journeys: The Plight of North Koreans in China and Beyond, Asia Report N°122, 26 October 2006 (also available in Russian)

North Korea's Nuclear Test: The Fallout, Crisis Group Asia Briefing N°56, 13 November 2006

SOUTH ASIA

Unfulfilled Promises: Pakistan's Failure to Tackle Extremism, Asia Report N°73, 16 January 2004

Nepal: Dangerous Plans for Village Militias, Asia Briefing N°30, 17 February 2004 (also available in Nepali)

Devolution in Pakistan: Reform or Regression?, Asia Report N°77, 22 March 2004

Elections and Security in Afghanistan, Asia Briefing N°31, 30 March 2004

India/Pakistan Relations and Kashmir: Steps toward Peace, Asia Report N°79, 24 June 2004

Pakistan: Reforming the Education Sector, Asia Report N°84, 7 October 2004

Building Judicial Independence in Pakistan, Asia Report N°86, 10 November 2004

Afghanistan: From Presidential to Parliamentary Elections, Asia Report N°88, 23 November 2004

Nepal's Royal Coup: Making a Bad Situation Worse, Asia Report N°91, 9 February 2005

Afghanistan: Getting Disarmament Back on Track, Asia Briefing N°35, 23 February 2005

Nepal: Responding to the Royal Coup, Asia Briefing N°35, 24 February 2005

Nepal: Dealing with a Human Rights Crisis, Asia Report N°94, 24 March 2005

The State of Sectarianism in Pakistan, Asia Report N°95, 18 April 2005

Political Parties in Afghanistan, Asia Briefing N°39, 2 June 2005

Towards a Lasting Peace in Nepal: The Constitutional Issues, Asia Report N°99, 15 June 2005

Afghanistan Elections: Endgame or New Beginning?, Asia Report N°101, 21 July 2005

Nepal: Beyond Royal Rule, Asia Briefing N°41, 15 September 2005

Authoritarianism and Political Party Reform in Pakistan, Asia Report N°102, 28 September 2005

Nepal's Maoists: Their Aims, Structure and Strategy, Asia Report N°104, 27 October 2005

Pakistan's Local Polls: Shoring Up Military Rule, Asia Briefing N°43, 22 November 2005

Nepal's New Alliance: The Mainstream Parties and the Maoists, Asia Report 106, 28 November 2005

Rebuilding the Afghan State: The European Union's Role, Asia Report N°107, 30 November 2005

Nepal: Electing Chaos, Asia Report N°111, 31 January 2006

Pakistan: Political Impact of the Earthquake, Asia Briefing N°46, 15 March 2006

Nepal's Crisis: Mobilising International Influence, Asia Briefing N°49, 19 April 2006

Nepal: From People Power to Peace?, Asia Report N°115, 10 May 2006

Afghanistan's New Legislature: Making Democracy Work, Asia Report N°116, 15 May 2006

India, Pakistan and Kashmir: Stabilising a Cold Peace, Asia Briefing N°51, 15 June 2006

Pakistan: the Worsening Conflict in Balochistan, Asia Report N°119, 14 September 2006

Bangladesh Today, Asia Report N°121, 23 October 2006

Countering Afghanistan's Insurgency: No Quick Fixes, Asia Report N°123, 2 November 2006

Sri Lanka: The Failure of the Peace Process, Asia Report N°124, 28 November 2006

Pakistan's Tribal Areas: Appeasing the Militants, Asia Report N°125, 11 December 2006

Nepal's Peace Agreement: Making it Work, Asia Report N°126, 15 December 2006

Afghanistan's Endangered Compact, Asia Briefing N°59, 29 January 2007

SOUTH EAST ASIA

Indonesia Backgrounder: Jihad in Central Sulawesi, Asia Report N°74, 3 February 2004

Myanmar: Sanctions, Engagement or Another Way Forward?, Asia Report N°78, 26 April 2004

Indonesia: Violence Erupts Again in Ambon, Asia Briefing N°32, 17 May 2004

Southern Philippines Backgrounder: Terrorism and the Peace Process, Asia Report N°80, 13 July 2004 (also available in Indonesian)

Myanmar: Aid to the Border Areas, Asia Report N°82, 9 September 2004

Indonesia Backgrounder: Why Salafism and Terrorism Mostly Don't Mix, Asia Report N°83, 13 September 2004

Burma/Myanmar: Update on HIV/AIDS policy, Asia Briefing N°34, 16 December 2004

Indonesia: Rethinking Internal Security Strategy, Asia Report N°90, 20 December 2004

Recycling Militants in Indonesia: Darul Islam and the Australian Embassy Bombing, Asia Report N°92, 22 February 2005 (also available in Indonesian)

Decentralisation and Conflict in Indonesia: The Mamasa Case, Asia Briefing N°37, 3 May 2005

Southern Thailand: Insurgency, Not Jihad, Asia Report N°98, 18 May 2005 (also available in Thai)

Aceh: A New Chance for Peace, Asia Briefing N°40, 15 August 2005

Weakening Indonesia's Mujahidin Networks: Lessons from Maluku and Poso, Asia Report N°103, 13 October 2005 (also available in Indonesian)

Thailand's Emergency Decree: No Solution, Asia Report N°105, 18 November 2005 (also available in Thai)

Aceh: So far, So Good, Asia Update Briefing N°44, 13 December 2005 (also available in Indonesian)

Philippines Terrorism: The Role of Militant Islamic Converts, Asia Report N°110, 19 December 2005

Papua: The Dangers of Shutting Down Dialogue, Asia Briefing N°47, 23 March 2006 (also available in Indonesian)

Aceh: Now for the Hard Part, Asia Briefing N°48, 29 March 2006

Managing Tensions on the Timor-Leste/Indonesia Border, Asia Briefing N°50, 4 May 2006

Terrorism in Indonesia: Noordin's Networks, Asia Report N°114, 5 May 2006 (also available in Indonesian)

Islamic Law and Criminal Justice in Aceh, Asia Report N°117, 31 July 2006 (also available in Indonesian)

Papua: Answers to Frequently Asked Questions, Asia Briefing N°53, 5 September 2006

Resolving Timor-Leste's Crisis, Asia Report N°120, 10 October 2006

Aceh's Local Elections: The Role of the Free Aceh Movement (GAM), Asia Briefing N°57, 29 November 2006

Myanmar: New Threats to Humanitarian Aid, Asia Briefing N°58, 8 December 2006

Jihadism in Indonesia: Poso on the Edge, Asia Report N°127, 24 January 2007

OTHER REPORTS AND BRIEFINGS

For Crisis Group reports and briefing papers on:

- Asia
- Africa
- Europe
- Latin America and Caribbean
- Middle East and North Africa
- Thematic Issues
- *CrisisWatch*

please visit our website www.crisisgroup.org

अनुसूची ड

इन्टरन्यासनल क्राइसिस ग्रुपका कार्यकारी बोर्डका सदस्यहरू

Co-Chairs

Christopher Patten

Former European Commissioner for External Relations, Governor of Hong Kong and UK Cabinet Minister; Chancellor of Oxford University

Thomas Pickering

Former U.S. Ambassador to the UN, Russia, India, Israel, Jordan, El Salvador and Nigeria

President & CEO

Gareth Evans

Former Foreign Minister of Australia

Executive Committee

Cheryl Carolus

Former South African High Commissioner to the UK and Secretary General of the ANC

Maria Livanos Cattai*

Member of the Board of Directors, Petroplus Holding AG, Switzerland; former Secretary-General, International Chamber of Commerce

Yoichi Funabashi

Chief Diplomatic Correspondent & Columnist, The Asahi Shimbun, Japan

Frank Giustra

Chairman, Endeavour Financial, Canada

Stephen Solarz

Former U.S. Congressman

George Soros

Chairman, Open Society Institute

Pär Stenbäck

Former Foreign Minister of Finland

*Vice-Chair

Morton Abramowitz

Former U.S. Assistant Secretary of State and Ambassador to Turkey

Adnan Abu-Odeh

Former Political Adviser to King Abdullah II and to King Hussein and Jordan Permanent Representative to the UN

Kenneth Adelman

Former U.S. Ambassador and Director of the Arms Control and Disarmament Agency

Ersin Arioglu

Member of Parliament, Turkey; Chairman Emeritus, Yapi Merkezi Group

Shlomo Ben-Ami

Former Foreign Minister of Israel

Lakhdar Brahimi

Former Special Adviser to the UN Secretary-General and Algerian Foreign Minister

Zbigniew Brzezinski

Former U.S. National Security Advisor to the President

Kim Campbell

Former Prime Minister of Canada; Secretary General, Club of Madrid

Naresh Chandra

Former Indian Cabinet Secretary and Ambassador of India to the U.S.

Joaquim Alberto Chissano

Former President of Mozambique

Victor Chu

Chairman, First Eastern Investment Group, Hong Kong

Wesley Clark

Former NATO Supreme Allied Commander, Europe

Pat Cox

Former President of European Parliament

Uffe Ellemann-Jensen

Former Foreign Minister of Denmark

Mark Eyskens

Former Prime Minister of Belgium

Joschka Fischer

Former Foreign Minister of Germany

Leslie H. Gelb

President Emeritus of Council on Foreign Relations, U.S.

Carla Hills

Former Secretary of Housing and U.S. Trade Representative

Lena Hjelm-Wallén

Former Deputy Prime Minister and Foreign Affairs Minister, Sweden

Swanee Hunt

Chair of Inclusive Security: Women Waging Peace; former U.S. Ambassador to Austria

Anwar Ibrahim

Former Deputy Prime Minister of Malaysia

Asma Jahangir

UN Special Rapporteur on the Freedom of Religion or Belief; Chairperson, Human Rights Commission of Pakistan

Nancy Kassebaum Baker

Former U.S. Senator

James V. Kimsey

Founder and Chairman Emeritus of America Online, Inc. (AOL)

Wim Kok

Former Prime Minister of Netherlands

Ricardo Lagos

Former President of Chile

Joanne Leedom-Ackerman

Novelist and journalist, U.S.

Ayo Obe*Chair of Steering Committee of World Movement for Democracy, Nigeria***Christine Ockrent***Journalist and author, France***Victor Pinchuk***Founder of Interpipe Scientific and Industrial Production Group***Samantha Power***Author and Professor, Kennedy School of Government, Harvard***Fidel V. Ramos***Former President of Philippines***Ghassan Salamé***Former Minister, Lebanon; Professor of International Relations, Paris***Douglas Schoen***Founding Partner of Penn, Schoen & Berland Associates, U.S.***Thorvald Stoltenberg***Former Foreign Minister of Norway***Ernesto Zedillo***Former President of Mexico; Director, Yale Center for the Study of Globalization***INTERNATIONAL ADVISORY COUNCIL**

Crisis Group's International Advisory Council comprises major individual and corporate donors who contribute their advice and experience to Crisis Group on a regular basis.

Rita E. Hauser (Chair)

Elliott F. Kulick (Deputy Chair)

Marc Abramowitz

Anglo American PLC

APCO Worldwide Inc.

Ed Bachrach

Patrick E. Benzie

Stanley M. Bergman and

Edward J. Bergman

BHP Billiton

Harry Bookey and Pamela

Bass-Bookey

Carso Foundation

John Chapman Chester

Chevron

Citigroup

Companhia Vale do Rio Doce

Richard H. Cooper

Credit Suisse

John Ehara

Equinox Partners

Konrad Fischer

Alan Griffiths

Charlotte and Fred Hubbell

Iara Lee & George Gund III

Foundation

Khaled Juffali

George Kellner

Shiv Vikram Khemka

Scott J. Lawlor

George Loening

McKinsey & Company

Najib A. Mikati

Donald Pels

PT Newmont Pacific Nusantara
(Mr. Robert Humberson)

Michael L. Riordan

Tilleke & Gibbins

Baron Guy Ullens de Schooten

VIVATrust

Stanley Weiss

Westfield Group

Woodside Energy Ltd

Don Xia

Yapi Merkezi Construction and
Industry Inc.

Yasuyo Yamazaki

Shinji Yazaki

Sunny Yoon

SENIOR ADVISERS

Crisis Group's Senior Advisers are former Board Members (not presently holding national government executive office) who maintain an association with Crisis Group, and whose advice and support are called on from time to time.

Martti Ahtisaari
(Chairman Emeritus)

Diego Arria

Paddy Ashdown

Zainab Bangura

Christoph Bertram

Jorge Castañeda

Alain Destexhe

Marika Fahlen

Stanley Fischer

Malcolm Fraser

Bronislaw Geremek

I.K. Gujral

Max Jakobson

Todung Mulya Lubis

Allan J. MacEachen

Barbara McDougall

Matthew McHugh

George J. Mitchell

(Chairman Emeritus)

Surin Pitsuwan

Cyril Ramaphosa

George Robertson

Michel Rocard

Volker Ruehe

Mohamed Sahnoun

Salim A. Salim

William Taylor

Leo Tindemans

Ed van Thijn

Shirley Williams

Grigory Yavlinski

Uta Zap